

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR
ETKİSİ:1980 SONRASI DÖNEM ve UYGULAMALI BİR
ARAŞTIRMA**

103733

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Naib ALEKPEROV

Danışman

Doç.Dr. Utku UTKULU

103733

2001

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

01 / 08/ 2001

Adı SOYADI: Naib ALEKPEROV

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisan Üstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göreAnabilim/ Anasanat Dalı yüksek lisans/doktora öğrencisi' ninkonulu tezi incelenmiş ve aday 24.10.2021 tarihinde, saat 12:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 65 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğu olduğuna oy birleşik ile karar verildi.

Prof. Dr. Ziyaettin
BAŞKAN DEMİRCİ

ÜYE
Doc. Dr. Utku UTKULU

ÜYE
Yrd. Doc. Dr.
M. Feyza GÖKALP

M. T. Ket

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: ALEKPEROV

Adı: Naib

Tezin Türkçe Adı: TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ:1980
SONRASI DÖNEM ve UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA

Tezin Yabancı Dildeki Adı: PRICE and INCOME EFFECTS ON TURKEY'S
FOREIGN TRADE: AFTER THE 1980 PERIOD
and AN EMPRICAL RESEARCH

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi:D.E.Ü

Enstitü: S.B.E

Yıl: 2001

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans: ☐

Dili: TÜRKÇE

Doktora: ☐

Sayfa Sayısı: 156+XVII

Tıpta Uzmanlık: ☐

Referans Sayısı:143

Sanatta Yeterlilik: ☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: DOÇ.DR.

Adı. Utku

Soyad:UTKULU

Ünvanı:

Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1- Dış Ticaret

2- Dış ticaretle Fiyat ve Gelir Etkisi

3- Elastikiyetler

4- İthalat ve İhracat Fonksiyonları

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Foreign Trade

2- Price and Income Effects on Foreign
Trade

3- Elasticities

4- Import and Export Functions

Tarih: 01 / 08 / 2001

İmza:

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın yapılmasında bana her zaman destek olan Danışman Hocam Sayın Doç Dr. Utku UTKULU'ya, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Doç. Dr. İlkin BARAY'a ve desteğini esirgemeyen tüm değerli arkadaşlarıma içten teşekkür ederim.

Naib ALEKPEROV

ÖZET

1980 sonrası Türkiye ekonomisi önemli yapısal değişim yaşamıştır. Bu yapısal değişim içe dönük sanayileşme stratejisinin terk edilip dışa dönük sanayileşme stratejisinin uygulanmasıdır. Bu çalışmada 1980 sonrası Türkiye dış ticaretinde fiyat ve gelir etkisinin talep yönüyle incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma esasen üç bölümden ibarettir. Birinci bölümde dış ticarete fiyat ve gelir etkisine yönelik temel tartışmalara değinilmekte ve teorik arkaplan incelenmektedir. İkinci bölümde Türkiye dış ticaretinin kuruluşundan günümüze, özellikle 1980 sonrasındaki gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde ayrıca fiyat ve gelir etkisinin 1980 sonrası Türkiye dış ticaret talebi açısından önemine değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise 1980 sonrası Türkiye dış ticaretinde fiyat ve gelir etkisine yönelik uygulamalı çalışma yapılmış, ihracat ve ithalat fiyat ve gelir elastikiyetleri hesaplanmaktadır. Daha sonra bulunan sonuçlar ekonomi politikası açısından değerlendirilmekte ve ekonomi politikası önerileri yapılmaktadır.

Bu araştırma yapılırken geniş ölçüde konuyla ilgili tez, makale, kitap, istatistik değerlendirmelerden etik kurallar çerçevesinde yararlanılmaktadır.

ABSTRACT

The Turkish economy has been faced important structural change after 1980. Turkey left the inward-oriented industrial development strategy and has applied the outward-oriented industrial development strategy. The aim of this thesis is to examine the price and income effect of the demand of foreign trade of Turkey.

This work consist of three sections. In the first section the basic discussion in the literature and theoritical background of the price and income effect of the demand of foreign trade has been outlined. In the next section the devolopments in the Turkish foreign trade since 1923 up to now, with special emphasis to after 1980 period, has been considered. Furthermore, in this section the importance of price and income effects on Turkey's foreign trade demand have been outlined. In the third section we computed the price and income effects of the demand elasticities of the Turkish export and import after the 1980 period. The obtained results have been concluded from the point of view of economic policy and some economic suggestions have been made.

In the thesis in hand, we largely profited from thesis, articles, books and statistical indicators with an ethical care.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ:1980 SONRASI DÖNEM ve UYGULAMALI ARAŞTIRMA

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
TABLolar LİSTESİ.....	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ.....	XVI

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ :TEORİK ALTYAPI

1. DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ :TEMEL TARTIŞMA.....	1
1.1. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi :Tanım.....	1
1.2. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi :Temel Teorik İlişki.....	4
1.3. Devalüasyon ve Kritik Esneklikler	9
2. MAKRO İKTİSAT TEORİLERİ ve DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ.....	16
2.1. Geleneksel İktisat ve Fiyat Etkisi.....	16
2.2. Parasalcı İktisat ve Fiyat Etkisi.....	24
2.3. Keynesyen İktisat ve Gelir Etkisi.....	29
2.4. Harcama (Massetme) Yaklaşımı – Fiyat ve Gelir Etkisi.....	37
3. DIŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİ ve SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	43
3.1. İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi.....	43
3.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER ve FİYAT- GELİR ETKİSİNİN ANALİZİ

1. 1980 ÖNCESİ TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE GELİŞMELER.....	52
1.1. 1923-1930 Dönemi.....	52
1.2. 1930-1950 Dönemi.....	54
1.3. 1950-1963 Dönemi.....	57
1.4. 1960-1980 Dönemi.....	59
2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ.....	66
2.1. 24 Ocak kararları ve Gerekçesi.....	67
2.1.1. 24 Ocak Kararları Öncesi Genel Ekonomik Durum.....	67
2.1.2. 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri.....	70
2.2. İhracatı Teşvik Tedbirleri.....	73
2.3. İthalat Politikası.....	77
2.4. 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi.....	80
2.4.1. Dış Ticaret Göstergeleri.....	81
2.4.2. İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	84
2.4.3. İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı.....	85
2.4.4. 1990 -1998 Yılları Arasında İhracat ve İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı.....	87
2.4.5. Dış Ticaret ve Döviz Kuru Gelişmeleri.....	89
2.4.6. Net Dış Ticaret Hadlerinde Gelişmeler.....	91
3. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE FİYAT ve GELİR ETKİSİ	
2.4.7. İhracatta Rekabet (Fiyat) Endeksi ve Gelir Etkisi Analizi	93
2.4.8. İthalatta Rekabet (Fiyat) Endeksi ve Gelir Etkisi Analizi.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE DİŞ TİCARETİNDE FİYAT VE GELİR ETKİSİ: UYGULAMALI ÇALIŞMA

1. DİŞ TİCARETTE FİYAT ve GELİR ETKİSİNE İLİŞKİN MODEL ve ANALİZ.....	104
2. EKONOMETRİK YAKLAŞIM.....	
2.1. ZAMAN SERİLERİNDE DURAĞANLIK ANALİZİ.....	106
2.2. KOENTTEGRASYON ANALİZİ.....	110
3. 1980 SONRASI TÜRKİYE DİŞ TİCARET TALEBİNİN FİYAT ve GELİR ESNEKLİKLERİ.....	113
3.1. Türkiye İthalat Talebinin Toplam ve Sektörel Fiyat ve Gelir Esneklikleri.	113
3.2. Türkiye İhracat Talebinin Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Fiyat ve Gelir Esneklikleri.....	122
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	130
KAYNAKÇA.....	134
EKLER.....	147

KISALTMALAR

a.g.e	adı geçen eser
a.g.t	adı geçen tez
AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz.	bakınız
BP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
DİE	Devlet İstatistik Teşkilatı
DPT	Devlet Planla Teşkilatı
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
enf.	enflasyon
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IFS	International Financial Statistics
IMF	Uluslararası Para Fonu
İBYKP	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
ihr.	İhracat
İP	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
ith.	İthalat
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
ÜBYKP	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÜBYSP	Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı
ÜP	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 1968-1972 İBYKP Dönemi Büyüme Hızları.....	60
Tablo 2: 1960-1980 Arası İhracatın Sektörler İtibariyle Dağılımı.....	63
Tablo 3: 1960-1980 Arası İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	64
Tablo 4: İlk Üç Kalkınma Planı Döneminde İthalat Plan Hedef ve Gerçekleşmeleri.....	69
Tablo 5: 1980 Sonrası Dış Ticaret Göstergeleri.....	81
Tablo 6: 1980 Sonrası Dönemde Dış Açıklık Endeksi.....	83
Tablo 7: 1980 Sonrası Ana Mal Gruplarına Göre İthalat ve Toplam İçindeki Payı.....	84
Tablo 8: 1980 Sonrası Ana Sektörlere Göre İhracat ve Toplam İçindeki Payı.....	85
Tablo 9: 1980-1998 Yıllarında Türkiye İhracat ve İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı.....	87
Tablo 10: 1980 Sonrası İthalat, İhracat, TEFE ve Dolar Kuru Gelişmeleri.....	89
Tablo 11: 1980 Sonrası Dolar Bazlı İhracat ve İthalat Fiyat Endeksleri ve Net Dış Ticaret Hadleri.....	91
Tablo 12: 1980 Sonrası Asya GSMH Endeksi (1995=100), Asya Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi (1994=100).....	93
Tablo 13: Sanayileşmiş Ülkeler GSMH Endeksi (1995=100) , Sanayileşmiş Ülkeler Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi (1994=100) .	95
Tablo 14: Orta Doğu Ülkeleri GSMH Endeksi (1995=100), Orta Doğu Ülkeleri Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktarı (1994=100).....	96
Tablo 15: Dünya GSMH, Dünya Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi.....	98

Tablo 16: Türkiye Genel 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL), Türkiye Genel 1994=100 İthalat Miktar Endeksi, Türkiye 1987 Fiyatlarıyla GSMH, Türkiye 1981=100 Genel TEFE.....	100
Tablo 17: Türkiye Sanayi 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL), Türkiye Sanayi 1994=100 İthalat Miktar Endeksi, Türkiye 1987 Fiyatlarıyla GSMH, Türkiye 1981=100 Sanayi TEFE.....	101
Tablo 18: Türkiye Tarım 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL), Türkiye Tarım 1994=100 İthalat Miktar Endeksi, Türkiye 1987 Fiyatlarıyla GSMH, Türkiye 1981=100 Tarım TEFE.....	102

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Devalüasyonun J Eğrisi Etkisi.....	15
Şekil 2: Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi.....	33
Şekil 3: Dış Ticaret Çoğaltarı; İhracatın Azalmasının Gelir Etkisi.....	35
Şekil 4: 1980 Sonrası İhracat ve İthalat.....	90
Şekil 5: 1980 Sonrası ABD Doları Kuru ve TEFE.....	90
Şekil 6: 1980=100 Bazlı İhracat ve İthalat Endeksi.....	90
Şekil 7: 1980 Sonrası Genel İthalat ve İhracat Fiyat Endeksi ve Net Dış Ticaret Hadleri.....	91
Şekil 8: 1980 Sonrası Sanayi İthalat ve İhracat Fiyat Endeksi ve Net Dış Ticaret Hadleri.....	91
Şekil 9: 1980 Sonrası Tarım İthalat ve İhracat Fiyat Endeksi ve Net Dış Ticaret Hadleri.....	92
Şekil 10: 1980 Sonrası Türkiye İhracat Miktar endeksi.....	93,95,97 98
Şekil 11: 1980 Sonrası Türkiye İhracatının Asya Ülkelerine Göre Rekabet Endeksi.....	94
Şekil 12: 1980 Sonrası Asya GSMH Endeksi.....	94
Şekil 13: 1980 Sonrası Sanayileşmiş Ülkeler GSMH Endeksi.....	95
Şekil 14: 1980 Sonrası Türkiye İhracatının Sanayileşmiş Ülkelere Göre Rekabet Endeksi.....	95
Şekil 15: Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine Göre İhracat Rekabet Endeksi	97
Şekil 16: Orta Doğu Ülkeleri GSMH Endeksi.....	97

Şekil 17 Türkiye'nin Dünya Ülkeleri İhracat Rekabet Endeksi.....	98
Şekil: 18 Dünya GSMH Endeksi.....	98
Şekil: 19 Türkiye Genel İthalat Rekabet Endeksi.....	100
Şekil: 20 Türkiye 1987 Fiyatlarıyla GSMH.....	100,101,102
Şekil: 21 Türkiye Genel İthalat Miktar Endeksi.....	100
Şekil: 22 Türkiye Tarım İthalat Rekabet Endeksi.....	101
Şekil: 23 Türkiye Tarım İthalat Miktar Endeksi.....	101
Şekil: 24 Türkiye Sanayi Rekabet Endeksi.....	102
Şekil: 25 Türkiye Sanayi İthalat Miktarı Endeksi.....	103

GİRİŞ

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi homojen bir seyir izlememiş, belli dönemlerde uygulanan ekonomi politikalarıyla değişiklik göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomi politikası izlenmiş, 1930'lı yıllarda ise dönemin koşullarının zorlamasıyla devletçi politika izlenmiş, fakat 1950 – 1960 döneminde tekrar liberal ekonomi politikasına dönmüştür. 1963 – 1980 dönemi ise planlı içe dönük sanayileşme stratejisinin uygulandığı yıllardır. 1980 yılında Türkiye ekonomisi önemli yapısal değişim yaşayarak dışa dönük sanayileşme stratejisi uygulamış ve etkileri 1980'den sonraki dönemi etkileyecek kadar geniş ve derin olmuştur.

Bu çalışmayla 1980 öncesi ve özellikle 1980 sonrası Türkiye dış ticaret gelişmeleri incelenmekte ve fiyat ve gelir etkisinin Türkiye dış ticaret talebi açısından önemi araştırılmaktadır.

Bir ülkenin dış ticaret politikası o ülkenin uyguladığı genel makro ekonomik politikadan ayrı olarak düşünülemez. Bu sebeple Türkiye'nin dış ticaret politikası incelenirken uygulanan ekonomi politikasının da dikkate alınması gerekir.

Türkiye dış ticaretine etki eden faktörler incelenirken bu faktörleri arz ve talep yönlü olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Bu iki grup da kendi içinde çeşitli alt gruplara ayrılır. Bu çalışmada ise dış ticarete fiyat ve gelir etkisi üzerinde durulacak ve bu etkiler talep yönlü olarak incelenmektedir.

Bu araştırma esasen üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticarete fiyat ve gelir etkisine yönelik temel tartışmalara yer verilmekte ve bu konuyla ilgili temel teorik bilgilere değinilmektedir. Temel teorik bilgiler çerçevesinde devalüasyon ve esneklik yaklaşımı ele alınmakta; makro iktisat teorileri ve fiyat ve gelir ilişkisi çerçevesinde geleneksel iktisat ve fiyat etkisi; Keynesyen iktisat ve gelir etkisi ve Toplam Harcama Yaklaşımı ve gelir – fiyat etkisi araştırılmaktadır.

Devalüasyon ve esneklik yaklaşımında devalüasyonun başarı şartları ele alınmakta ve bu bağlamda Marshall – Lerner koşuluna değinilmektedir.

İkinci bölümde ise Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye dış ticaret tarihine temel başlıklarıyla değinilmektedir. Uygulanan ekonomi politikaları çerçevesinde dış ticaret politikaları 1980 öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılarak incelenmekte ve konumuzla bağlantısı açısından 1980 sonrası dönem üzerinde ayrıntılı durulmaktadır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomide yaşanan yapısal değişim ve bu bağlamda ihracata dönük sanayileşme politikasının ekonomi üzerindeki etkileri incelenmektedir. Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri özet şeklinde verilirken 1980 sonrası dış ticaretteki gelişmeler analiz edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu bölümde Türkiye dış ticaret talebinde fiyat ve gelir etkisine yönelik bir sonraki bölüme temel oluşturması amacıyla çalışma yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde dış ticarete fiyat ve gelir etkisine yönelik ekonometrik bir analiz yapılmaktadır. Ekonometrik analizlere geçmeden önce zaman serilerinde durağanlık problemine değinilmekte ve bu konuda özet şeklinde bilgi verilmektedir. İhracat ve ithalat modeli oluşturularak 1980 sonrası Türkiye ithalat talebinin genel, sanayi ve tarım malları gelir ve fiyat esnekliği hesaplanmakta ve 1980 sonrası Türkiye ihracat talebinin dünya, sanayileşmiş ülkeler, Ortadoğu ve Asya gelir ve fiyat esneklikleri hesaplanarak analiz yapılmaktadır. Daha sonra bulunan sonuçlar çerçevesinde ekonomi politikası önerileri yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE FİYAT VE GELİR ETKİSİ : TEORİK ALTYAPI

Bu bölümde ilk olarak dış ticarete elastikiyet kavramına değinilecek, temel tanımlar yapılacak, daha sonra dış ticarete elastikiyet konusunda temel tartışmalara yer verilecektir.

Sonraki alt bölümde ise devalüasyonun esneklik yaklaşımıyla açıklamasına yer verilecektir. Bu alt bölümde özellikle devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerindeki etkisi tartışılacak, devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerinde olumlu etki yapabilme şartları incelenecektir. En son alt bölümde ise dış ticarete fiyat ve gelir etkisine yönelik teorik arka plana değinilecek, bu konuda gelenekselci iktisadın; moneterist iktisadın ve Keynezyen iktisadın dış ticarete fiyat ve gelir etkisine yönelik yaklaşımları anlatılacak ve en son olarak dış ticarete gelir ve fiyat etkisine yönelik masnetme yaklaşımı incelenecektir.

1. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi : Temel Tartışma

Bu alt bölümde ilk olarak elastikiyet kavramı tanımı yapıldıktan sonra elastikiyet kavramının dış ticarete uyarlanması yapılacak ve bu konudaki temel tartışmalara yer verilecektir.

1.1. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi : Tanım

Herhangi bir A malının talebini etkileyen faktörler A malının fiyatını (F_a); Diğer malların Fiyatına (F_d); Halkın gelir seviyesine (G); Tüketicilerin gelir seviyesine bağlıdır.¹ Tüketicilerin, belirli bir fiyattan talep ettikleri miktar, her mal ya da hizmet için farklı olduğu gibi, fiyat değıştiği zaman talep edilen miktardaki değışme de her mal için farklıdır. Fiyat değışikliği karşısında, tüketicilerin bu değışikliğe karşı satın aldıkları miktarı değıştirmek şeklinde gösterdikleri tepkinin şiddeti ya da duyarlılık derecesi talebin fiyat esnekliği ile ölçülür ki, buna kısaca talep esnekliği de denir. Yani,

¹ Tefik Pekin, Makro Ekonomi, Para, Milli Gelir, İstihdam, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1993, s.46.

e_p = Talep edilen miktardaki % değişme / Fiyattaki % değişmedir.

Talebin gelir esnekliği (kısaca gelir esnekliği de denir) talebi etkileyen öteki faktörler sabitken ,tüketici gelirindeki küçük bir değişme halinde,herhangi bir maldan talep edilen miktardaki yüzde değişmenin, gelirdeki yüzde değişmeye oranıdır. Yani

e_r =X malının talebindeki % değişme /Tüketicinin gelirindeki yüzde değişme

Bu söylenilenleri ithalat ve ihracat açısından dikkate alarak daha kısa bir şekilde yazarsak;

İthalat fiyat elastikiyeti= $\Delta M/M/\Delta F/F$

ΔM →ithalattaki değişmeyi;

M→başlangıç ithalat miktarı;

ΔF →fiyattaki değişmeyi;

F→başlangıç fiyat;

İthalat Gelir Elastikiyeti= $\Delta M/M/\Delta Y/Y$

Burada

ΔM →ithalattaki değişim miktarını;

M→başlangıç ithalat miktarını;

ΔY →gelirdeki değişim miktarını;

Elastikiyet kavramını ihracat için uygularsak:

İhracat gelir elastikiyeti= $\Delta X/X/\Delta Y/Y$

ΔX →ihracattaki değişim miktarını;

X→başlangıç ihracat miktarını gösterir.

ΔY -gelirdeki değişim miktarını;

Y-başlangıç gelir miktarı;

İhracat Fiyat Elastikiyeti= $\Delta X/X/\Delta F/F$

ΔX →ihracat değişim oranını;

$X \rightarrow$ başlangıç ihracat miktarını;

$\Delta F \rightarrow$ fiyattaki değişim miktarını;

$F \rightarrow$ başlangıç fiyatını gösterir.²

İhracat yurtiçi fiyat düzeyi ile ; ithalat ise yabancı fiyatların döviz kuru oranına bölünmesiyle hesaplanır. Parasal terimlerle cari işlemler bilançosu denklemi şöyle verilebilir:

$$X-M = P^*x(P,p)-P_f/p^*m(y,P,p)$$

$X \rightarrow$ ihracat miktarını;

$M \rightarrow$ ithalat miktarını

$P \rightarrow$ yurtiçi fiyat seviyesini

$p \rightarrow$ döviz kuru oranını

$y \rightarrow$ gelir seviyesini(ithalat yapan ülke)

$P_f \rightarrow$ yabancı fiyat seviyesini gösterir.

$X=P^*x(P,p)$ denkleminin P -ye göre diferansiyelini alsak

$$dX/dP=x+P^*dx/dP+x(1+P/x^*dx/dP)$$

Son parantez içindeki terim ihracat talebinin fiyat elastikiyetini verir, yani $E_x=(dx/x)/(dP/P)$ fiyatlardaki bir artış satışları düşüreceğinden negatif eğilimlidir. En son denklemden şöyle bir sonuca ulaşabiliriz:

$$dX/dP=x(1+E_x)$$

Eğer ihracat talebinin fiyat elastikiyeti birimden mutlak değerlerle büyükse, $E_x > -1$ 'se, dX/dP negatif olacaktır ve fiyatlardaki artış ihracatın parasal değerini düşürecektir. Bu durumda fiyatlardaki artış ihracatı azaltıp ithalatı artırdığı için, açıkça net ihracatı her hangi bir gelir düzeyinde azaltır.³

² Hasan Olalı, **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir,s. 37, 39-40.

³ William H.Branson, **Macroeconomic Theory and Policy**, Harper & Row Publishers, New York, 1972, s.306.

1.2. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi: Temel Teorik İlişki

Dış ticarete fiyat ve gelir etkisi tam olmayan ikame modeli dikkate alınarak incelenecektir. Ne ithalat, ne de ihracatın yurtiçi mallar için yeterli ikame göstermediği model tam olmayan ikame kelimesinin anahtar kelimesidir. Tam olmayan veya yetersiz ikamenin iki önemli özelliği vardır. Eğer yurtiçi ve yabancı mallar arasında mükemmel ikame varsa o zaman : 1) yurtiçi ve yabancı mallardan herhangi biri sabit maliyetin altında üretilirse, bu durumda bu mallardan daha az maliyetle üretilen tüm piyasaya hakim olur; 2) Her bir ülke ticari malların ya ithalatçısı ya da ihracatçısıdır, her ikisi değil.⁴

Geleneksel uzun dönem ithalat ve ihracat fonksiyonları aşağıda verilmiştir:

İHRACAT TALEP FONKSİYONU: $XV=f_1[(PX/PW), YW]$

(-) (+)

İTHALAT TALEP FONKSİYONU: $MV=f_2[(PM/PD), YD]$

(-) (+)

XV ve MV ihracat ve ithalat hacimlerini; (PX/PW) nispi ihracat fiyatını, aynı para birimiyle ifade edilen ihracat fiyatının dünya fiyatına oranını veren "ihracat rekabet fiyatını"; (PM/PD) nispi ithalat fiyatını, aynı para birimiyle ifade edilen ithalat fiyatının yurtiçi fiyata (Toptan Eşya Fiyat Endeksine) oranını veren "ithalat rekabet fiyatını"; YW dünya gelir düzeyini; YD ise reel yurtiçi gelir düzeyini belirler. Beklenen işaretler parantez içinde verilmiştir.⁵

Dünya fiyatları dendiğinde neyin dikkate alınması gerektiği konusunda tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Dünya fiyatları olarak ya ihraç yapılan ülkenin yurtiçi fiyatları (yani PD); ya da ihracatçı ülkenin rekabet ettiği ülke veya ülke grupları fiyatları (yani ihraç yapılan ülkenin ithalat fiyatları, PC) alınabilir.⁶

Kanımca eğer ihracatçı ülke ihraç yapılan ülke firmalarıyla rekabet ediyorsa PD; eğer ihracatçı ülke ihraç yapılan ülkeye ihracat yapan firmalarla rekabet ediyorsa, dünya fiyatı olarak PC dikkate alınmalıdır.

⁴ Morris Goldstein ve Mohsin Khan, *Income and Price Effects in Foreign Trade*, Handbook of International Economics, vol.II, 1985, s.1045.

⁵ Utku Utkulu, *LDC External Debt, Trade and Solvency of a Nation: Time-Series Evidence For Turkey*, Leicester Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994, s.193.

⁶ Marian E. Bond, "Export Demand and Supply For Groups of Non-Oil Developing Countries", *IMF Staff Papers*, March 1985, pp.56-77, s.61.

Rekabet endeksi hesaplamasında dünya fiyatı olarak dünya ihracat fiyatı da dikkate alınabilir.⁷ Fakat ülkenin herhangi bir ülke veya ülke grubuna göre fiyat ve gelir elastikiyeti hesaplanırsa ülke ihracat fiyatının dikkate alınması yorumlanması zor ve anlamsız sonuçlar vereceğinden bu durumda ülke veya ülke grubu ihracat fiyatı kullanılmamalıdır.

Gelir elastikiyeti en azından büyüyen bir ekonomide çok önemlidir. Belli koşullar altında ticaret bilançosu önemli olarak her bir ülke ithal talebinin gelir elastikiyetine ve her bir ülke ihracatına olan dünya talebinin gelir elastikiyetine bağlıdır. Eğer iki ülkeli bir modelde başlangıçta ticaret bilançosu eşittirse, eğer fiyatlar sabitse ve eğer iki ülkede de gelir büyüme hızı sabittirse o zaman bu iki ülke arasındaki ticaret bilançosu diğerinin ihracatına olan talebin nispi gelir elastikiyetine bağlı olarak değişecektir. Bu durumda eğer ülke ihracatına olan talebin dış gelir elastikiyetinden daha fazla ithal talebi gelir elastikiyetine sahipse, o zaman dış ticaret bilançosu o ülke aleyhine döner ve ülke açık verir.⁸

İthalatın gelir elastikiyeti ile ülke ihracatının dış gelir elastikiyeti arasındaki uyumsuzluk ülkenin dış ticaret bilançosundaki fazlalık veya açığın giderilmesi için dünya büyüme hızına göre ülkenin büyüme hızının ne olması gerektiği konusunda bilgi verir.⁹

Az Gelişmiş ülkelerin ihracat mallarına olan talebin karamsarlığının iki kaynağı vardır: 1) Elastik olmayan fiyat; 2) Gelişmiş ülkelerdeki korumacılık. AGÜ ihracat talebinin fiyat elastikiyetinin $-0,5$ ile -1 ; gelir elastikiyeti ise 2 ile 4 arasında değiştiği görülmektedir.

Eğer talep elastikiyetleri yukarıda söylenen gibi doğruysa, o zaman ihracatın nispi fiyat elastikiyeti düşme eğiliminde olmalıydı. Çünkü YSÜ'de (Yeni Sanayileşmiş Ülkeler-Latin Amerika'da Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve Uruguay; İsrail ve Yugoslavya Avrupa ve Orta Doğuda; Hong Kong, Korea, Singapur ve Tayvan Uzak Doğuda)¹⁰ yılda %50-%100 oranında ihracat artışları görülmüştür. Fakat fiyatlarda böyle düşüşler görülmedi. Eğer iddia edildiği gibi gelir elastikiyeti de yüksekse o zaman

⁷ Ronald Shone, *Open Economy, Macro Economics-Theory, Policy and Evidence*, Cambridge, 1989, s.385.

⁸ H.S.Houthakker ve Stephen P.Magge, "Income and Price Elasticities in World Trade", *The Review of Economics and Statistics*, Volume LI, no:2, May 1969, s.111.

⁹ David G. Mayes, *Applications of Econometrics*, Prentice-Hall International, Inc., London, 1981, s.272.

¹⁰ Bela Balassa, *The Newly Industrializing Countries in the World Economy*, Pergamon Press, New York, 1981, s.30.

gelişmiş ülke büyüme hızıyla AGÜ ihracat büyüme hızı arasında istikrarlı ilişki görülmeliydi. Fakat böyle bir durum da gerçekleşmedi.¹¹

YSÜ , hızlı ihracat büyüme hızına ulaşmışlardır ve bu ülkelerin ihracatına olan talebin dış fiyat elastikiyetinin düşük olmasına rağmen, bu ülkelerin dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine bozulmamasının sebebi sadece gelir elastikiyeti yüksek mallar ihraç etmelerinden kaynaklanmıyor. Hızlı ihracat büyümesi sadece fiyat ve gelir elastikiyeti ile değil, aynı zamanda üretim ve işlem buluşları, üretim devreleri, mal farklılaştırması ve doğrudan yabancı sermaye ile açıklanabilir. Fakat bir çok iktisatçı YSÜ'in dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmemesinin sebebini YSÜ'in ihracatlarının gelir elastikiyetinin yüksekliğinde aramaktadırlar.¹²

Geleneksel dış ticaret teorisinin ileri sürdüğü düşük nispi fiyat ve yüksek gelir elastikiyeti YSÜ için ithal ikamesi sanayileşme stratejisini cazip hale getirmiyor. Yeterli talep esnekliğinden az bir esneklikle karşılaşan politika yapımcıları ihracat vergileri getirmeyi optimal bulacaklardır. Piyasa yetersizliği durumunda,ihracat sübvansiyonları konusunda tartışma yapılabilir. Örneğin monopolcu rekabet durumunda, sabit masraflara yapılan sübvansiyonlar her hangi bir çeşit üretim için gerekli olan sabit masrafları kapsayacak üretim miktarında azalmaya sebep olacaktır. Bu da ülkenin üretim çeşitliliğini artıracaktır. Üretim artışı da ihracata olan talebi harekete geçirir. Cournot'un oligopolistik rekabet durumunda ihracat sübvansiyonu devlet geliri ve tüketici fazlalığı kaybı toplamını aşan üretici fazlalığına sebep olur. Önemli nokta aşağı eğilimli talep eğrisi durumunda bile ihracat teşvikinin arzu edilir olduğudur.¹³

Fiyat elastikiyetinin endişe yaratacak kadar küçük olmasının sebebini Orcutt birkaç başlık altında toplamıştır. İlk olarak bir çok ülke ithalat arzının fiyata göre elastik olması halinde sorun çözülecektir. Çünkü eğer ithalat arzı fiyata karşı esnekse, ithalat talebinde meydana gelecek bir artış fiyat yükselişine sebep olmadan karşılanabilecektir.

¹¹ James Riedel, "Strategy Wars:The State of Debate on Trade and Industrialization in Developing Countries", **International Trade and Global Development: Essays in Honour of Jagdish Bhagwati, A.Koekkoek and L.B.M. Mennes (eds.)**, Routledge, London,1991, s.72-73.

¹² V.A.Muscatelli, A.A.Stevenson ve C.Montagna, "Modelling Aggregate Manufactured Exports For Some Asian NIE's", **Discussion Papers in Economics no: 9118**, University of Glasgow, s.1.

¹³ V.A.Muscatelli, T.G.Srinivason ve David Vines, "The Empirical Modelling of NIE Exports: An Evaluation of Different Approaches", **Discussion Paper no:426, Centre For Economic Policy Research**, London, s.25.

İkinci olarak ithalatın ürün bazında (yiyecek, hammadde, petrol, ara malı, yatırım malı) değerlendirilmesi sorunun çözümünde yardımcı olabilir. Çünkü ithalat kategorilerinin toplam ithalat içindeki payı zaman dilimi içinde değişebilir ve bu yüzden de toplam ithalat elastikiyeti zaman dilimi içinde değişiklik gösterecektir. Toplam ithalatın nispi fiyat elastikiyetinin daha küçük olmasının bir diğer sebebi de yüksek elastikiyete sahip ithalat birimleri daha küçük nispi fiyat dalgalanmaları göstermeleridir.

İthalat fonksiyonunun içerdiği en önemli problemlerden birisi değişkenlerdeki hatalardır. Miktar değişkenindeki hata daha az kesin tahmin edici ile sonuçlanır, fakat fiyat ve gelirdeki hatalarla her iki katsayı sıfıra doğru eğilimle sonuçlanır. Fakat Orcutt'un varsayımlarından birisi gelir, miktar ve fiyat ölçüm hatalarının aralarında ilişki olmamasıdır. Fakat bu gelir ve fiyat ile gelir ve miktar arasındaki ilişki açısından doğrudur. Öyle ki verilmiş bir değerden, $V=Q \cdot P$ denkleminde, eğer miktar düşük tahmin edilirse, fiyat daha yüksek bir şekilde tahmin edilecektir veya tersi durum söz konusu olacaktır.

Orcutt 4-cü olarak şuna dikkat çekmektedir ki, tahmin edilen elastikiyetler kısa dönem tahminleridir. Çünkü fiyat ve gelirin sadece t değerleri alınmaktadır. Eğer P_t ve P_{t-1} arasında pozitif ilişki varsa denklemde sadece P_t 'nin kullanılıp P_{t-1} 'in kullanılmaması uzun dönem fiyat elastikiyetini düşürecektir.

Son olarak fiyat değişimi aralığına göre elastikiyet artabilir. Küçük fiyat değişimlerine insanlar davranışlarında marjinal uyarlamalar yaparak cevap vermektedirler. Geniş aralıklı fiyat değişimine ise insanlar davranış kalıplarını değiştirerek cevap verirler.¹⁴

Riedel uzun dönem ihracat arz ve talep modeli logaritmik ve doğrusal olarak aşağıdaki gibi oluşturmuştur:

$$X^d = a_0 - a_1 P^x + a_2 P^w + a_3 Y^w, a_1 < 0, a_2 > 0, a_3 > 0;$$

$$X^s = b_0 + b_1 P^x - b_2 P^m - b_3 W + b_4 T, b_1 > 0, b_2 < 0, b_3 < 0, b_4 > 0$$

X ihracat malları miktarını; P^x ihracat malları fiyatını; P^w ihracat piyasasında rekabet fiyatını; Y^w dünya talep koşullarını (dünya gelirini); P_m hammadde girdi fiyatlarını; W ihraç yapan ülkede nominal ücretler ve T ise kapasite kullanım oranı büyüme hızı veya verimlilik artışını vermektedir.

¹⁴ David G.Mayes, a.g.e., s. 263-267.

Riedel'e göre eğer araştırmacı ihracat talep modelini miktarı bağımlı değişken olarak ve ihracat arz modelini fiyat denklemi olarak normalleştirirse ihracat talebi için yüksek gelir elastikiyeti ve düşük fiyat elastikiyeti bulur. Buna karşılık eğer, araştırmacı ihracat talep denklemini fiyat denklemi olarak, ihracat arz denklemini de miktar denklemi olarak normalleştirirse, o zaman araştırmacı dünya talebinden ve arz miktarından bağımsız ihracat fiyatları ile karşılaşır. Bu sonuncu durum OECD ülkelerinden bağımsız olarak YSÜ'nün yüksek gelişme hızına sahip olabilmelerinin ve dışa açık sanayileşme stratejisi uygulayabilmelerinin sebebi olarak görülür.¹⁵

Riedel'in en son iki denkleminde para yanılması olmaması, yani ihracat talep denkleminin parasal fiyatlarda sıfırcı dereceden homojen olması ($a_1+a_2=0$) varsayımıyla ihracat talep denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Q_t = a_0 + a_1(P^x - P^w) + a_3 Y^w$$

En son ihracat talep denklemini fiyata göre normalleştirilirse

$$(P^x - P^w) = e_0 + e_1 Q_t + e_3 Y^w$$

denklemi elde edilir. Bu son denklemde $e_0 = -a_0/a_1$; $e_1 = 1/a_1 < 0$ ve $e_3 = -a_3/a_1 > 0$ elde edilir. Fiyata göre normalleştirilen ihracat talep denkleminde daha yüksek fiyat elastikiyetine ve daha düşük gelir elastikiyetine ulaşılır.¹⁶

Fiyata göre normalleştirme yöntemi talep fonksiyonunda "küçük ülke" varsayımını doğrular yöntemdir. Çünkü en son denklem talebin fiyata göre sonsuz olması hipotezini de (yani, $e_1=0$) olma durumunu da test eder. Talep fonksiyonunun bu şekilde test edilmesi, dünya gelirinin ihracat üzerine etkisinin aynı zamanda ihracat fiyatları üzerinden olduğu sonucunu verir. Bu denklem dünya gelirinin ihracat üzerine olan etkisini sadece talebin gelir elastikiyeti (a_3) yoluyla değil aynı zamanda fiyat elastikiyeti (a_1) yoluyla da olduğunu gösterir.¹⁷

Dış ticaret politikasının etkinliği dış ticaret fiyat ve gelir esnekliklerinin büyüklüklerine bağlı olabileceği gibi bu elastikiyetlerin doğru bir şekilde tahmin

¹⁵ V.A.Muscatelli, T.G.Srinivasan ve D.Vines, "Demand and Supply Factors in the Determination of NIE Exports: A Simultaneous Error Correction Model For Hong Kong", *The Economic Journal*, 102 (November,1992), 1467-1477, s.1468-1469.

¹⁶ D.T.Nguyen, "The Demand for LDC Exports of Manufactures: Estimates From Hong Kong: A Comment", *The Economic Journal*, 99 (June 1989), 461-466, s.462.

¹⁷ James Riedel, "The Demand for LDC Exports of Manufactures: Estimates From Hong Kong", *The Economic Journal*, 98 (march,1988), 134-148, s.142.

edilmesine de bağılı olabilir. Bu elastikiyetler aynı zamanda var olan borç krizini aşma politikasının gelişiminde de çok önemli role sahipler.¹⁸

Sonraki bölümde devalüasyonun ödemeler bilançosu üzerindeki etkisini esneklikler yaklaşımıyla açıklayarak fiyat ve gelir esnekliğinin dış ticaret politikasındaki önemli rolüne daha fazla değinilmeye çalışılacaktır.

1.3. Devalüasyon ve Kritik Esneklikler Yaklaşımı

Devalüasyon, milli paranın dış değerinin ani ve iradi olarak hükümet tarafından düşürülmesidir. Devalüasyonun sözlük anlamı ise değerden düşürülmedir. Devalüasyon başlıca iki nedenle yapılır. Bunlar¹⁹;

- İhracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle dış ticaret açıklarının kapanmasını sağlamak,
- İç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında mevcut olan dengesizliği ortadan kaldırmak.

Geleneksel devalüasyon analizi esneklik yaklaşımına dayandığından burada bu konuya değinilmektedir. Devalüasyonun açıklanmasına ilişkin yaklaşımlardan olan toplam harcama yaklaşımı daha sonra inceleneceğinden burada değinilmeyecektir. Parasalcıların da dış dengeyle ilgili görüşleri önceki alt bölümde incelenmiştir. Fakat burada parasalcıların devalüasyon ile ilgili görüşleri kısaca açıklamakla yetinilecektir.

Parasalcılara göre, reel para talebi, milli gelire ve ters yönlü olmak üzere faiz oranının bir fonksiyonudur. Fiyatlar yükselince parasal stokların reel değerini sabit tutmak için nominal para talebi de artar. Bu durumda devalüasyona bağılı olarak ortaya çıkan para talebi eğer, merkez bankasının emisyon hacmini attırmasıyla karşılanamıyorsa yurtdışından ülkeye girecek net döviz gelirlerinin doğurduğu ulusal para artışlarıyla karşılanacaktır. Başka bir deyişle devalüasyon ülkenin net döviz rezervlerini arttırıcı bir etkide bulunur.

Parasalcı görüşe göre döviz fonlarındaki artış, ithalatın azalması ve ihracatın artması gibi dış ticaret işlemlerinin yanında mevcut yabancı tahvillerin satılıp paraya

¹⁸ Jaime Marquez ve Caryl McNEilly, "Income and Price Elasticities for Exports of Developing Countries", *Review of Economics and Statistics*, Vol.70, no.22, 1988, pp.306-314.

¹⁹ Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998, s. 323.

çevrilmesi ve yeni tahvil çıkartılıp dış sermaye piyasalarında satılması gibi sermaye işlemleri yoluyla gerçekleşmektedir²⁰.

Devalüasyonun etkilerinin araştırılmasına ilişkin en önemli yaklaşım esneklik yaklaşımı olduğundan bu yaklaşım daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Devalüasyon önlemlerinin mantıksal ve teorik temelleri vardır. Paranın devalüe edilmesi ihracatı artırıp ithalatı daha fazla pahalılaştırdığı için ithalatı kısma etkisi yapar. Enflasyonun kontrol edilmesi de aynı zamanda yurtiçi sanayide etkinliğin ve verimliliğin artırılmasıyla rekabet gücünü artırır. İthalat talebinin azalışı otomatik olarak yabancı paranın dışarı çıkışını azaltır²¹.

Keynenyen yaklaşımı benimseyen Robinson' un Marshall' dan esinlenip Lerner' le birlikte geliştirdiği Kritik Esneklikler Kuramı, ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer yitirmesinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini inceler²².

Para değerindeki değişimin etkilerini görmek için dört esnekliği ayrı - ayrı almak gerekir.

1. Ülkenin ithal malları talep elastikiyeti; bu fiyatlardaki yükselişin ithal malları talep düzeyinde ne kadar düşüşe sebep olacağının tahmin edilmesinde yararlı olur.
2. Ülkenin ihraç malları dış talep elastikiyeti; ihraç malları fiyat düşüşünün talep üzerine etkisinin tahmin edilmesine yarar.
3. Ülkenin ihraç malları arz elastikiyeti; döviz kuru değişimlerinin ihraç malları arzı üzerine etkisini ölçmeye yarar.
4. Ülkenin ithal mallarının yurtdışı arz elastikiyeti; döviz kuru değişimlerinin ithal mallarının yurtdışı arz elastikiyetine etkisinin araştırılmasına yardımcı olacaktır.

Sonraki kısımlarda daha kolay olması açısından bunlardan birinci ϵ_h , ikinci ϵ_f , üçüncü η_i ve dördüncü de η_f ile gösterilsin²³.

²⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 10. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1994, s. 225.

²¹ Dara Khambata ve Riad Ajami, **International Business, Theory and Practise**, Macmillian Publishing Company, A Division of Macmillian Inc., New York, 1992, s. 120.

²² Şiir Erkök Yılmaz, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Ankara, 1992, s. 111.

²³ Jan S. Hogendorn ve Wilson S. Brown, **The New International Economics**, Adison Wesley Publishing Company, 1979, s. 150.

Devalüasyonun başarıya ulaşabilmesi hem talep esnekliklerinin yüksekliği, hem de arz esnekliklerinin yüksekliğine bağlıdır. Devalüasyonun ihraç mallarının fiyatını düşürürken, ithal mallarının fiyatını yükselttiği daha önce belirtilmişti. İhraç mallarının dış talep esnekliği ne kadar yüksekse, devalüasyon sonucu ihraç mallarının fiyat düşüşü ihraç mallarına olan talebi o derecede arttıracaktır. İthal mallarının iç talep esnekliği de ne kadar yüksekse, devalüasyon sonucu ithalat fiyatındaki artışın ithal mallarına olan talebi de o derecede kısacağı açıktır.

İhraç mallarımızın arz esnekliği de birden büyük olması durumunda devalüasyon başarıya ulaşacaktır. Çünkü ihraç mallarının fiyatının düşmesi sonucu artan talebi karşılayabilmek için ya elde yeterince mal stoku bulunmalı ya da dış talep artışının harekete geçireceği ihracata yönelik boş bir üretim kapasitesi mevcut olmalıdır.

İthal mallarımızın yabancı arz esnekliğinin birden büyük olması durumunda devalüasyonun ödemeler bilançosu dengesizliğini giderici etkisi ortaya çıkacaktır. Yabancı ihracatçı eğer biz talebimizi kısınca üretimini derhal daraltabiliyorsa bir sorun yoktur. Fakat üretimini kısamıyor ve malını satacak başka piyasalar da bulamıyorsa daha fazla mal ihraç edebilmek için fiyatları kısabilir ve bu durumda devalüasyonun ithalat talebinin kısılmasına yönelik etkisi zayıflayacaktır²⁴.

İhraç mallarının dış talebi fiyata karşı esnekse, bir devalüasyon durumunda ihraç malları talebi artış gösterir ve esnekliğin $e > 1$ veya sonsuz olması durumunda ihracat değeri olarak artış gösterir. İhraç malları dış talebi birim esnekliğe sahipse, ihracat miktarında bir artış olmaz ve ihracat değeri yabancı para cinsinden aynı kalır.

İhraç malları arz esnekliğinin sıfır veya birden küçük olması durumunda, ihraç malı dış talebindeki artış, fiyatların yükselmesine ve devalüasyonun ihraç malı fiyatının düşüren etkisinin ortadan kalkmasına neden olur. Bu nedenle Robinson, eğer ihraç malı dış talep esnekliği birden küçük ise ihracatın değeri olarak artış gösterebilmesi için ihraç malı miktarının artmaması, yani arz esnekliğinin küçük olması gerektiğini ifade etmektedir. İhraç malının dış talep esnekliğinin sıfır olması durumunda ise ihracatta değeri olarak yabancı para cinsinden düşme görüleceğinden ihracatı değeri olarak arttırmak ancak arz esnekliğinin sıfır olması ile mümkündür²⁵. Devalüasyonun ihracat

²⁴ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası...*, s.219,220.

²⁵ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e., s. 112.

üzerindeki en yüksek etkisi ise ihracat malı dış talep esnekliği ile ihracat malı arz esnekliğinin sonsuz olması durumunda ortaya çıkar²⁶.

İthal malları talebinin fiyata karşı tam esnek olması durumunda, ithal malları arzı da tam esnekse, ithalat değeri olarak düşme eğilimi gösterir. İthal malları talebinin fiyata karşı duyarlı olması durumunda, ithal malları değeri olarak en büyük artışı gösterecektir.

Robinson' a göre mamul mal ihracatçısı ülkelerin ihracat mallarının dış talebi oldukça esnektir. Arzları da boom dönemleri hariç olmak üzere, esnek olur. Bu nedenle devalüasyon bu gibi ülkelerin ihracatlarını değeri olarak arttırabilir. Buna karşılık bu ülkelerin ithal mallarını kendi ülkelerinde üretilmeyen gıda maddeleri ve hammaddeler oluşturmaktadır ve bu mallara olan talep katıdır. Özellikle ülke dünya pazarının önemli bir kısmını temsil etmiyorsa, ithal malları arzı oldukça esnek olabilir. Böyle bir ülkede devalüasyonun ithalat değeri üzerindeki etkisi olumlu değildir, ihracat artışlarıyla elde ettiği kazancı ülke ithalatın değeri olarak artmasıyla elden kaçırabilir. Hammadde ihracatçısı ülke ise, ihracat mallarına dış talep esnekliğinin katı olması nedeniyle devalüasyon yoluyla ihracatını arttıramaz, bu gibi ülkeler ancak ihracat malları arzının katı olması durumunda ihracat değerlerini arttırabilirler²⁷.

Ülkede üretilen ithal mallarının ülkenin toplam emme oranı ne kadar yüksekse ülke ithalatının talep elastikiyeti o kadar yüksek olacaktır.

Yurtiçi emilen ülke ihracat mallarının ülke üretim miktarı oranı ne kadar yüksekse ülke ihracat malları arz elastikiyeti o kadar yüksek olacaktır. Dünyada emilen dünya toplam arz malları üretim oranı ne kadar yüksekse ülke ithalatının dünya arz elastikiyeti o kadar büyük olacaktır. Ülkenin ihracat malları yurtdışı talep elastikiyeti şu denklemle hesaplanır.

$$\varepsilon_f = \frac{D_{fx}}{X} \varepsilon_{fx} + \frac{S_{fx}}{X} \eta_x$$

ε_f ülkenin ihracat mallarına yurtdışı talep elastikiyetini göstermektedir. D_{fx} , S_{fx} , X orijinal fiyatlarla dünya talep, arz ve ihracat malları miktarlarını verir. O zaman ülkenin

²⁶ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e., s. 112.

²⁷ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e., s. 112-113.

ihraç mallarına yurtdışı talep elastikiyeti ülke harici dünya malları toplam talep (ϵ_{fx}) ve arz (η_x) elastikiyetleri birleşiminin katsayısıdır²⁸.

Küçük ülkenin ihracatına olan nispeten yüksek talep elastikiyeti devalüasyonun küçük ülkede daha etkili olabileceği sonucuna götürüyor (küçük ülkenin ekonomik olarak küçüklüğünden dolayı). Şöyle bir sonuca da varılabilir. A ülkesi ve A dışı diye iki gruba ele alalım. Normal olarak ekonomik büyüklük açısından A dışı daha büyüktür. Üretimin dışında emilme oranı A' ya göre bire daha yakın olacaktır. Bu nedenle normal olarak dış ticaret elastikiyetleri A dışında, A' dan fazla olacaktır. Yani bütün ülkelerde (ϵ_f) ve (η_f) elastikiyetlerinin (ϵ_h) ve (η_h) elastikiyetlerinden fazla olması istenir. Bu hem büyük hem de küçük ülkelerde arzulan bir durumdur. İktisatçılar aynı zamanda şöyle bir genelleme yapmaktadırlar: Büyük ülkeler küçük ülkelere daha büyük yurtiçi dış ticaret esnekliklerine (ϵ_h) ve (η_h) ve daha küçük yurtdışı dış ticaret esnekliklerine (ϵ_f) ve (η_f) sahip olmak isterler²⁹.

Devalüasyonun ikincil etkisi milli gelir ve yurtiçi fiyatlar üzerine olan etkisidir. Devalüasyon sonucu ihracatın artması ve ithalatın azalması, ihracat ve ithalata rakip endüstrilerde toplam talebin yükselmesine neden olur. Bu ise çoğaltan mekanizmasıyla tüm ekonomiye yayılarak tam istihdama ulaşınca kadar reel milli geliri ondan sonra da fiyatlar genel düzeyini artırır³⁰.

Lerner'e göre devalüasyonun dış ticaret üzerinde ters etki yapması da mümkündür. Devalüasyon sonrası ihraç mallarının fiyatı yabancı para cinsinden ucuzladığı halde, ihraç malları miktar olarak artış göstermezse yani ihraç mallarına olan yabancı talebin esnekliği 1'den küçükse, ihracat değer olarak artma yerine azalma gösterir. Öte yandan devalüasyon sonrası ithal mallarının fiyatı artış gösterdiği halde aynı miktar ithal malı talebi sürüyorsa yani ithal mallarına olan talebin esnekliği 1' den küçükse, dış ticaret dengesi düzeleceğine daha da açık verir. Bir başka deyişle, ülkenin ihraç mallarına dış talebin esnekliği ile ithal mallarına olan iç talebin esneklikleri toplamı 1' den küçükse, dış ticaret dengesi açısından kritik bir durum var demektir. Öte yandan her iki esnekliğin toplamı 1' e eşitse dış ticaret dengesinde değişen bir durum

²⁸ Peter J. Lloyd, *International Trade Problems of Small Nations*, Duke University Press, 1968, s. 76.

²⁹ Peter J. Lloyd, a.g.e., s. 79.

³⁰ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası...*, s. 226.

olmayacaktır. Esneklikler toplamının 1' den büyük olması durumunda devalüasyon dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etki gösterir. Ters etkinin geçerli olması durumunda paranın değerini düşürme yerine, ülkeler paralarının değerlerini yükseltmelidirler. Fiyatları düşürmekle yapılan bir otomatik denkleşme, yalnız sevimsiz olmakla kalmaz, ayrıca hastalığı ağırlaştırdığı için bir ilaç bile değildir. Böylece Lemer, "kritik esneklikler kuramının" özetini vermiştir. Robinson, Lemer' in bu özet yaklaşımını ihraç ve ithal mallarının arz esnekliklerini de dikkate alarak geliştirmiş ve son biçimini vermiştir³¹.

Devalüasyonun cari işlemler bilançosu üzerindeki etkisi döviz oranlarındaki değişimin harcamalarda yaptığı değişmeye bağlıdır. Eğer yurtiçi talep esnekse, devalüasyon sonucu cari işlemler bilançosu düzelir, çünkü ithalatın yurtiçi fiyat oranındaki artış toplam harcamalarda bir azalmaya neden olur ve ihracat fiyatlarındaki yabancı para cinsinden düşüş yabancıların ilke ihracatına yönelik harcamalarında bir artışa neden olur.

Eğer yurtiçi talep esnek değilse, dış mal ve hizmet fiyatlarındaki artış ithalata yapılan toplam harcamaları artırır ve bu artış ihracata dönük yurtdışı harcama artışıyla giderilebilir veya giderilemez. Dolayısıyla bu durumda sonuç belirsizdir. Yabancı harcamalardaki artış ithalata yapılan yurtiçi harcamalardan fazla olduğu sürece cari işlemler bilançosu devalüasyonla düzelecektir ve bu nedenle döviz piyasası istikrarlı olacaktır. Eğer ithalata yapılan yurtiçi harcamalardaki artış ülke ihracatına yapılan yurtdışı harcamalardan fazlaysa cari işlemler bilançosu kötüleşir ve döviz piyasa istikrarsız olur³². Fakat ithalat talebinin yurtiçi fiyat elastikiyeti mutlak değeri ile (ϵ_h), ülkenin ihraç malları dış talep elastikiyeti mutlak değeri (ϵ_f) denk ticaret durumunda toplamı birden büyükse (yani $|\epsilon_h| + |\epsilon_f| > 1$) istikrarsız durum ortaya çıkmayacaktır. Denk olmayan ticaret durumunda ülke parası birimi cinsinden sonuç şu şekli alır.

$$(X/M) \cdot |\epsilon_f| + |\epsilon_h| > 1$$

X ve M ihracata ve ithalata yapılan toplam harcamayı verir. Döviz kuru stabilizasyon koşulu veya devalüasyonun başarı koşulu olarak bilinen bu koşul

³¹ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e., s. 141.

³² Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, **International Economics**, R.R.Donnelley & Sons Company, 1992, s. 535.

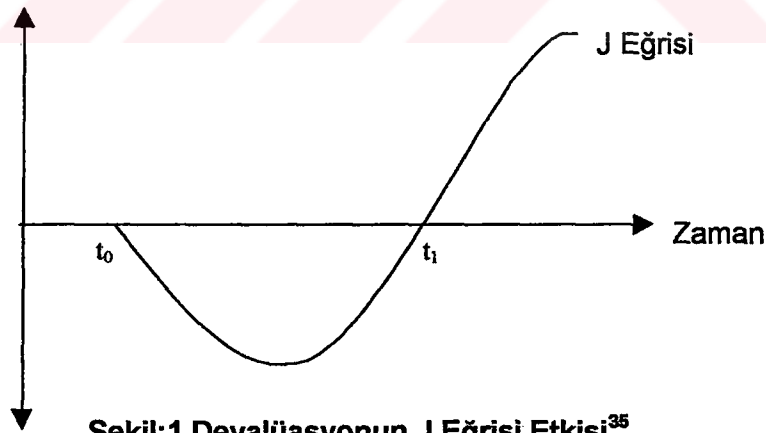
Marshall-Lerner koşulu olarak bilinir³³. Şu da dikkate alınmalı ki; ödemeler bilançosu yurtiçi para birimiyle hesaplandığı için denk olmayan bilançonun Marshall-Lerner koşulu yukarıdaki gibi yazılır. Yabancı ülke açısından denk ticaret Marshall-Lerner koşulu aynıdır, fakat denk olmayan ticarete Marshall-Lerner koşulu aşağıdaki şekli alır;

$$(X/M) \cdot |\epsilon_h| + |\epsilon_f| > 1$$

Arz elastikiyetlerinin sonsuz olması varsayımıyla Marshall-Lerner koşulu geçerlidir³⁴.

Devalüasyonun J eğrisi etkisine göre devalüasyonu izleyen belli bir süre geçinceye kadar dış ticaret bilançosu daha da kötüleşir. Buna sebep yetersiz kısa dönem elastikiyetleridir. Kısa dönem elastikiyetleri uzun dönem elastikiyetlerinden en

az iki defa küçük olduğu görülmüştür. Kısa dönem elastikiyetlerinin uzun dönem elastikiyetlerinden daha az olmasının sebepleri 1) tüketicilerin fiyat değişikliklerine alışkanlıklarından vazgeçmeleri belli bir süre aldığından dolayı hemen uyum sağlayamamaları; 2) üreticilerin de yeni koşulların uzun dönem kar koşulları üzerinde nasıl etki yapacağını bilememelerinden dolayı üretim miktarlarını hemen artırmamaları gösterilebilir. Buradan şöyle bir sonuca varılır: Kısa dönem elastikiyetler Marshall-Lerner koşulu için her zaman yeterli değildir.

Şekil:1 Devalüasyonun J Eğrisi Etkisi³⁵

³³ Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, a.g.e.,s. 535, Jan S. Hogendorn ve Wilson S. Brown, a.g.e., s. 155.

³⁴ Halil Seyidoğlu, Uluslararası..., s. 215.

³⁵ Miltiades Chacholiades, International Economics, McGraw-Hill Publishing Company, New York, 1981, s.345 .

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü gibi devalüasyon t_0 zamanında başlar, fakat ihracat ve ithalat hacim ve miktarı üzerinde anında etki yapmaz. Devalüasyon yabancı para cinsinden ihracat gelirlerini azaltır, fakat ithalat gelirleri ise yabancı para cinsinden aynı kalmaktadır. Bu durum dış ticaret bilançosunu olumsuz yönde etkiler. t_1 zamanında ise dış ticaret bilançosu t_0 durumundadır. Devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerinde etkisi t_1 zamanından sonra görülür.

Ödemeler bilançosu dengesizliği bu önlemlerle giderilmesine rağmen, bu önlemler önemli maliyetler de içermektedir. Devalüasyon ithalat fiyatlarını arttıracığından yurtiçi enflasyon oranında artışa neden olur. Daha da ötesi, eğer ülke geniş ölçüde ithal girdi kullanıyorsa devalüasyonun avantajının kaybına neden olur. Aynı miktarda ithalatın daha büyük miktarda ihracat ile karşılanması gerektiği için ülkenin dış ticaret hadleri devalüasyonla kötüleşir. İthalat talebindeki azalma varolan durgun büyüme problemlerini ve yüksek işsizliği kötüleştirir³⁶.

2. Makro İktisat Teorileri ve Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi

2.1. Geleneksel İktisat ve Fiyat Etkisi

Günümüzde toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde üretilen malların bir kısmı diğerlerine ihraç edilerek karşılığında iç üretimin yetersiz olduğu mallar ithal ederek ihtiyaçların karşılanması yoluna gidilmekte ve ülkeler arasında ticari ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Klasik iktisadi düşünceye kadar yazarların, özellikle Merkantilistlerin çalışmaları geniş ölçüde politikaya yönelik olmuştur. Klasik teori ise dış ticaretin nasıl meydana geldiğini açıklamakla kalmamış, serbest ticaret fikirlerinin iktisadi geçerliliğine de yer vermiştir. Daha sonraki Neoklasik teoride de serbest ticaret görüşünün hakimiyeti yanında yeni fikirlerle teori zenginleştirilmiştir.

Geleneksel uluslararası ticaret kuramı, temel olarak, ticarete katılan ülkelerin hangi mallar satıp, hangi malları satın alacağını; ticaretten doğan kazançları ile bu kazançların paylaşımını açıklama amacını gütmektedir, karşılaştırmalı üstünlük ilkesinden hareket eden ve günümüzde bir çok katkıyla zenginleştirilmiş olan neo-klasik

³⁶Dara Khambata ve Riad Ajami, a.g.e., s. 120.

kuram, esas olarak refah iktisadi kurallar çerçevesinde uluslar arası refah maksimizasyonu sorununa çözüm ararken, aynı zamanda bu tür maksimizasyonun sağlanması için ticarete katılan ülkelerin hangi ürünlerin üretiminde uzmanlaşması gerektiği sorusuna da belirli cevaplar getirmektedir.³⁷

Klasik dış ticaret teorisi dış ticarete katılan ülkelerin karşılıklı kazanç sağlayacaklarını öngören liberal bir yaklaşımdır. Serbest ticaretin ülkelerin gelişmesi açısından olumlu olduğunu ve dış ticarete getirilecek her hangi bir kısıtlamanın ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmüşlerdir.³⁸

Adam Smith'e göre, dış ticaret uluslararası işbölümüne yol açarak da ticarete katılan ülkelere kazanç, dünya refahına katkı sağlar. Serbest dış ticaret ortamında ülkeler ancak rekabet üstünlüğüne sahip oldukları dallara üstünlük verip o dallarda uzmanlaşacakları için hem mevcut kaynaklarını en verimli alanlara yığarak kaynak dağılımını iyileştirecekler, hem de tüketicilerin en ucuz ve en verimli malları tüketmelerini sağlayarak refah artışına yol açacaklardır. Bunun için ülkeler arasında mutlak maliyet üstünlüğünün olması yeterli koşuldur.³⁹

Adam Smith'in argümanlarından biri şöyledir: Smith varsayıyor ki, eğer ticaret sınırlandırılmamış ve düzenlenmemiş bir durumda oluşursa, ithalat yaptığı sürece bir ülke kendi ticaret partnerine göre ihracat yapabileceği mutlak üstünlüklere sahiptir. Smith aynı zamanda ithalatın sınırlandırılmaması gerektiğine inanıyordu.⁴⁰

Mutlak üstünlükler doğal kaynakları ve iklimi içeren ülke üstünlüğünden ileri gelebilir ve ülkelerde geçerli politik durumlarla ilgili olabilir. Asırlardır hiç kimse şüphe etmiyor ki, bu koşullar altında ticaret artacak ve bu avantaj olacak.⁴¹

Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'nde ise bir ülkenin birçok malda, hatta bütün mallarda doğal bir üstünlüğe sahipse ne olacaktır veya aksine bir ulusun hiçbir malda doğal bir üstünlüğü yoksa ne olacaktır? gibi sorulara cevap veriliyor.

³⁷ Taner Berksoy, *Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.93.

³⁸ S.Rıdvan Karluk, *Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi*, Eskişehir İ.T.İ.A Basımevi no:237/158, Eskişehir 1981, s.21.

³⁹ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e., s. 22.

⁴⁰ Peter H.Lindert, *International Economics*, Irwin Publications, Eighth Edition , 1986, s. 17.

⁴¹ Jan S. Hogendorn ve Wilson B. Brown, a.g.e., s. 206.

Teoriye göre serbest ticaret altında her ülke bol olan üretim faktörünü kullanarak nispi olarak ucuza üretebildiği malların üretiminde uzmanlaşacaktır. Ve ülke karşılaştırmalı olarak daha ucuza üreteceği malı ihraç ederek dış ticaretten hem kendisi hem de karşı ülke yarar sağlayacaktır. Bu yarar karşı ülkenin mukayeseli olarak daha ucuza ürettiği malı ithal ederek emek saat başına daha çok mal elde etmesiyle sağlanacaktır.⁴²

Klasik iktisatçılardan Say, "her arz kendi talebini üretir" görüşüyle mübadelede paranın sadece bir örtü olduğuna ve esas değişimin mal ile mal arasında yapıldığını savunmuştur. Say dış ticaret ile ilgili görüşlerini "Mahreçler kanunu" da olarak bilinen bu teze oturtarak, dış ticaret sayesinde ihraç malları ile ithal malları arasında bir değişimin yaşandığını ileri sürmüştür.⁴³

Klasik doktrinin sentezini oluşturan John S.Mill talep yönünden dış ticaret teorisine katkıda bulunan ilk iktisatçıdır. Mill'e göre dış ticaret durumunda oluşacak fiyat karşılıklı talep kanunu tarafından belirlenir.⁴⁴

İleride de değinileceği gibi, klasik teorinin serbest ticaret esasına dayanan görüşleri büyük eleştirilere uğramıştır.

Kısaca olarak şunu söyleyebiliriz ki, geleneksel teori serbest dış ticaret sayesinde karşılaştırılmalı üstünlükler teorisine göre uluslararası ihtisaslaşma ve işbölümüyle ülkelerin kalkınmasında ve gelişmesinde çok büyük etkiye sahip olduğu inancına dayanır.

Klasik okuldan devraldığı serbest ticaret teorisinin serbest dış ticaretin mübadeleye katılan her ülke için refahı artırdığı ve ticarette sürekli açıkları önleyecek kendiliğinden denge mekanizmasının işlediği savlarını aynen korumuştur.

Neo-klasik serbest dış ticaret teorisinin, klasik teoriye getirdiği en büyük değişiklik, emek değer teorisi yerine yeni değer kanunlarını koyması olmuştur.

Marshall kapital ve emek maliyetini birlikte kapsayan reel maliyet teorisiyle, kendi değer anlayışını, dış ticaret teorisine genelleştirdi. İki ülkenin bir birlerinin mallarına karşı talebin şiddetine göre ticarette mübadele hadlerinin belirlendiği noktayı gösterdi.

Klasik dış ticaret teorisinde "iki mala" dayanan tahlile karşılık Marshall, temsili

⁴² Vural Fuat Savaş, *İktisadın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul, 1997, s. 330-33.

⁴³ Vural F. Savaş, *İktisadın ...*, s. 300-301.

⁴⁴ Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, 5. Baskı, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1998, s.48.

mal balyasından yola çıkar : mal balyası, belirli emek ve kapital miktarını kapsar, fakat mal bileşimi değişebilir.⁴⁵

J.S.Mill tarafından ortaya atılan karşılıklı talep kanunu Edgeworth ve sonra Marshall tarafından geliştirilen teklif eğrileri ile geometrik olarak açıklanmıştır. Teklif eğrisi, çeşitli dünya fiyatlarında belli bir miktardaki ithal malı karşılığında ne miktar ihraç malı teklif edileceğini veya bir ülkenin kendi malından vereceği belli bir miktar karşılığında diğer ülkenin malından ne miktar talep edeceğini ifade eder. Her iki ülke talep eğrilerinin kesiştiği nokta ise denge ticaret haddini göstermektedir.⁴⁶

Serbest dış ticaret ekonomisini yine doğrulamak amacıyla atılan bir diğer adım, G. Haberlerin, klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisindeki emek-değer teorisi yerine Wieser'den alınan "alternatif maliyet" kavramı getirilmesi oldu.⁴⁷ Bir malın alternatif maliyeti, o malın üretimini bir birim artırmak için kullanılacak kaynakları serbest bırakmak üzere başka bir maldan vazgeçilmesi gereken üretim miktarına eşittir. Fırsat maliyetleri yaklaşımında birim üretim maliyeti, bir birim mal üretmek için gerekli olan tüm kaynakların toplamına eşittir. Fiziki olarak farklı olan bu kaynakların yolu emek, sermaye, doğal kaynaklar gibi faktörlerin parasal değerlerini dikkate almaktadır.

Neoklasik iktisatçılar klasik teorinin eksik yönlerini gidermeye çalışmışlardır. Bu yeniliklerden birini de 1919 yılında Hecksher ve Ohlin tarafından geliştirilen Faktör Donatımı Teorisi ile getirmiştir. Hecksher ve Ohlin Faktör Donatımı Teorisi ile mukayeseli üstünlük modeline ikinci bir faktörü sokarak bu analizi geliştirmişlerdir.⁴⁸

Faktör Donatımı Teorisinin önemli bir iması ticaret yapan ülkelerde faktör fiyatlarının eşitleneceği yönündedir. Ticaret başladığında mukayeseli üstünlüğe sahip malın üretimi artar ve bu da bol faktörün talebini artırdığından bol faktörün fiyatını artırır, aynı zamanda mukayeseli avantaja sahip olmayan malın üretimi azalacak ve bu da nispi olarak az olan faktörün fiyatını düşürür.⁴⁹

Hecksher-Ohlin teoremi de aslında mukayeseli üstünlük görüşü ile aynı düşünceye dayanmaktadır. Yani ülke ucuza ürettiği malı ihraç eder, karşılığında ise pahalıya ürettiği malı ithal eder. Fakat adı geçen ülkenin belli bir malı ucuza

⁴⁵ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.158.

⁴⁶ Rıdvan Karluk, *Uluslararası ...*, s.50.

⁴⁷ Gülten Kazgan, a.g.e, s.158-159.

⁴⁸ Erdoğan Alkin, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, s. 46.

⁴⁹ James C.Ingram, *International Economics*, Second Edition, John Wiley & Sons, 1986, s.

üretmesindeki neden o malın üretiminde ülkede göreceli olarak bol olan üretim faktörünün kullanılmasıdır.⁵⁰ Heckscher –Ohlin teoremine hem tatbiki yönden, hem de teorik yönden eleştiriler getirilmiştir.

Heckscher Ohlin modeliyle ilgili ekonometrik teşebbüslerden en önemlisi W.W.Leontief çalışmasıdır. Bu çalışma Heckscher Ohlin modelinin tam tersini gösterdiğinden “Leontief Paradoksu” adını almaktadır.⁵¹ Heckscher Ohlin teorisinin ilk uygulamalı testini Leontief yapan Leontief’in bulgularına göre Amerika emek yoğun mallar ihraç edip sermaye yoğun mallar ithal etmektedir. “Leontief Paradoksu” diye bilinen bu sonuç, iktisatçılar arasında şaşkınlık yaratmış ve teori üzerinde giderek yoğunlaşan tartışmalara yol açmıştır.⁵²

Klasik teori ekonomik kalkınmada dış ticaretin önemli bir yeri olduğuna ve ekonomik kalkınmanın dış ticareti geliştirmekle sağlanacağı tezi hem teorik ve hem de tatbiki yönden bazı tenkitlere uğramıştır.

Teorik tenkitlerden birincisi statik mukayeseli masraflar teorisi ile ilgilidir, statik bir teorisin esas itibarıyla dinamik karakterde olan ekonomik gelişmeyi yeterince açıklayamayacağını öne sürüyor.

Diğer bir teorik tenkit klasik teorisin dış ticaret yoluyla “faktör fiyatlarının eşitleneceği” tezi ile ilgilidir. Klasik teoriye göre; dış ticaret, bazı şartlar altında üretim faktörlerinin uluslararası mobilitelerinin tam bir ikamesidir. Dolayısıyla dış ticaret yoluyla sadece ürünlerin fiyatları değil, aynı zamanda faktör fiyatları da eşitlenir. Bir çok iktisatçı faktör fiyatlarının dış ticaret yoluyla eşitlenmeyeceğini, aksine uluslararası fiyatların gittikçe artan bir tarzda birbirlerinden farklı hale geldiğini öne sürmüştür.⁵³

Bazı iktisatçılara göre dış ticaret, kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkeleri sömürme yolu olup, “sömürgecilik” uygulamasından farklı değildir. Bu tarz düşünen iktisatçılara göre dış ticaret, yeni sömürgecilikten ibarettir.⁵⁴

Fakat karşı görüşler de vardır. Bu karşı görüşe göre az gelişmiş ekonomiler, ileri ülkelerle ilişkiye geçtiklerinden bu yana gerçekte, köklü değişikliklere uğramıştır. Bu ilişkiler boyunca gelişmiş ekonomiler, kendi ilerlemeleri ile, bu geciken geleneksel

⁵⁰ Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 47.

⁵¹ Erol İyiboçuk, **Uluslararası İktisat, Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. baskı, Bursa, 1995

⁵² Halil Seyidoğlu, **Uluslararası ...**, s. 76-77.

⁵³ Vural F. Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1982, s. 185.

⁵⁴ Vural F. Savaş, **Kalkınma...**, s.185.

ekonomilerin az gelişmişlikle nitelenmesine yol açmakla yetinmemiş, onlarda üstelik yapısal değişmelere neden olmuştur.⁵⁵

Diğer grup tenkitler yine piyasa mekanizmasının inanan fakat az gelişmiş ülkelerde bu mekanizmanın yeteri kadar işlemediğini öne süren iktisatçılar tarafından yapılmaktadır. Bu tenkitlere göre, az gelişmiş ülkelerin dış ticaret yoluyla kalkınmaları mümkün değildir.

Yapısalcı Okul Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomi Konseyi tarafından 1948'de kurulan Latin Amerika kökenli iktisatçıların oluşturduğu bir grup tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım taraftarları, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi gereğince gelişmekte olan ülkelerin hammadde üretiminde uzmanlaşarak uluslararası rekabet gücü olmayan sanayiler kurmaktan vazgeçmelerini öneren monetarist yaklaşıma karşı çıkmaktadır.⁵⁶ Raul Prebisch ve Hans Singer'in uluslararası iktisat teorisine kazandırdığı Singer-Prebisch tezine göre, dış ticaret hadleri devamlı olarak ilkel ürün ihraç eden gelişme yolunda olan ülkeler aleyhine bir seyir izlemesi olgusu ortaya konulmuştur. Bunun sebebi olarak da, gelişme yolunda olan ülkelerin ihracatlarında tarımsal maddeler ve hammaddelerin payı oldukça yüksek olması gösterilmiştir. Engel kanununa göre gelir arttıkça, gıda maddelerine yapılan harcamaların oranı azalır, buna karşılık sanayi mallarına yapılan harcamaların payı azalır. Böylece gelişme yolunda olan ülkelerde gelir artışı sonucunda ithalat talebi, ihraç malları talebinden daha hızlı yükseldiği için, ticaret hadleri gıda maddeleri ihraç eden ülkeler aleyhine gelişme göstermiştir. Ayrıca teknolojik gelişmelere bağlı olarak tarımsal maddeler ile hammaddelerin talebi azalma göstermiş ve bu da ürünlerin fiyatını düşürerek dış ticaret hadlerini devamlı bu ülkeler aleyhine gelişmesine sebep olmuştur.⁵⁷ Bu durum ancak yapısal değişim sağlanmasıyla önlenabilir.

Keynes öncesi makro ekonomide ödemeler bilançosunda fiyat etkisini kısaca açıklayalım.

Keynes öncesi makro ekonomide dış ticarete fiyat etkisi altın standardı esasına dayandığından ilk olarak altın standardı sisteminin temel özelliklerine değinmekte fayda vardır. Altın standardı sisteminde:

⁵⁵ Jean Millet, (Çev: Ertuğrul Tokdemir), 18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983 s.198.

⁵⁶ Aytaç Eker, Asuman Altay ve Mustafa Sakal, Maliye Politikası, Teori, İlkeler ve Yöntemler, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994, s.62 .

⁵⁷ Multiades Chacholiades, a.g.e., s.134.

- 1) Tüm paralar altına bağlıdır.
- 2) Tüm paralar altına bağlı olduğundan dolayısıyla otomatik olarak bir birine bağlıdır
- 3) Devlet belli bir sınırlandırılmış fiyatla tüm müşterilere altın alıp satmaya hazır olduğu için fiyatlar istikrarlıdır.⁵⁸

Geleneksel makro ekonomide ödemeler bilançosunun denkleştirme mekanizmasının dayandığı temel varsayımlara bakalım. Ulusal para da döviz kuru da altın standardına bağlıdır. Bir başka deyişle "ulusal para altına konvertibldir ve dolayısıyla ulusal para arzı, sahip olunan altın stoku ile sınırlıdır. Dış ilişkilerde ise ödeme aracı altındır. İthalat yapan ülkeden altın çıkar, ihracat yapan ülkeye altın girer.⁵⁹

4) Dış açık durumunda ülkeden daha fazla altın çıkacağından (ihracat sebebiyle ülkeye giren altından) para arzında da aynı oranda bir azalma olacaktır.⁶⁰

5) Dolayısıyla altın standardı sisteminde denkleşme mekanizmasının çalışabilmesi için "oyunun kuralları" olarak aşağıda kuralların sağlanması gerekir.

1. Ülkeler arasında altın alım ve satımı konusunda kısıtlama yoktur ve ülkeler arasında altın mobilitesi serbesttir.

2. Para arzı ülkenin sahip olduğu altın miktarındaki değişmeye göre değişir.

3. Fiyatlar ve ücretler aşağıya ve yukarıya doğru esnektirler.⁶¹

"Fiyat-para akım mekanizması" denilen ve David Hume'a kadar dayandığı için "Hume kanunu" olarak da adlandırılan klasik otomatik dengelenme mekanizması, dış dengesizliklerin parasal etkilerinin yol açacağı fiyat değişmelerine dayanmaktadır.⁶² David Hume klasiklerin benimsediği otomatik denge mekanizmasının kurucusudur.⁶³ Ricardonun da önemli yenilikler sağladığı otomatik denge mekanizması bir ülkeden diğerine olan mal ve para hareketlerini etkileyen kanunları ve mekanizmaları göstermektedir.⁶⁴

⁵⁸ Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, a.g.e., 1992, s.545.

⁵⁹ Vural Savaş, *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, Beta Basım Yayım Dağıtım , İstanbul, 1986 s. 30.

⁶⁰ Vural Savaş, *Keynezyen...*, s. 30.

⁶¹ Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, a.g.e., s. 545.

⁶² Nevzat Güran, *Makro Ekonomik Analiz*, Karınca Matbaacılık, İzmir, s. 319.

⁶³ Şiir Erkök Yılmaz, a.g.e.,s.

⁶⁴ Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler, Doktrinler ve Teoriler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 104.

Dış açık veren bir ülkede para arzında meydana gele azalmanın dış ticaret üzerindeki etkisini açıklamaya çalışalım.

Paranın değeri ile miktarı arasındaki ilişkiyi Miktar Teorisi olarak bilinen ve I. Fisher tarafından ortaya konan teori ile açıklayabiliriz. Miktar teorisinin açıklanması için Fisher'in kullandığı denklem Fisher denklemi olarak ün yapmıştır. Fisher denklemi

$$MV = PT$$

şeklinde yazılabilir.

M : para arzını; V : paranın dolanım hızını; P : fiyatlar genel düzeyini; T : paranın aracılık ettiği işlemlerin sayısını göstermektedir. Fisher ve onu izleyen iktisatçılar denklemde bulunan V (paranın dolanım hızı) ile T-nin (ticaret hacmi ya da söz konusu dönemde yapılan parasal işlemlerin, alış-verişlerin hacmi) kısa dönemde değişmez olduklarını söylemektedirler. Onlara göre V alışkanlıklara, adetlere bağlıdır. Oysa denklemde yer alan toplam para miktarının (M-nin) miktarı değişebilir. Denklemin sağında ise değişken genel unsur fiyatlar genel seviyesidir. Demek ki, para arzında meydana gelen değişme aynı oranda ve istikamette fiyatlar genel düzeyinde değişmeye neden olur.⁶⁵

Yukarıda da değinildiği gibi otomatik denkleştirme mekanizmasının tam olarak çalışabilmesi için fiyatların aşağı ve yukarı doğru tam esnek olması gerekmektedir. Fakat genelde fiyatlar enflasyon baskılarına daha çabuk ve istekle cevap verirler, fakat deflasyon baskılarına direnirler. Bu, fiyatların, özellikle ücretlerin yukarıya doğru esnek, aşağıya doğru ise esnek olmadığını gösterir. Ve bu da ödemeler bilançosu denkleştirme mekanizmasının açık veren ülkede minimum etki yapacağı, fazla veren ülkede daha önemli role sahip olacağı anlamına gelir.⁶⁶

Dış açık veren bir ülkenin durumunu ele alalım. Dış açık veren bir ülkeden dışarıya ülkeye girdiğinden daha fazla altın çıkacaktır. Ülkenin altın rezervinde bir azalma olduğundan yüzde yüz altına konvertibl olan para arzında da bir azalma olacaktır. Yukarıda da Paranın Miktar Teorisinde açıklandığı gibi fiyatlar genel düzeyinde de aşağıya doğru bir etki yapacaktır.

⁶⁵ Tefik Pekin, a.g.e., s.41-42.

⁶⁶ P.T. Ellsworth ve J. Clark Leith, *The International Economy*, Fifth Edition, Macmillan Publishing Co., Inc., New York, 1975, s.231.

Fiyatlar genel düzeyindeki düşüşü açıklamaya çalışalım. Deflasyonist baskı direkt olarak yurtiçi fiyatlar genel düzeyini etkiler, ihracat maliyetlerini ve ithal ikamesi mallarının fiyatları yurtiçi fiyatların düştüğü kapsamda düşecektir. İthal ikamesi mallarının fiyatlarının düşüşü ithal malları fiyatlarını nispi pahalılaştıracaktır. İthal malları fiyatlarının pahalılaşması ve ihracat malları fiyatlarını ucuzlaşma nedeni ihracat ve ithal işlemlerinin reel döviz kuruyla yapılmasıdır. Yurtiçi fiyat düzeyinin yükselmesi reel döviz kurunu düşürür.⁶⁷

Reel döviz kurunun düşmesi ithalatı pahalılaştırır ve ihracatı ucuzlaştırır. İthalat pahalılaşması ithalatı azaltırken, ihracat malları fiyatlarının ucuzlaşması ise ihracatı artırıcı etki yapar. Bu karşılıklı etkileşim ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanma mekanizmasını çalıştırır ve dış açığı giderici etki yapar.

2.2. Parasalcı İktisat ve Fiyat Etkisi.

Parasalcılık kelimesinin isim babası neredeyse adı bu doktrinle eş anlamlı hale gelen Milton Friedman değil, Karl Brunnerdir. Terim ilk defa 1968 yılında yazdığı “Paranın Rolü ve Para politikası” isimli makalesinde Brunner tarafından kullanılmış, medya tarafından da kısa zamanda popülerite kazandırılmıştır. Parasalcılığın isim babası olarak kabul edilen Milton Friedman kendi görüşlerini ifade etmek için parasalcılıktan ziyade “paranın miktar kuramı” ifadesini tercih etmektedir.⁶⁸

Parasalcılar neye inanıyorlar veya neyi öngörüyorlar?

Parasalcılar inanıyorlar ki, paranın kısa dönem ekonomik etkisi maliye politikası hareketleri sonucundan daha tahmin edilebilirdir.

Parasalcılar aynı zamanda inanıyorlar ki, para politikası toplam harcamaları direkt olarak yatırım ve tüketim harcamaları yoluyla ilaveten dolaylı olarak faiz oranları üzerindeki etkisi yoluyla etkiler. Paracılar parasal büyüme kurallarını, hem ihtiyari parasal, hem de ihtiyari maliye politikasına tercih ediyorlar. Paracılar aynı zamanda iddia ediyorlar ki, ihtiyari politika kullanımı tarihi, enflasyon ve resesyon şiddeti ve büyüklüğünü artıran örneklerle doludur.⁶⁹

⁶⁷ Vural Savaş, *Keynezyen...*, s.30-31.

⁶⁸ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 30.

⁶⁹ Belton M. Fleisher, Edward J. Ray ve Thomas.J. Kniesner, *Principles of Economics*, Wm. C. Brown Publishers, Dubuque, 1987, s. 614.

Paracılara göre ekonomide ortaya çıkan dengesizliklerin nedeni hükümetin uyguladığı para ve maliye politikalarıdır. Bunun nedeni de para ve maliye politikalarının dış gecikmelerinin uzun olmasıdır. Paracılara göre bir parasal değişikliğin nominal gelir üzerindeki etkisi altı ile dokuz ay sonra ortaya çıkar. Ancak bu etki kendisini ortalama 15-24 ay sonra fiyatlar üzerinde gösterir.⁷⁰

Dolayısıyla kısa dönemli dengesizlikleri gidermek için para politikası kullanılmaz ve ani politika değişikliklerinden kaçınmak gerekir. Bunun için de para arzı GSMH'daki artışa eşit bir oranda artırılmalıdır.⁷¹

Paracılara göre bu görüş maliye politikaları için de geçerlidir. Çünkü maliye politikası uzun ve belirsiz bir gecikme ile etkisini ortaya koyduğu gibi, bu etkiler para politikasına oranla daha zayıftır.

Friedman'a göre iki açık prensip para politikası yönteminde dikkate alınmalıdır:

1) Sadece kontrol edilebilir büyüklükler kullanmak: Para politikası yetkilileri şöyle bir eğilimde dururlar: Onlar ya para stokunu, ya döviz oranlarını, ya da fiyat hareketlerini kontrol edebileceklerini düşünürler ve bu doğrultuda hareket ederler. Fakat tüm bu büyüklükler kontrol edilebilir özellik taşıyorlar. Friedman'a göre para politikasının eminlikle kontrol edilebileceği tek şey toplam paranın kendisidir.

2) Para politikası ile ilgili diğer prensip keskin politik sallantılardan kaçınılmasıdır.⁷²

Friedman bir eserinde para politikası ne yapamaz diye sorar ve şu iki cevabı verir:

- 1) Çok sınırlı dönemden daha fazla faiz oranlarını istikrarlı tutamaz;
- 2) Çok sınırlı dönemden daha fazla işsizlik oranlarını istikrarlı tutamaz;⁷³

Kısa dönemde enflasyonla işsizlik arasında bir değişim ilişkisi vardır. Fakat uzun dönemde ise böyle bir değişim imkanı yoktur. Bunun anlamı, enflasyon oranı ne olursa olsun uzun dönemde işsizliğin doğal oranında olacağıdır. Kısa dönemde gerçekleşen işsizlik oranı doğal işsizlik oranının altında olabilir. Bu parasal genişlemeyle sağlanabilir. Uzun dönemde ise işsizlik doğal oranın altında bulunmayacak, doğal oranına geri

⁷⁰ Ömer Demir, a.g.e., s. 34.

⁷¹ Vural Savaş, *Keynezyen...*, s. 138.

⁷² Eamon Butler, *Milton Friedman - A Guide to His Thought*, Universe Books, New York, 1985, s. 179.

⁷³ M. Friedman, *The Role of Monetary Policy*, *American Economic Review*, 58(1) March 1-17.

dönecektir. İşsizliğin doğal oranının altında olma nedeni hem işçilerin hem de işverenlerin para yanılgısı içinde olmalarıdır. Uzun dönemde ise işsizlik doğal oranına geri dönerken enflasyon oranı müdahale edilmeden önceki durumdan daha fazla olacaktır.⁷⁴

Parasalcılara göre para politikasının yönü (genişletici ya da daraltıcı) için nominal faiz oranlarının aldığı değer iyi bir gösterge değildir. Reel faiz oranı (nominal faiz oranı eksi bilinen enflasyon oranı) yatırım düzeyini belirler. Ancak yüksek nominal faiz oranı ve bunun yanı sıra beklenen yüksek enflasyon oranı düşük reel faiz oranı anlamına gelir. Böylece nominal faiz oranları yüksekken para politikasının yatırım harcamaları üzerindeki etkisi tamamen genişletici olabilir.⁷⁵

Peki para politikası ne yapabilir? Parasalcılara göre bu aşağıdaki gibi sıralanabilir.⁷⁶

İlk ve en önemli para politikasının yapabileceği şey para politikasının paranın ekonomik rahatsızlığın en büyük nedeni olmasından kaçınılmasıdır. Yani ihtiyari politika kullanımından kaçınmak gerekir.

Para politikasının yapabileceği ikinci şey ekonomi için değişmez arka plan yaratılmasıdır. Birinci görevin bitirilmesi buna objektiflik katacak. Para politikası işçiler ve işverenlerin önlerini görmelerini sağlayacak şekilde yürütülmelidir.

Son olarak para politikası diğer kaynaklardan kaynaklanan ekonomik sistemdeki dengesizlikleri dengelemek için katkı yapabilir. Mesela, eğer bütçe genişlemesi beklenmeyen açıklarla korkutursa, para politikası her hangi bir enflasyon tehlikesine yol açmaması için daha düşük para arzı büyümesi ile kontrolde tutulabilir.

Paracıların iki temel önerisi şöyle verilebilir:

1. Para stokundaki sabit büyüme ekonominin istikrarı için kritik bir öneme sahiptir. Parasalcılar inanırlar ki, böyle bir istikrar para stokundaki büyüme oranı için bir kural benimsenilmesi ile ulaşılabilir. Friedman değişmez para büyüme oranı kuralı öneriyor.

2. Para politikası kendiliğinden, reel ve nominal gelir üzerinde az sistematik etkiye sahiptir.⁷⁷

⁷⁴ Nevzat Güran, a.g.e., s. 254.

⁷⁵ İker Parasız, **Makro Ekonomi**, Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları 5.Baskı, Mart-1991.

⁷⁶ M. Friedman, a.g.e., s. 11.

⁷⁷ Richard T. Froyen, **Macroeconomics Theories and Policies**, University of North Carolina at Chapel Hill, Macmillan Publishing Company, 1993, s. 250.

Ödemeler bilançosu moneterist denkleştirme mekanizmasının anlatımına geçmeden MB'nın Bilanço Analizi ve parasal göstergelerin elde edilmesine değinmekte fayda vardır. Aktif Yönden Para arzını incelendiğinde:

$$\text{Para Arzı (Aktif Yönden)} = \text{Net Dış Varlıklar} + \text{Net İç Varlıklar}$$

Bizi burada Net Dış Varlıklar ilgilendirdiği için bu kalemi inceleyelim

Net Dış Varlıklar = Toplam Dış Varlıklar eksi yerleşik olmayanlara olan Dış Yükümlülükler olarak tanımlanır. Eğer,

Mal ve hizmet ihracatı + sermaye ithalatı > Mal ve hizmet ithalatı + sermaye ihracatı;

Bu durumda,

Döviz (ve / veya altın) kazancı > döviz (ve / veya altın) kaybı;

Bu durum Merkez Bankası Bilançosunun aktiflerini artıracak ve bu da pasifte eşanlı bir artışa yol açacaktır. Diğer veriler sabit tutulduğunda, pasifteki bu artış emisyon kaleminde olacaktır.⁷⁸ Paracıların dış ticaret üzerinde etkiyi fiyat yönüyle dikkate aldıkları için aşağıda bu konunun üzerinde durulacaktır.

Ödemeler bilançosunu açığı olan bir durumu inceleyelim. Eğer döviz kuru sabitse, ödemeler bilançosu açığı yurtiçi ekonomide deflasyonist etki yapar. Bu sonuç hem para arzı etkisinden, hem de talep etkisinden kaynaklanır.⁷⁹

Açık veren ülkenin vatandaşları ithalat ve sermaye ihracatına ihracat ve sermaye ithalatı sonucu kazandıklarından daha fazla harcıyorlar. Ülkeye girişinden daha fazla döviz çıkışı Merkez Bankası pasifinde de aynı miktarda bir azalmaya neden olur. Para arzındaki azalış yurtiçi fiyatlarda aşağıya doğru bir baskı yapar. Yurtiçi fiyatlardaki azalışın anlamı, yurtiçi mal, hizmet ve yatırımlarda ithalat ve yabancı sermaye nispeten talep olacaktır (ödemeler bilançosu açığının anlamı yurtiçi mal, hizmet ve sermaye ithalat ve yabancı sermayeye oranla düşüktür)

Bu talep artışı fiyatlarda meydana gelen düşmenin bir sonucudur. Fiyatlardaki düşüş ise hem para arzı azalışından, hem de ödemeler bilançosu açığına neden olan

⁷⁸ Nur Keyder, **Para, Teori, Politika, Uygulama**, 4. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1993, s. 172-173.

⁷⁹ Micael R. Czinkota , Pietra Rivoli ve Ilkka A. Ronkeinen, **International Business**, The Dryden Press, a Division of Holt, Richard and Winston, Inc., 1989, s. 73.

ithalat ve yabancı yatırım talebinin iç mal ve hizmetlerden nispi olarak daha fazla olmasından kaynaklanıyor.⁸⁰

Fiyat düşüşünü bir az daha incelemeye çalışalım. Eğer ülke rezervleri ve para arzı aynı şeyse o zaman basit olarak şöyle bir tanım yapabiliriz:

$$B = \Delta R = \Delta M$$

Burada B ödemeler bilançosu açık veya fazlasını, ΔR ülke rezervinde meydana gelen değişmeyi, ve ΔM ise para arzındaki değişimleri gösterir. Para arzı değişme hızı oranı ise sadece ödemeler bilançosuna bağlı olacaktır:

$$(\Delta M/M) = (B/M)$$

Fakat şu kesin bir kuraldır: Ödemeler bilançosu fazlalığı ve açığı, bankacılık sisteminin ödemeler bilançosu dengesizliğini tam olarak sterilize etmediğinde para arzını etkiler.⁸¹ Parasalcılar ekonomideki istikrarın para stokundaki büyüme oranı için bir kural benimsenilmesi ile ulaşılabileceğini yukarıda antlaşmıştık. Parasalcılara göre ekonomideki istikrarsızlığın nedeni olarak ihtiyari para politikasıdır.

Parasalcılar ödemeler bilançosundaki bir açık veya fazla, yani dengesizlik durumunun yurtiçi reel para talebi ve para arzı arasındaki bir dengesizliğin sonucu olarak görürler. Parasalcılara göre ekonomide belirli bir para talebi vardır. Friedman'ın miktar teorisi bir para talebi teorisinden ibaret olup, paranın dolaşım hızı (V), bazı değişkenlerle istikrarlı bir ilişki içinde görülmektedir.⁸²

Friedman'ın reel para talebi fonksiyonu şöyle belirlenir:

$$\frac{MS}{P} = f(i_{ta}, i_{hs}, \frac{1}{P} * \frac{dp}{dz}, Se_b, MG)$$

MS : para arzı;

P : fiyatlar genel düzeyi;

i_{ta} : tahvil faizi;

i_{hs} : hisse senedi faiziz;

MG : milli gelir;

Küçük parantez içindekileri k ile gösterirsek:

⁸⁰ Arthur I. Bloomfield, *Essays in History of International Trade Theory*, Edward Elgar Publishing Company, 1994, s. 171-172.

⁸¹ Peter H. Lindert, *International Economics*, Ninth Edition, Richard D.Irwin, Inc., 1991, s. 475, 477.

⁸² Nur Keyder, a.g.e., s. 250.

$$\frac{MS}{P} = k \cdot MG \text{ veya } MS = k \cdot P \cdot MG \text{ veya } MS \cdot V = MG$$

V : paranın dolanım hızı;

En son elde ettiğimiz denklem klasik Miktar Teorisinin “Değişmez Denklemi”nden başka bir şey değildir.

Modern Miktar Teorisinin iki önemli önerisi vardır:

1) V (veya 1/k) Modern Miktar Teorisinde, eskisinde olduğu gibi kurumsal nedenlerle belirlenmiş sabit bir değer olarak alınamaz. Modern Miktar Teorisinde, V belirli sayıda gözlenmesi mümkün değişkenin (faiz oranı, umulan enflasyon hızı gibi) istikrarlı bir fonksiyondur.

2) Denklemdaki MG, Modern Miktar Teorisinde eskiden olduğu gibi cari işlemlerin parasal değerini göstermez. MG, devamlı gelir olup servetin yerine kullanılmıştır. Bu gelir bugünkü gelir olmayıp uzun dönemli bir “umulan gelir”dir.⁸³

Para talebi belirli değişkenlerle istikrarlı bir seyir izlerken merkez bankasının para arzını ihtiyari bir şekilde artırması bir para arzı fazlası doğurur ve bu fazla mal, hizmet ve menkul değerler satın alımında kullanılır. Harcamalar kısmen yabancı mal ve menkullere yapılacağından dış denge açık verir. Parasalcı yaklaşıma göre dış dengenin sağlanmasında otomatik bir denge söz konusudur. Bir dış fazla durumunda dış ödeme rezervleri ve buna bağlı olarak emisyon hacmi artar. Bu da belirtildiği gibi dış fazlayı eritici etki yapar. Dış açık durumlarında bunun tersi bir mekanizma söz konusudur.⁸⁴

2.3. Keynesyen İktisat ve Gelir Etkisi

Dış Ticarete gelir etkisini dikkate alan demeler bilançosunun Keynesyen denkleştirme mekanizmasına geçmeden önce Keynes modelinde milli gelir denge koşullarını gözden geçirmemizde yarar vardır. Keynes modelinde harcama yönünden milli gelir tanımı aşağıdaki özellikte yer almaktadır:

$$Y = C + I + G + X - M$$

Y: Toplam hasıla

C: Özel tüketim harcamaları

⁸³ Vural Savaş, *Keynesyen İktisat...*, s. 123-124.

⁸⁴ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 208.

I: Özel yatırım harcamaları (stok değişimleri dahil)

G: Devletin mal ve hizmet alımları

X: Mal ve hizmet ihracatı

M: Mal ve hizmet ithalatı

X-M: Net ihracat

C+I+G: Toplam yurtiçi nihai harcamalar

C+I+G+X: Toplam nihai harcamalar

Aşağıdaki özdeşlikte ise kullanım yönünden milli gelir tanımı verilmiştir:

$$Y = C + S + T$$

Y: GSMH veya toplam hasıla

C: Özel tüketim harcamaları

S: Özel tasarruflar

T: Net vergiler

Her iki özdeşlikte “net uluslar arası karşılıksız transferler” olmadığını ve dolayısıyla X-M’nin ödemeler bilançosunun “cari işlemler bilançosu” ana bölümünü gösterdiğini kabul edelim.⁸⁵

Gelirin harcama ve kullanım yönlerinden tanımlandığı ilk iki özdeşlikten yararlanarak, “milli gelir akımına yapılan katkılar toplamının (I+G+M), bu akımdan sızıntılar toplamına (S+I+M) eşit olması gerektiği” gösteren diğer temel bir milli gelir özdeşliğine ulaşabilmektedir:

$$S(Y) + M(Y) + T(Y) = I + G + X$$

Diğer önemli bir özdeşlik de şöyle ifade edilebilir:

$$S(Y) + T(Y) = X - M(Y)$$

Bu özdeşlikte net iç sızıntıların net dış sızıntılara (dış ticaret bilançosu) eşit olduğunu gösterir.⁸⁶

Aşağıdaki özdeşliğe bakalım:

$$Y - (C + I + G) = X - M$$

Bu özdeşlikte ekonominin hasılası – yurtiçi nihai harcamalar- cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki daha açık olarak görülebilecektir. Bu özdeşlikten anlaşılaacağı üzere hasıladan daha büyük miktarda yurtiçi nihai harcamalar yapılabilmesi için, yani

⁸⁵ William H.Branson,(Çev:İbrahim Kanyılmaz), Makro İktisat,Teori ve Politika, 2.Baskı, Melisa Mat.,1998, s.19,25.

⁸⁶ H. Seyidoğlu, a.g.e., s. 184.

$(C + I + G) > Y$ olması, ancak cari işlemler bilançosunun açık vermesiyle, yani $M > X$ olması ile mümkündür. Benzer şekilde, ekonomide eğer belli bir dönemde üretilen hasıladan daha küçük miktarda yurtiçi nihai harcama yapılmışsa, $(Y > C + I + G)$, bu durumda bir cari işlemler bilançosu fazlası ortaya çıkacaktır.⁸⁷

Uluslararası ekonomik dengesizliği kısa dönem ve uzun dönem olmak üzere ikiye ayrılabilir. Uluslararası ekonomik dengesizlik gelir dengesizliği; fiyat dengesizliği ve gelir ve/veya fiyat dengesizliği olarak da üçe ayrılabilir.

Kısa dönem gelir dengesizliği dönemsel dengesizlik; uzun dönem gelir dengesizliğini seküler dengesizliktir. Fiyat dengesizliği kısa dönemde mal düzeyinde yapısal dengesizliğin sonucudur. Fiyat dengesizliği uzun dönemde faktör düzeyindeki dengesizliğin sonucudur. Gelir ve/veya fiyat dengesizliği kısa dönemde enflasyon ve uygun olmayan döviz kuru oranı değişimlerinden kaynaklanır. Gelir ve/veya fiyat dengesizliği uzun dönemde sistematik teknolojik değişimin sonucudur.

Devresel gelir dengesizliği (kısa dönem) farklı ülkelerde iş devresi modellerinin farklı yolları takip etmesinden veya farklı ülkelerdeki ithal talebinin gelir elastikiyetinin farklı olmasından kaynaklanır. Şöyle bir durumu düşünelim. Milli parasal gelir B'de istikrarlı ve A'da dönemsel dalgalanmalar gösterir. Bu durumda

A'nın ithalatı depresyon döneminde azalacak, refah döneminde artacaktır. B'nin ithalatı ise sabit olacaktır. A'nın depresyon döneminde ihracat fazlası ve refah döneminde ithalat fazlası vereceği sonucuna varabiliriz. Ve B A'nın depresyon döneminde açık verecek, A'nın refah döneminde dış ticaret fazlası verecektir.⁸⁸

Uzun dönemde gelir dengesizliği seküler dengesizlik olduğunu bahsettik. Seküler durgunluk altında yatırım olanakları tam istihdam tasarruflarını emmeye yetersizdir, tam tersi seküler canlanma döneminde yatırımlar tasarruflarla çok yüksek ilişkidir. Keynes modelinde dengesizliğin arkasında yatan neden yatırım ve tasarrufların farklı şeylerin farklı değişkenlerin fonksiyonu olmalarıdır. Tasarruflar gelir, bir derecede refah seviyesinin, hayat sigortası gibi kurumsal baskı uygulamalarının bir fonksiyonudur. Yatırım ise buluşların, nüfuz değişimlerinin yöntem imkanlarının ve s. bir fonksiyonudur. Gelişmenin başlangıç devrelerinde yatırım imkanları tasarrufları aşarsa, ülke uluslar arası ödünç alma ile bu açığı kapatır. Daha sonraki dönemde ise

⁸⁷ Nevzat Güran, a.g.e., s. 22.

⁸⁸ Charles P. Kindleberger, a.g.e., s. 481.

yatırım talebinden fazla gelir ve tasarruf artarsa, ülke borçlarını geri verir ve kendi yabancı yatırımlarını biriktirir. Gösteriş tüketiminin arttığı daha sonraki dönemde ülke biriktirilen yabancı kapitali tüketime gidebilir. Bunun dış ticaret balansı üzerindeki etkisi nedir? Eğer genç ve kuvvetli gelişen bir ülkede yatırım olanakları yurtiçi tasarrufları, emek ve toprağı aşarsa temel dengede bir açık oluşur. Bu açık eğer yabancı borç alımı uygun değilse oluşur.⁸⁹

Bu durum yukarıda da anlatılmıştır.

$Y - (C + I + G) = X - M$ özdeşliğinde hasıladan daha büyük miktarda yurtiçi nihai harcama yapılabilmesi için, yani $Y < (C + I + G)$ olması, ancak cari işlemler bilançosunun açık vermesiyle, yani $M > X$ olması ile mümkündür. Bu durumu bir başka özdeşlikten yararlanarak da açıklayabiliriz. $Y = C + I + G + X - M$ özdeşliğinde devlet sektörünün olmadığını (devlet harcamaları ve vergiler yok) varsayalım. O zaman harcamalar veya toplam talep şöyle yazılır:

$$E = C + I + X - M$$

Bu özdeşlikten de şöyle bir özdeşliğe ulaşabiliriz:

$$S + M = I + X$$

Bu özdeşlik sızıntıların katılımlara eşit olduğu durumu gösterir. S ve M gelirin artan fonksiyonudur. Yani şöyle yazabiliriz:

$$S = f(Y)$$

$$M = f(Y)$$

X ve I ise cari gelirden bağımsız olarak tahmin edilebilir. Yani şöyle yazılabilir.⁹⁰

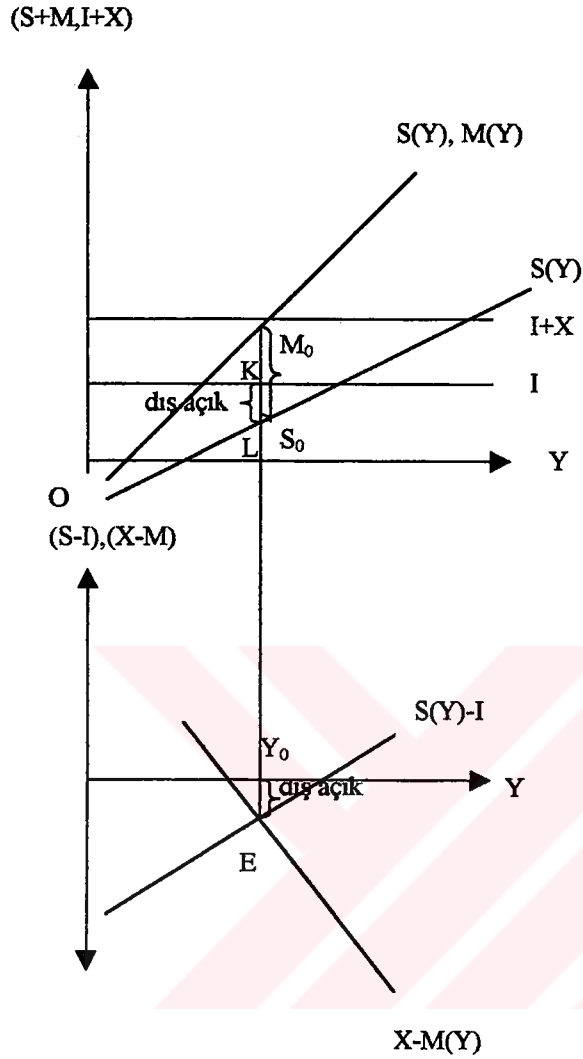
$$I = \bar{I}$$

$$X = \bar{X}$$

Açık ekonomide milli gelir dengesini aşağıdaki şekillere açıklayalım.

⁸⁹ Charles P. Kindleberger, a.g.e., s. 483.

⁹⁰ Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, a.g.e., s. 555, 558-560.

Şekil 1: Açık Ekonomide Milli Gelir Dengesi⁹¹

Birinci şekilde de görüldüğü gibi $I > S$. Yatırımlar tasarruflardan büyük olduğu için ödemeler bilançosu dış açık verir ($M > X$ oluşur). Aynı zamanda görülür ki, dış açık miktarı ($M > X$ miktarı) yatırımların tasarrufları aştığı miktar ($I > S$ miktarı) kadardır.

Grafiğin alt kısmında net iç sızıntı ile net dış sızıntı veya dış ticaret bilançosu doğruları gösterilmiştir. S milli gelirin artan fonksiyonu ve I milli gelirden bağımsız olduğundan milli gelir arttığı zaman $(S-I)$ de artar ve bu eğri de pozitif eğilimli olacaktır. X milli gelirden bağımsız ve M -de milli gelirin artan fonksiyonu olduğundan milli gelir arttığı zaman $X-M$ azaldığı için $X-M$ doğrusu negatif eğilimli olacaktır. $I > S$ olduğu zaman

⁹¹ H. Seyidoğlu, Uluslararası..., s. 171.

ödemeler bilançosu açık verecektir, yani $M > X$ olacaktır ve dış açık $Y_o E$ kadar olacaktır. Bu açık ilk şekildeki dış açık olan KL -ye eşit olacaktır.

Keynesyen gelir denkleştirme mekanizmasına geçmeden önce açık ekonomide otonom harcama çoğaltanına değinmekte fayda vardır. Toplam harcamalardaki belli bir artış milli gelirde bunun birkaç katı artışa yol açar. Buna göre harcamalardaki belli bir artış milli gelirde ne ölçüde artış doğuracağını gösteren katsayıya çoğaltan katsayısı denir.⁹² Açık ekonomide çoğaltan katsayısı şöyle hesaplanır:

$$K_o = \frac{1}{1-(MPC-MPM)}$$

veya

$$K_o = \frac{1}{1-MPC+MPM}$$

veya

$$K_o = \frac{1}{MPS+MPM}$$

Açık ekonomideki çoğaltan katsayısı kapalı ekonomi çoğaltan katsayısından (kapalı ekonomi çoğaltan katsayısı = $1/MPS$) yurtiçi harcamayı gösteren ithalat sızıntısından kaynaklanıyor.

Otonom olarak ithalat talebindeki bir artış yurtiçi mal talebinde bir azalış demek olduğundan otonom ithalat talebindeki bir artış gelir düzeyindeki bir azalışa sebep olacaktır. Bu sebepten dolayı otonom ithalat değişim çoğaltan eksi K_o -a eşit olacaktır⁹³, yani,

$$\Delta Y / \Delta M = -K_o = - \frac{1}{MPS+MPM}$$

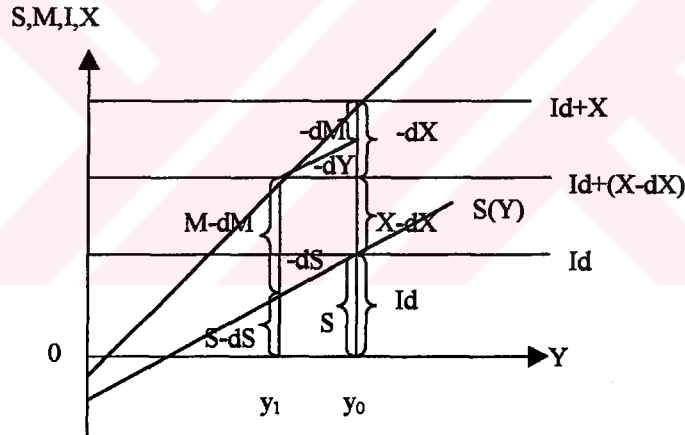
⁹² Sabri F.Ügener, **Millî Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınevi, İstanbul, 1980, s.302.

⁹³ Dennis R. Appleyard ve Alfred J. Field, a.g.e., s. 568.

Ödemeler bilançosunun açık vermesinin anlamı dışarıya harcanan gelirin bir kısmı yerine koyulmamıştır. Gelirin bu kısmı yurtiçi harcama ve yatırımlarda kullanılmadığı için “kayıp” adlanıyor. Ekonomistler genelde bu kaybı gelir sızıntısı olarak adlandırıyorlar. Bu sızıntı yurtiçi yatırımları azalttığı için ekonomik büyüme ve istihdam üzerine negatif etki yapacaktır.

Burada şuna dikkat etmek gerekir: Gelirdeki azalma çoğaltan etkisiyle ödemeler bilançosu açığından fazla olacaktır. İlk önce yurtiçi mal ve hizmetlere yapılan sızıntıdan dolayı az harcama, bu mal ve hizmetleri sunan (arz eden) firmaların gelirini düşürecektir. Daha sonra da diğer mal ve hizmetlere yapılan harcamalar azalacak ve çoğaltan etkisi devam edecektir. Yukarıda da açıkladığımız gibi ithalat gelirin bir fonksiyonu olduğu için ($M = f(Y)$) gelir azalışından dolayı ithalat azalacaktır ve dolayısıyla dış açık giderilecektir. Dış fazla veren bir ülkede yukarıda anlattıklarımız tam tersi bir durum söz konusu olacaktır.⁹⁴ Bu anlattıklarımızı şekil yardımıyla da açıklayabiliriz.

Bu anlattıklarımızı şekil yardımıyla da açıklayabiliriz.

Şekil 2: Dış Ticaret çoğaltanı : İhracat Azalmasının Gelir Etkisi⁹⁵

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız $I_d + X = S + M$ yurtiçi gelir dengesi denklemi açıklamalarımızda başlangıç noktası olacaktır. Marjinal tüketim eğilimi reel gelirin fonksiyonu olduğundan fiyatların sabit kalacağı varsayımını yaparız. I_d ve X (yurtiçi yatırımlar ve ihracat) gelirden bağımsız olduğundan I_d ve $I_d + X$ yatay eksene paralel

⁹⁴ Micael R. Czinkota, Pietra Rivoli ve Ilkka A. Ronkeinen, a.g.e., s. 73.

⁹⁵ P.T. Ellsworth ve J.Clark Leith, The International Economy, Fifth Edition, Macmillan Publishing Co., Inc., New York, 1975, s.322-325.

çizilmiştir. S ve M (tasarruf ve yatırım) milli gelirin pozitif fonksiyonu olduğundan tasarruf doğrusu (S) ile tasarruf ithalat toplamını gösteren (S + M)(Y) doğrusu gelirin pozitif fonksiyonu olarak çizilmiştir. Başlangıçta $S = I_d$ olduğu görülür Yukarıdaki denkleme göre $S = I_d$ olduğundan $X = M$ eşitliği de sağlanıyor. Şöyle bir varsayım yapalım. Mal ihracı tarifelerinin arttığını ve ihracatın $-dX$ kadar düştüğünü varsayalım. Buna göre yeni eğrimiz $I_d + (X-dX)$ eğrisi olacaktır. $I_d + X$ -den $I_d + (X - dX)$ -a ulaşırız. $-dX$ dış ticaret açığını veriyor. Dış ticaret çarpanı dY/dX - dir. Fakat düşük gelir seviyesinde gelirden sızıntılar azalıyor (S dS kadar, M ise dM kadar düşüyor). Bunların toplamı başlangıçtaki negatif enjeksiyona eşit olacaktır: $-dX = -dS + (-dM)$. Negatifleri yok sayarak çoğaltan katsayısını şöyle yazabiliriz:

$$K = \frac{1}{dS/dY + dM/dY} \quad \text{veya} \quad = \frac{1}{s + m}$$

Gelirdeki düşüş çoğaltan etkisiyle ithalatı düşüreceğinden ödemeler bilançosu açığı gideriliyor, yeni gelir düzeyi y_1 - de $I_d + X = S + M$ eşitliği aşağıdaki şekli alır:

$$I_d + (X - dX) = (S - dS) + (M - dM)$$

Yeni gelir düzeyinde ithalat y_0 gelir düzeyine göre dM kadar azdır. Fakat bu yeni gelir düzeyinde ithalat ihracat düzeyini dS kadar aşıyor. Bu düzey başlangıç tasarruf düzeyinden olan azalış miktarını gösterir. Burada şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Dış açığın gelir seviyesini düşürmeyle ithalat azalışı ve dolayısıyla açığın giderilmesi tam olarak sağlanamayacaktır. Gelir mekanizmasının başarıya ulaşması marjinal ithal eğilimine ve marjinal tasarruf eğilimine bağlıdır. Eğer tasarruf ve yatırım olmazsa o zaman gelir düşüşünün yarattığı dış açığın giderilmesi tam olarak yapılacaktır. Yani sızıntı olan tasarruf miktarının düşmesi sonucu gelir ayarlama mekanizması tam olarak çalışmıyor. İhracattaki düşüşte marjinal ithal eğilimi görel olarak marjinal tasarruf eğilimine göre ne kadar büyük olursa, ithalattaki düşüş o kadar fazla olur ve dış açık o kadar fazla giderilir. Buradaki durum açıktır. Eğer dış açığın tam giderilmesi isteniyorsa görel fiyatlar da değişim ve kaynakların ihracat, ithalat ve yurtiçi mallar arasında yeniden dağılımı sağlanmalıdır. Yukarıda da anlattığımız gibi gelir ayarlama mekanizmasında fiyatların sabit kaldığını varsayıyor.

2.4. Harcama (Massetme) Yaklaşımı - Fiyat ve Gelir Etkisi

Bu bölümde devalüasyonun etkilerinin açıklanmasına yönelik massetme yaklaşımına değinilecektir. Yukarıda da incelendiği gibi; devalüasyon konusunda geleneksel analiz, esneklikler analizidir. Bu analiz bir çok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. En önemli eleştiri konusu bu yaklaşımda, dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışında tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılmasıdır.

Toplam harcama yaklaşımının en önemli katkısı belki de dış ödemeler dengesini ekonominin genel işleyişine dayandırarak açıklamasıdır. Toplam harcama veya massetme yaklaşımı devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkileri milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamaktadır. Buna göre devalüasyon, yurtiçi gelir ve fiyatlar düzeyini ve bu kanaldan da dış denge durumunu etkilemektedir⁹⁶.

Döviz kuru değişimlerinin ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerini “Toplam Harcama” veya “Gelir-Massetme” yaklaşımıyla açıklayan Sidney Alexander’ a göre Marshall-Lerner şartındaki esneklikler kısmi değil, toplam esneklikler olmalıdır. Kısmi esneklikte, sadece fiyat miktar ilişkisi söz konusudur. Toplam esneklikteki fiyat ve miktar ilişkisinde ise miktardaki değişimler sadece fiyata bağlı olarak değil, devalüasyon sonucu görülen bütün ekonomik değişmelere bağlı olarak ihracat ve ithalat miktarlarını da kapsar. Toplam esneklik döviz kurundaki değişimin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yol açtığı ekonomideki bütün fiyat ve gelir değişmelerini içine alır. Bu durumda ekonomik sistemin döviz kurundaki değişmeye gösterdiği tepki tam olarak bilinmeden, toplam esneklikleri hesaplamak mümkün olmaz. Ekonomideki fiyat değişimleri, milli paranın değer kaybetmesinden farklı olabilir. Ekonomideki gelir değişimleri de ihmal edilemez. O halde döviz kurundaki değişimle ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermek için yeni bir yol olmalıdır. S. Alexander’ e göre bu yol “gelir massetme” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım ile ödemeler bilançosunu düzeltme işlemi her iki mekanizmayı da kapsayacak şekilde açıklanmaya çalışılmıştır⁹⁷.

Açık ekonomide gelir denklemi aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

⁹⁶ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 223.

⁹⁷ Rıdvan Karluk, Uluslar arası..., s. 382-383.

$$Y = C + I + X - M$$

Gelir denklemi iki bölüm halinde yorumlanabilir. Dış dengeyi belirten;

$$B = X - M$$

bölümü ile, toplam iç harcamaları veya massetmeyi gösteren

$$A = C + I$$

bölümü. Buna göre gelir denklemi;

$$Y = A + B$$

şeklinde ve dış denge de

$$B = Y - A$$

olarak yazılabilir. Şu halde bir ülkede $Y > A$ ise, yani toplam üretim iç talebi aşıyorsa dış denge lehtedir. Tersine $Y < A$ ise, yani ülke halkı ürettiğinden fazlasını talep ediyorsa dış denge aleyhtedir⁹⁸.

$B = Y - A$ daki değişimleri de aynı harflerin küçükleri ile ifade edersek;

$$b = y - a$$

elde edilir. Diğer bir deyişle, dış dengedeki değişiklik, yurtiçi üretimdeki değişiklikten mal ve hizmetlerin yurtiçinde massedilen miktarlarındaki değişimlerin çıkarılmasıyla elde edilir (açıklamalar reel açıdan yapılmaktadır). Döviz kurundaki değişimlerin b' yi nasıl etkilediğini bulabilmek için bu değişimlerin y ve a üzerinde nasıl bir etki yapacağını bilmemiz gerekir⁹⁹.

Bir devalüasyon olayında, y' deki değişme, a' daki değişmeden büyük olduğu oranda ticaret bilançosu düzelir¹⁰⁰.

Toplam iç harcamalardaki değişme gelirlerdeki ve fiyatlardaki değişme gelirlerdeki ve fiyatlardaki değişimin fonksiyonudur. Diğer bir ifadeyle;

$$a = f(y, p) \text{ dir.}$$

⁹⁸ Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 198.

⁹⁹ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 383.

¹⁰⁰ Hasan Olalı, a.g.e., s. 173.

Tüketim ve yatırım harcamaları milli gelirin fonksiyonu ise, gelirdeki değişme toplam talebi arttıracaktır.

$$C = C_0 + cY$$

$$I = I_0 + iY$$

ise gelirdeki artış tüketim ve yatırım harcamalarında

$$\Delta C = c\Delta Y$$

$$\Delta I = i\Delta Y$$

kadar, sonuç olarak toplam talepte de

$$\Delta C + \Delta I = (C + I)\Delta Y$$

kadar bir değişiklik yaratacaktır. Marjinal tüketim eğilimi ile marjinal yatırım eğiliminin toplamı massetme eğilimi olarak adlandırılabilir. Y deki artışın toplam iç harcamalarda meydana getirdiği artış $\alpha.y$ olarak alındığında α ; harcama eğilimi veya massetme eğilimini, y ise gelirdeki değişmeyi gösterir¹⁰¹.

Devalüasyon sonucu yurtiçi fiyatlardaki yükselme harcama eğilimini (d) kadar azaltmış olsun. Bu durumda;

$$a = \alpha . y - d$$

denklemini elde edilir. En son denklemlerle $b = y - a$ denklemini kombine edildiğinde;

$$b = (1 - \alpha) y + d$$

olur. Böylece devalüasyon, gelirler ve fiyatlar üzerine yaptığı etki ile harcamalar ve dolayısıyla ticaret bilançosu üzerine etki eder¹⁰².

En son denklemden şu sonuç çıkmaktadır. Dış denge, mal ve hizmet üretimindeki artıştan olumlu, ülke içinde massedilen mal ve hizmet miktarındaki değişmeden olumsuz etkilenir. b' nin lehte gelişmesi için α ' nın yani marjinal tüketim eğilimi ile marjinal yatırım eğiliminin toplamından oluşan massetme eğiliminin 1' den

¹⁰¹ Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 199.

¹⁰² Hasan Olalı, a.g.e., s. 173-174, Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 383-384.

küçük ($\alpha < 1$) veya ($\alpha > 1$), $y > 0$ olması gerekir ve aynı zamanda d 'nin de mümkün olduğu kadar yüksek ve α 'nın 1' den küçük olması gerekmektedir¹⁰³.

Alexander devalüasyonun gelir üzerindeki etkilerini 2 başlık altında toplar.

- 1) Atıl kaynaklar etkisi
- 2) Ticaret hadleri etkisi

Devalüasyon sonucu artan ihracat ve büyüyen dış ticaret çarpanı dolayısıyla yurt içi harcamalar ve talepte bir artış olur. Çünkü devalüasyon doğurduğu fiyat etkileri dolayısıyla ihracat endüstrilerine olan ve dış ve ithalata rakip endüstrilere yönelik iç talebi uyarır. Eğer ekonomi tam istihdam seviyesinde değilse uyarılan iç talep ve dış talep nedeniyle milli gelir ve istihdam artar. Dolayısıyla yukarıda yazılan $b = y - a$ denkleminde de görüldüğü gibi milli gelirdeki artış dış dengeyi olumlu yönde etkileyecektir. Fakat bu etkinin ortaya çıkabilmesi için $b = (1 - \alpha) y + d$ denkleminde de görüleceği gibi masnetme eğiliminin α 'nın 1' den küçük olması ve aynı zamanda ülkenin eksik istihdamda olması gerekir. Eğer ülke tam istihdamda ise ve $\alpha = 1$ ise devalüasyonun dış denge üzerine olumlu etkisi olmayacaktır. Fakat genelde α 'nın 1' den büyük olduğu kabul edilir¹⁰⁴.

Devalüasyonun milli parası değer kaybeden ülkenin ticaret hadlerini o ülke aleyhine geliştireceği açıktır. Devalüasyon ticaret hadleri üzerinde iki şekilde etkide bulunur. Fiyat değişimleri yoluyla ilke etki ve gelir değişimlerinin masnetmede yaratacağı değişimler yoluyla ortaya çıkan etki. Devalüasyon ticaret hadlerini aleyhe döndürerek ödemeler bilançosunu t kadar bozacak ve dolayısıyla ülkenin reel milli geliri başlangıç duruma göre t kadar azalacaktır. Gelirde meydana gelen t kadar azalış daha sonra masnetmede (αt) kadar azalma yaratacak ve ödemeler bilançosu bu miktarda düzelme gösterecektir.

Ödemeler bilançosu başlangıçta (t) kadar düzelecektir. Yukarıda da anlatıldığı gibi atıl kaynaklar etkisi dolayısıyla gelirde meydana gelen artış masnetmede (αy) kadar

¹⁰³ Hasan Olalı, a.g.e., s. 174, Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 200.

¹⁰⁴ Halil Seyidoğlu, a.g.e., s. 384.

bir değişime yol açar ve demeler dengesinin $(y-cy)$ veya $(1-c)y$ kadar değişmesine yol aar¹⁰⁵.

Ekonomi tam istihdam seviyesinde veya $\alpha = 1$ ya da $\alpha > 1$ ise, devalüasyon, dış ticaret dengesini massetme üzerine yaratacağı dolaysız etkisiyle (d) iyileştirecektir. Bu etki artan fiyatların belli bir reel gelir seviyesinde yapılacak harcamaları $(c-m)$ kadar

kısıtlamasından ileri gelir. Bu nedenle massetmenin dolaysız etkisi fiyatlar ve parasal gelirler yükselirken reel geliri azaltan bütün etkilerdir. Bu etkilerin başlıcaları pigou etkisi, gelir dağılımı etkisi, para yanılması etkisi ve diğer etkilerdir¹⁰⁶.

Pigou etkisi şöyle açıklanabilir; fertlerin amacı belli bir servete (S) ulaşmaktır. Tasarrufu bu amaçla yaparlar. Fiyatlar genel seviyesi (P) yükseldikçe mevcut servetin reel değeri düşeceği için, (P) yükseldikçe fertler daha fazla tasarruf yaparlar. (P) ile tasarruf (T) arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Dolayısıyla

$P \uparrow \rightarrow S/P \downarrow \rightarrow C \downarrow \rightarrow T \uparrow$ olacaktır.

Tüketim ve yatırım harcamalarındaki azalış massetmeyi $(c-m)$ kadar azaltacağından demeler bilançosu olumlu etkilenir¹⁰⁷.

Atıl para balansının artması senet fiyatlarını düşürüp faiz oranlarını yükselteceğinden dış denge lehe dönecektir.

Fiyatlar genel seviyesinin artması gelir dağılımını sabit gelirli aleyhine bozacağından marjinal massetme gelir seviyesi yüksek gelir gruplarından düşük gelir gruplarına kayacağından massetmede bir azalma olacaktır. Dolayısıyla dış denge lehe dönecektir. Bu gelir dağılımı etkisidir.

Para yanılması etkisi ise, halkın parasal gelirlerinde fiyat artışlarıyla aynı oranda yükselme meydana geldiğinin farkına varılmadan harcamalarını kısarsa, bu durum massetmeyi azaltarak dış dengeyi lehe çevirici bir etki yaratır.

Diğer etkiler ise ř şekilde açıklanabilir; fiyat tahmin etkisi, devalüasyon yapıldıktan sonra fiyatların artacağını tahmin eden bireyler ileride alması gereken mal ve hizmetleri bugün almasından dolayı ortaya çıkar. Bu etki bugüne yönelik massetmeyi

¹⁰⁵ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 384-385.

¹⁰⁶ Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 385.

¹⁰⁷ Vural Savaş, Keynezyen ..., s. 72.

arttırırken, ileriye dönük massetmeyi azaltacaktır.

Devalüasyon sonrası ithal malı kullanan yatırımların maliyeti artacak ve yatırım cazibesi azalacak ve dolayısıyla massetme eğilimi azalacaktır. Buna yüksek yatırım maliyeti etkisi denilmektedir. Yüksek yatırım maliyeti etkisinde yatırım malları için söz konusu olan durum, diğer bütün ithal malları için de söz konusudur. Bu da diğer bir etkidir¹⁰⁸.

Massetme yaklaşımına bazı eleştiriler getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Machlup' un ikame etkisidir. Ekonominin tam istihdamda olduğu kabul edildiğinde, devalüasyon dış ticarete konu olan malları, dış ticarete konu olmayan mallara göre arttıracaktır. İthal fiyatlarının artması, ithal ikamesine yol açacak, ihracat mallarının fiyatlarındaki yükseliş ise ihracat için yapılan üretimi arttıracaktır. İthal ikamesi mallarına olan talep artışı üretim faktörlerinin ihracata yönelmesi nedeniyle bu malların arzında meydana gelecek azalmayla birleşince ekonomide nispi fiyat hareketleri olacaktır. Böylece ekonomide toplam parasal harcamalarda bir değişim olmadığı halde massetmenin reel değerinde bir düşme olacaktır. Machlup, buna devalüasyonun ikame etkisi demektedir¹⁰⁹.

Bir diğer eleştiri ise, para miktarı ve faiz konusu dikkate alınmadığına yöneliktir. Tsiang ve M. C. Kemp, Keynesyen genel denge modelinin sabit faiz oranları ve para arz ve talebinin sonsuz faiz esnekliği varsayımını kaldırmışlardır. Onlara göre, massetme ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Çünkü faiz oranlarının artması yatırım ve tüketim harcamalarını azaltır. Bunun sonucunda, faiz oranlarının yükselmesi dış dengeyi lehe çevirebilir.

Ekonomide para arzı sabitken milli paranın değer kaybetmesi sonucunda ticaret dengesi lehe dönüşür ve parasal gelirler artınca, işlem amacı ile para talebi artar. Para arzı sabit varsayıldığından işlem amacı ile para talebinin artması, spekülasyon amaçla tutulan paradan karşılanır. Bunun sonucunda faiz oranı yükselir. Faiz oranının yükselmesi ise, muhtemelen yatırımları azaltır ve dış denge olumlu etkilenir.

Massetme yaklaşımına getirilen bir diğer eleştiri ise ekonominin iç dengesi olan istihdam konusuna hiç değinilmemesidir¹¹⁰.

¹⁰⁸ Rıdvan Karluk, a.g.e., s.385.

¹⁰⁹ Rıdvan Karluk, a.g.e., s.386.

¹¹⁰ Rıdvan Karluk, a.g.e., s.386.

Tüm bu eleştirilere rağmen, masnetme yaklaşımı ödemeler bilançosu denkleştirme mekanizmasına yönelik hem gelir hem de fiyat etkisini dikkate alması açısından önemli bir yaklaşımdır.

3. Dış Ticarete Fiyat ve Gelir Etkisi ve Sanayileşme Stratejileri

Bu bölümde ithal ikamesine dönük sanayileşme stratejisi ve ihracata dönük sanayileşme stratejilerinin dış ticaret açısından etkilerine değinilecektir. Dış ticarete fiyat ve gelir etkisi uygulanacak kalkınma stratejisini de belirlemede önemli etkiye sahiptir. Yukarıda da değinildiği gibi Marshall-Lerner koşulu devalüasyonun başarı şartlarındandır. Bu koşul sağlanıyorsa ve özellikle eğer bir ülke ihracatına olan talebin fiyat elastikiyeti yeteri kadar yüksekse o ülke ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulayabilir. Aynı zamanda ihracat talebinin gelir elastikiyetinin de yüksekliği ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamasını mümkün kılmaktadır. Aşağıda ise ilk olarak ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ve daha sonra ihracata dayalı sanayileşme stratejisi açıklanmaktadır.

3.1. İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi

İthalat ikamesi, daha önce yurtdışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurtiçinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir. İthal ikamesi ile dış koruma daima birliktelik gösterir. Kurulan endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu tip sanayileşme stratejisinde karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin yol göstericiliğinden yararlanılmaz. Seçici değil dengeli bir sanayileşme söz konusudur. Başka bir deyişle kalkınma felsefesi, ilerde gelişip rekabetçi duruma geçecek, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip endüstrilerin seçilip bunların bir süre korunması ilkesine dayalı değildir. Aksine, beklenen talep artışlarına göre endüstriler arası ileri ve geri bağlantılar dikkate alınarak yatırım fonlarının dengeli bir biçimde dağıtımı öngörülür¹¹¹.

¹¹¹ Halil Seyidoğlu, **Türkiye' de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:2, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1982, s. 31.

Sanayileşmenin kalkınma için önemli olduğu ve serbest ticaretin az gelişmiş ülkeleri ilkel malların üretiminde uzmanlaşmak zorunda bırakacağı görüldüğünden beri, bu ülkelerin ithalatlarını ikame edecek sanayi yatırımları yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Daha önemlisi fakir ülkelerdeki yeni sanayilerin gelişmiş dünyadaki emsalleriyle rekabet edemeyeceğine inanılıyordu. Bu nedenle sanayinin başlangıç safhasında korunması gerekiyordu. Bu yüzden ithal ikamesi politikası, rasyonalist ticaret politikası ve üretim için kalkınma stratejisinin işareti haline geldi.

Beli bir t anında ya da döneminde kalkınma stratejisini belirlenmesini sağlayacak ölçülebilen göstergelerden üçü şunlardır.

1. i sektörüne tüm dış alım vergileri ve tüm ihracat sübvansiyonları ile sağlanan nominal koruma oranı T_i ve nominal dış satım teşvik oranı S_i . bu ve aşağıda açıklanan göstergeler mal bazında, sektör bazında, sektör grupları veya ekonomi bazında hesaplanabilir. $T_i > S_i$ ise dışalım vergisi – sübvansiyon politikası i sektöründe içe dönüktür.
2. T_i ve S_i göstergelerinin içerdiği politika değişkenleri yanında nominal döviz kurunu da dikkate alan (katlı kur sisteminde nominal döviz kuru tek değildir) ve sektörler yanında döviz kazandırıcı her türlü kalem (işçi dövizler, turizm dövizleri, kısa vadeli sermaye hareketleri vs.) için hesaplanabilen efektif döviz kuru (EDK) oranı,
3. EDK' nın içerdiği tüm politika araçları yanında, yurtiçi üretime ve ihracata, para-kredi-faiz-maliye-bütçe-yatırım politikaları ile sağlanan tüm teşvikleri, bu teşviklerin herhangi bir sektör çıktısı ile girdilerine farklı yansıtacağını dikkate alan efektif koruma oranı (EKO). EKO kuramı çerçevesinde i sektöründe yurtiçi üretime karşı ihracat yandaşlık oranı. Buna göre herhangi bir sektörün yurtiçi piyasaya yönelen üretimine sağlanan EKO, dış piyasaya yönelen ürününe sağlanan EKO' dan büyükse yukarıda adı geçen tüm politikaların net etkisi o sektörde içe dönüktür¹¹².

Nominal koruma oranı (NKO), yurtiçinde üretilen veya ithal edilen bir malın CIF fiyatı ile yurtiçi satış fiyatı arasındaki yüzde farkı ifade etmekte, korumanın tüketiciye ne kadar yük bindirdiğini göstermektedir. Efektif koruma oranı ise, yurtiçi katma değer ile

¹¹² Hasan Olgun, "Türkiye' de İthal İkamesi ve Dışa Açılma: Eleştiri", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 7, Sayı 3-4, Ankara, 1980, s. 385.

yurtdışı katma değer arasındaki yüzde farkı göstermektedir. Üretim sürecinde yaratılan katma değerın koruma sonucu ne kadar yükseldiğini göstermektedir¹¹³.

Yapılan tanımdan yola çıkılarak nominal koruma oranı aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$NKO = (P_i - P_i^*) / P_i^*$$

P_i i malının yurtiçi fiyatını

P_i^* i malının dünya fiyatını ifade etmektedir.¹¹⁴

J sektörünün efektif koruma oranı;

$$\tau_j = (VA_j - VA_j^*) / VA_j^*$$

VA yurtiçi katma değer;

VA^* dünya katma değeri göstermektedir.¹¹⁵

Girdi çıktı arasında doğrusal ilişki olduğu varsayımıyla ($-a_{ij}$) girdi-çıkıtı katsayısını gösterir. J sektörü için efektif koruma oranı şu şekilde yazılabilir

$$\tau_j = (t_j - \sum a_{ij} t_i) / (1 - \sum a_{ij})$$

t_i ithal edilen girdi üzerindeki gümrük vergisi oranını,

a_{ij} j malının üretiminde kullanılan i girdisinin değerini,

t_j tamamlanmış mal üzerindeki gümrük vergisi oranını ifade etmektedir.

Efektif koruma oranında en önemli husus tamamlanmış mallar üzerindeki gümrük vergisi oranı ara malları girdisi üzerindeki gümrük vergisi oranını aşar. Daha da önemlisi ara malları girdileri üzerindeki efektif koruma oranı negatif olabilir. Az gelişmiş ülkelerdeki tarım sektörüyle ilgili bir çok çalışma göstermiştir ki, bir çok yıllar tarım sektörü üzerinde efektif koruma oranı negatif olabilir¹¹⁶.

¹¹³ Mevlüt Çetinkaya, "Türkiye İmalat Sanayinde Koruma Oranları ve Piyasa Yapısının Gelişimi", ASOMEDYA, Ankara Sanayi Odası Aylık Yayın Organı, Ağustos, 1999, s. 28.

¹¹⁴ Sübidey Togan, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1, Ankara, s.62.

¹¹⁵ Mevlüt Çetinkaya, Dışa açılma Sürecinde Türk Sanayinin Koruma Yapısının Analizi, DEÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, İzmir.

¹¹⁶ Sebastian Edwards, "Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries", Journal of Economic Literature, Vol. XXXI, September 1993, s. 1362.

Dışa açıklık göstergesi olarak kullanılabilecek diğer bir gösterge de liberalleşme endeksi olarak da bilinen dış ticaretin GSMH içindeki payını gösterir. Bu gösterge 3 şekilde hesaplanabilmektedir¹¹⁷.

M / GSMH: ithalatın GSMH ya oranı,

X / GSMH: ihracatın GSMH ya oranı,

(X+M) / GSMH :dış ticaret hacminin GSMH ya oranı,

1950' den günümüze kadar gelişen literatürdeki en önemli nokta, gerek mal ya da sektör bazında, gerekse tüm ekonomi için ithal ikamesinin üretim, toplam talep, rakip ithalat ve ihracattan bağımsız olarak bir anlamı olmadığıdır. Örneğin diğer koşullar aynı kalsa bile, bir sektörün çıktısına olan talepteki değişme o sektörde ithal ikamesi yaratabilir. İthal ikamesi aşağıdaki denklemle hesaplanabilir;

$$\Delta X_{jt} = \left(1 - \frac{M_{jo}}{D_{jo}}\right) \Delta D_{jt} + E_{jt} + \left(\frac{M_{jo}}{D_{jo}} - \frac{M_{jt}}{D_{jt}}\right) D_{jt}$$

Bu denklemdeki son terim j sektöründe(o-t) zaman aralığında meydana gelen ithal ikamesini vermektedir. Görüldüğü gibi ithal ikamesi sektörün çıktısındaki değişmeden (ΔX_{jt}), sektör üretimine olan talepteki (tüketim, yatırım) değişmeden (ΔD_{jt}), sektörün ihracatından (E_{jt}) ve sektörün rakip ithalatından (M_{jt}) bağımsız değildir. İthal ikamesi snayileşme ile aynı anlama gelmez çünkü (ΔX_{jt}) < 0 olabilirken;

$$\left(\frac{M_{jo}}{D_{jo}} - \frac{M_{jt}}{D_{jt}}\right) D_{jt} > 0$$

olabilir, yani sektör hasılası düşerken ithal ikamesi pozitif olabilir¹¹⁸.

İthal ikamesi stratejisinin araçları her türlü koruyucu dış ticaret ve kambiyo politikalarıdır. Bu strateji uygulanan ithal yasakları kısıtlamaları ve yüksek gümrük duvarları gibi koruyucu ve de düşük faizli kredi, vergi muafiyetleri, alt yapı yatırımlarının

¹¹⁷ Subrata Ghatak, Chris Milner ve Utku Utkulu, "Trade Liberalization and Growth: Some Evidence for Turkey", **Economics of Planning** 28, Kluwer Academic Pub., Netherlands, s. 151.

¹¹⁸ Hasan Olgun, "Türkiye' de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma: İkinci Eleştiri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3-4, Ankara, 1981, s. 781.

devletçe karşılanması kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlerin maliyetlerinin altında satılması gibi özendirici önlemlerle zamanla ülke içinde üretilmesini öngören bir stratejidir¹¹⁹.

Bu sistemde döviz kurları da hükümetler tarafından belirlenir. Ancak çoğunlukla denge değerlerinin altında tutulan kurlar ulusal parayı aşırı değerli hale getirmekte bu da dış ticaret bilançosunu olumsuz yönde etkilemektedir. O nedenle ithal ikamesi politikaları aynı zamanda döviz kontrolünü öngörür. Döviz kurları gibi faiz oranları da devletçe belirlenir ve tipik olarak faizler piyasa denge değerinin altında tutulur¹²⁰.

İthal ikamesi politikasının kalkınmada çekici olan diğer bir önemli özelliğinin üretimin başlıca amacının iç piyasada mevcut olan talebi karşılamak olduğu söylenebilir. Dış piyasalar için üretim ise, yabancı piyasalara çıkmanın belirli bilgi ve deneyimi gerektirmesi ve üretim maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle kolay olmadığı açıktır. Dış piyasalarda rekabet edebilmek her şeyden önce yerli üretimin uluslararası fiyat ve standartlara uygunluğuna bağlıdır. İç piyasalara yapılan satışlarda ise böyle bir rekabet endişesi yoktur.

İthal ikamesi politikasıyla aynı zamanda ithal listelerinde yer alan malların ülkede üretimine geçilmesiyle, döviz giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorununun çözüleceği düşünülür¹²¹.

İthal ikamesinin kolay aşaması gelişmiş teknoloji gerektirmeyen ithalat gereği düşük tüketim mallarının yurtiçinde önemli güçlüklerle karşılaşılmadan üretilmesidir. İthal ikamesinin kolay aşamasının bir diğer tanımı ise nihai ürünün ithalatının etkin bir denetimle engellendiği ve buna karşılık sınai üretimin tümüyle ithal edilen girdi ve yatırım mallarına dayalı olduğu dönem olarak verilebilir¹²². Fakat tartışma bağlamında önemli olan konu ithal ikamesinin makro planda değerlendirilmesidir. Daha önce ithal edilen bir malın yurtiçinde üretilmesi ithal gereklerini azaltmak yerine çoğaltabilir.

¹¹⁹ Temel Ergun, **Türkiye' de İhracata Yönelik Sanayileşme Politikası ve 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretteki Yapısal Değişimin Analizi**, Friedrich Ebert Vakfı, İzmir, 1990, s. 3.

¹²⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası...**, s. 499-500.

¹²¹ Temel Ergun, a.g.e., sf. 4.

¹²² Haldun Güllalp, "Gelişme Stratejileri Tartışması: Bir Eleştiriye Yanıt", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3-4, Ankara, 1981, s. 759.

Dolayısıyla ithal ikamesi ekonominin bütünü için ithal gereğinin ne ölçüde azaldığı ile gösterilmelidir¹²³.

İthal ikamesi politikasını uygulayan tüm ülkelerde bu stratejinin sonuçları aşağıda belirtilmiştir¹²⁴.

1. İthal ikamesi sürecinin kolay aşaması tamamlandıktan sonra ithalata bağımlılığın artması,
2. Küçük ölçekli, yüksek maliyetli, verimi düşük sınai birimlerinin kurulması,
3. Sermaye yoğunluğu yüksek sınai işletmelerin kurulmasına prim verilmesi ve dolayısıyla yüksek tutarlı yatırımların işsizlik sorununun çözümüne katkısının sınırlı olması,
4. Bebek endüstrilerin hiç büyümemesi,
5. Koruma, teşvikler ve fiyat politikalarının ihracat aleyhine yandaşlık yaratması; yerli piyasa için üretimin daha karlı kılınması ve dolayısıyla da faktör donanımlarına bağlı olarak geleneksel ihraç malları dışında sınai mal ihracatının gelişmemesi,
6. Herhangi bir sınai mal üretimine ilk başlayan firmanın iç ve dış rekabet yokluğu ile kısa sürede tekeldi duruma gelmesi,
7. İç ve dış rekabetten korunmuş firmaların dünya standartlarını dikkate almadan, verimlilik, etkinlik, AR-GE, teknolojik ilerleme gibi itici güçlerle zorlanmadan korunmuş piyasalarda rekabet içerisinde kolay ve yüksek kar sağlayabilmeleri.

¹²³ Haldun Güllalp, "Türkiye' de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 7, Sayı 1-2, Ankara, 1980, s. 40.

¹²⁴ Hasan Olgun (1980), a.g.e., s. 387.

3.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

Neoklasik iktisat teorisinin ileri sürdüğü ihracat önderliğinde büyüme politikası, ihracat ve ekonomik büyüme arasında ilişkiler kurmaktadır. Bu strateji ülkelerin uluslararası pazarlarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları dış talebe göre üretmeleri esasına dayanmaktadır. Ülkenin dış ticaret ve döviz kuru politikaları da buna paralel olarak saptanır. Bu stratejide ihracatın ekonomik kalkınmada öncü sektör olduğu fikri zımnen benimsendiği için ihracat sektöründe meydana gelen gelişmelerin, diğer sektörlerin gelişmesine katkıda bulunarak milli gelir seviyesini yükselteceği ve bu yola ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı savunulmaktadır¹²⁵.

İhracata yönelen bir sanayileşme modelinde dış ticaret politikasının temel işlevi; kurulan ve kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamaktır. İhracata yönelik sanayileşme koruyuculuk yerine, dış rekabete dayandığı için üreticilerin davranışlarında ve üretimin yapısında önemli değişimler yapacaktır. Dış rekabet tekelleşmeleri önler, işadamlarını yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli olarak harekete geçirir. Bu da ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandıracak ve gelişmeyi hızlandıracaktır. Rekabetle teknolojik gelişme arasında daima yakın bir ilişki gözlenmiştir¹²⁶. İhracata yönelik sanayileşme stratejilerinde teşvik politikalarının büyük bir önemi vardır.

Bela Balassa, uygun bir teşvik politikasının ana hatlarını şöyle özetlemektedir¹²⁷.

1. Sağlıklı bir ihracatı teşvik politikası, ihracat artışını ve kaynakların etkin bir biçimde dağılımını ve karlılık prensibini amaçlamalıdır.
2. İhracata yönelik sanayi mamullerinde kullanılan hammadde ve yarı mamulleri üreten alt sanayi kolları üretim aşamasında teşvik edilmelidir. Ayrıca vasıflı işgücü yetiştirilmesi ve teknolojik gelişmeye katkısı yönünden imalat sanayi sektörü ihracatı teşvik tedbirlerinden azami ölçüde yararlandırılmalıdır.
3. İhracatı teşvik tedbirlerinin ülke ekonomisine getireceği mali külfetin karşılanabilmesini teminen dolaylı vergiler kullanılmalı, lüks tüketim vergilendirilmelidir.

¹²⁵ Bedriye Saraçoğlu, "Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği", İGEME' den Bakış, Yıl 3, Sayı 10, Nisan-Haziran 99, s. 21.

¹²⁶ Halil Seyidoğlu, Türkiye' de..., s. 38.

¹²⁷ Evren Artam, "Dışa Ticaretimizin 1990 Yılı Değerlendirmesi", Dış Ticarete Durum, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayını, Sayı 23-24, Maya Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, Ocak 1991, s. 9.

Diğer taraftan teşvikler istikrarlı olmalı, ihracatçıya güven vermeli, ancak teşviklerin devamlı kullanılacağı beklentisi yok edilmelidir. Çünkü uzun dönemde ihracatın sürekli teşviki ithal ikamesinde olduğu gibi simetrik olumsuz etkiler yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler emek yoğun ihracata yöneldiklerinde istihdam seviyesinin artırılmasına da yardımcı olmaktadır.

İhracatı teşvik politikasının ithal ikamesi politikasından üstün olduğu noktalar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

İhracatı teşvik politikası, ülkedeki karar organlarına ithal ikamesi politikasına göre daha açık görünür. Ekonomide uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri sadece devlet bütçesine bir yük getirir. Teşviklerin azaltılması durumunda teşviklerden yararlanan kesim baskı grubu yaratarak teşviklerin eski seviyesinde devamını isteyebilir. İthal ikamesi politikası izlenmesi durumunda ise eğer ülkede kurulu bir ithal ikamesi sanayi dalı yok ise, normal olarak hiçbir grup hükümet üzerinde baskı yaratarak ithal ikamesi politikasına sahip çıkmayabilir. İhracata ağırlık veren bir kalkınma stratejisinde daha çok dolaylı müdahaleler gereklidir. İhracat teşviki politikasında ithal ikamesi politikasındaki gibi dolaysız kontrollere pek gerek kalmaz. Çünkü ithal ikamesi politikası sonucunda eğer ekonomide tekeli kuruluşlar ortaya çıkarsa bu kuruluşları gücünü kırmak için bazı girişimlerde bulunmak gerekecektir. İhracatı teşvik politikasında ise ekonomiye dolaysız müdahale zorunluluğu ortadan kalkar.

İhracat için üretim yapan işletmeler uluslararası pazarlarda büyük ölçüde fiyat ve kalite rekabeti ile karşı karşıyadırlar. İthal ikamesi sanayileri ise iç pazarlarda devletin belli oranda koruyuculuğu altında hiçbir önemli rekabet ile yüz yüze gelmeden üretim yaparlar. Dışa karşı korunmuş tekeli üretim biçimi, verimliliğin düşmesine neden olduğu gibi yeni üretim tekniklerinin uygulanmasına da engel teşkil eder. Fakat ihracat için üretim yapan işletmelerde tekeli rekabet durumu pek yoktur.

Üretim yapılacak kesimde önemli ölçüde bölünmezlik ve ölçek ekonomisi varsa, ihracata ağırlık veren bir politika izlenmesi durumunda, geniş kapasiteli ve cüce olamayan işletmeler kurularak maliyetlerin daha düşük olması sağlanır ve bu işletmelerin dünya piyasalarında rekabet şansı artar¹²⁸.

¹²⁸ Rıdvan Karluk, *Türkiye' de İhracata...*, s. 106-109.

Gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınma ve iktisadi gelişme amaçlanan ve hedeflenen bir politikadır. Bu açıdan sermaye malları, ara mallar ve teknoloji ithalatı geliştirmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır.

GOÜ' de aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ihracatı caydırıp ithalatı özendirdiği için dış dengesizliğe neden olmaktadır. Böyle bir durumda dış dengesizliği gidermek ve yerli sanayinin dış rekabetten korunmasını sağlamak amacıyla koruyucu dış ticaret politikası uygulanmaktadır. Yüksek oranlı gümrük tarifeleri, ithalat kota ve yasaklarından oluşan koruyucu politikalar ise, ihracatçının kullandığı yerli ve yabancı girdilerin maliyetlerini uluslararası düzeyin üstüne çıkarmaktadır. Bu durum ihracatçıların dış piyasalardaki rekabeti olumsuz etki yapmaktadır¹²⁹. Ayrıca bu sınırlamalar sanayi kesiminin dış rekabetten korunmasını, üretimin dış piyasalar yerine iç piyasaya yönelmesini ve kaynakların tarım ve diğer ilkel malların üretim alanlarından sanayiye doğru yönelmesini sağlamıştır.

Dünya fiyatlarından kopuk ve yüksek düzeyde seyreden ülke içi fiyat sistemine göre oluşan kaynak tahsisinin ihracat üzerindeki caydırıcı etkisini gidermek için ihracata yönelik sanayileşme stratejisinde ithalat önemli ölçüde libere edilerek ulusal kaynak tahsisinin uluslararası fiyatlara göre yapılmasına imkan verilmektedir. Böylece, yerli sanayiler eşit olarak rekabete açılmakta ve dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir yapısal değişim içine girerek dünya pazarlarında rekabet gücüne ulaşabilmektedirler. İhracata yönelik büyüyen bazı geliştirmekte olan ülkelerde de kota ve lisans uygulamalarına rastlanmakla birlikte bunlar oldukça sınırlı olup, döviz kurunu iç piyasa lehine etkileyecek boyutta değildir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde miktar kısıtlamaları ya tümüyle kaldırıldığı ya da önemli ölçüde azaltıldığı için dış denge döviz kuru ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Yerli sanayinin dış rekabetten korunma yolu fiyat sisteminin işleyişini bozmayan ve genellikle basit ve düşük oranlı gümrük tarifeleri olmaktadır¹³⁰.

¹²⁹ Temel Ergun, a.g.e., s. 21, Dilek Aykut, a.g.t., s. 40.

¹³⁰ Temel Ergun, a.g.e., s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER ve FİYAT- GELİR ETKİSİNİN ANALİZİ

1. 1980 Öncesi Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler

Bu bölümde 1923-1980 arasında Türkiye dış ticaretindeki gelişmelerin analizi yapılacaktır. Analiz yapılırken uygulanan ekonomi politikaların dış ticaret açısından önemine dikkat edilecektir. Bu dönemi analiz ederken kendi içinde alt başlıklara ayırmak gerekir. Çünkü Türkiye ekonomisi bu dönemde homojen bir seyir izlememiş, değişik ekonomik gelişmeler görülmüştür. Bugüne dek Türkiye ekonomisi için çeşitli araştırmacılar tarafından hesaplamalar şu sonuçları göstermektedir¹³¹.

Kurmuş' un çalışmasına göre, 1916-1929 döneminde ve 1929 yılı gümrük tarife cetvelinin yeniden düzenlendiği 1954 yılına kadar Türkiye içe dönük kalkınma stratejisi uygulamıştır;

Krueger'in bulgularına göre, 1950-1972 döneminde Türkiye kesintisiz içe dönük (her yıl) kalkınma stratejisi uygulamıştır;

Olgun' un çalışmasına göre, İBYKP döneminde Türkiye içe dönük kalkınma stratejisi uygulamıştır;

Celasun' a göre 1968-1979 yıllarında Türkiye' de kesintisiz olarak içe dönük kalkınma stratejisi uygulanmıştır. Ona göre de 1923-1980 dönemi alt başlıklara ayrılarak incelenecektir. Bu ayrımı yaparken uygulanan ekonomi politikalarının ekonomik gelişmeler üzerindeki etkisi dikkate alınacaktır.

1.1. 1923-1930 Dönemi

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi gelişmesine yön verecek ve Cumhuriyetin ekonomi politikalarının belirlenmesinde çok önemli bir etkiye sahip olan etken 24 Şubat 1923 Türkiye İktisat Kongresidir. 24 Şubat 1923 Türkiye İktisat

¹³¹ Hasan Olgun, "Türkiye' de İthal İkamesi ve Dışa Açılma: Eleştiri", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 7, Sayı ¾, s. 385-386.

Kongresinde Çiftçi,Tüccar,Sanayi ve İşçi gruplarının iktisadi esasları kabul edilmiştir¹³². Ticaret işlerini kolaylaştıracak esaslar çerçevesinde yeni gümrük muamele ve gümrük siyaseti belirlenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi kurulacak devletin iktisat politikasına yön verecek yönetimleri kararlaştırmada büyük öneme sahiptir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara göre, iktisadi hayat özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, devlet ancak teşvik ve himaye edici, düzenleyici olarak iktisat işlerine müdahale edecektir. Gerçekten bu devrede devlet işletmeci olarak iktisadi faaliyetlere müdahale etmemeye gayret etmiştir¹³³. Kuruluş yılları olarak adlandırılan bu dönem 1920-1932 dönemini kapsamaktadır.

1923-1929 döneminde döviz kuru politikası incelendiğinde, Cumhuriyet' in kuruluşundan 1929 yılına kadar geçen süre TL'nin konvertibl olduğu dönemdir. 1923-1929 dönemi, Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin yürürlükte kaldığı ve Türkiye'nin gümrüklerine hakim olmadığı bir dönemdir. Çünkü Lozan Anlaşması, 1971 tarihli Osmanlı Gümrük Tarifelerini, Cumhuriyetin ilanından sonra 5 yıl süreyle 1929 (Ağustos) a kadar korumayı şart koşmakta idi. Ülkede bir merkez bankası yoktu. Hükümetin elinde altın ve döviz stoku olmadığı gibi, ülke dışına döviz ve TL çıkartılması da kısıtlanmamıştı. Döviz fiyatları, arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmıştı. Fiyatlar yükseldiğinde, açık piyasa işlemleriyle piyasaya müdahale edilen bir döviz denkleştirme fonu vardı. İthalat tamamen serbest bir şekilde yapılmaktaydı.

1929 yılında dış ekonomik şartlarda meydana gelen gelişmelere paralel olarak TL'nin değeri hızla düşmüştür. Çünkü 1929 yılında Lozan'ın ticari hükümlerinin sona ermesi ve yeni Türk Gümrük Rejimi'nin uygulamaya gireceğinin beklentisiyle ithalat 1929 yılında artmıştır. Nitekim, 1929 yılında konulan bir spesifik gümrük tarifesini ile nominal koruma oranı % 13' ten % 46' ya çıkmıştır. Hükümet döviz kurlarında istikrar sağlamak amacıyla resmi döviz alımlarını durdurmuş, dış borç ödemelerini ise, moratoryum ilan ederek ertelemiştir. 20.02.1930 tarihinde Türk Parasının Kıymetini

¹³² A. Gündüz Ökçin, Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, SPK Yayınları, Yayın No: 59, Ankara, 1997, s. 325.

¹³³ Dündar Sağlam, Türkiye Ekonomisi, Yapısı ve Temel Sorunları, 2. Baskı, Kalite Matbaası, Yıl Belirtilmemiş, s. 78.

Koruma Kanunu'nu çıkararak konvertibilitiyi kaldırmış ve döviz kontrol rejimini yürürlüğe koymuştur¹³⁴.

Bu dönemde dış ticaretle ilgili önemli gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:¹³⁵

17 Şubat 1923	Birinci İktisat Kongresi düzenlenmiştir.
5 Mart 1924	Ticaret Vekaleti kurulmuştur.
9 Nisan 1924	İhracat yapan sanayilerin ithal ettikleri hammaddeler için gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir.
17 Şubat 1925	Yurtdışı ticaret mümessillikleri kurulmuştur.
1926	ABD ve SSCB ile ticaret anlaşmaları yapılmıştır.
1 Temmuz 1926	Kabotaj Yasası onaylanmıştır.
28 Mayıs 1927	Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır.

1.2. 1930 – 1949 Dönemi

Bu dönem devletçilik veya korumacılık dönemi olarak bilinir. 1930 yılına kadar uygulanan liberal ekonomi politikasının beklenen sonuçları vermemesi yanında 1930'ların dünya ekonomik buhranının Türkiye' deki yansımaları hükümeti farklı bir düşünceye yöneltmiş ve ülkenin sanayileşme çabalarına hız kazandırmak amacı ile devletçilik görüşü ön plana çıkmıştır. 1934-1938 dönemini içine alan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) bu görüşün ışığında hazırlanmış ve devlet ekonomik yaşama öncü ve girişimci olarak katılmaya başlamıştır¹³⁶.

1930'lardaki Dünya Buhranı sırasında Türkiye'nin ihracatına talep azalmıştır. Buna ek olarak Türkiye ithalat fazlasını finanse etmek için dışarıdan borç bulamıyordu. 1920'lerdeki ithalat milli gelirin % 20' sini oluştururken bu oran, 1930'ların başlarında % 7' ye düşmüştür. Bu program döviz tasarrufu yapmak, istihdam yaratmak ve Türkiye' yi kendi kendine yeterli hale getirmek için geliştirilmiştir¹³⁷. Bu koşullar ışığında oluşan devletçi politika çerçevesinde 1930-1933 döneminde korumacılığa geçişi hazırlayan

¹³⁴ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, Dağıtım, İstanbul, 1996, s. 519-520.

¹³⁵ Tarık Celal Güven, "Cumhuriyetimizin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, Ekim 1998, DTDERGİ/ekim1998/ekim 98htm.

¹³⁶ Hüseyin A. Egeli, *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye'nin Sanayileşme Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1991, s. ?.

¹³⁷ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978 Birinci Kitap*, 4. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 155.

1930 yılında yeni gümrük vergileri, 1931 yılında da kota uygulanmasına başlanmıştır. Böylelikle, liberal dönemin başarısızlığından dolayı müdahaleciliğin önem kazandığı dönemde 1933 yılına kadar ithalatı düzenleyen, ihracatı denetleyen ve spekülasyonları önleyen bir seri kanunlar çıkartılmıştır¹³⁸.

Daha süratli bir kalkınma sağlamak üzere devletin sermaye birikimini, gerekli teknik kadronun yetiştirilmesini ve sanayileşme hareketini üzerine alması başlıca temel endüstrileri bizzat kurması ve işletmesi gerektiği inancı, hükümet çevrelerinde hakim olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçiliği olayların ve şartların zorladığı, kısa zamanda hızlı bir iktisadi kalkınma gerektiği halde, bu işi özel sektörün liberal bir görüş içerisinde, devletin müdahalesinden uzak olarak yapmasına imkan bulunmadığı tecrübe ile anlaşıldıktan sonra kabul edilmiş bir düzendir¹³⁹.

1930-1945 döneminde döviz kuru politikası incelendiğinde, bu dönem TL'nin değerli olduğu yıllar olarak adlandırılabilir. 30.06.1930 tarihinde 1715 sayılı yasa ile kurulan Merkez Bankasına TL'nin dış istikrarını sağlama görevi verilmiştir. Bu dönemde iç fiyatların hızla artması karşısında TL aşırı değerlendirilmiştir. 1938'de 1 Dolar = 126 Kuruş iken, 1943' de resmi kur 1 Dolar = 130 Kuruşa yükselmiştir. Ayrıca prim sistemine gidilerek dönem sonunda ticari işlemlerden kazanılan dolarlara 193 Kuruş ödenmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı' nın başlamasıyla birlikte döviz kontrol rejimi uygulaması daha da sıkılaştırılmıştır. Artan savaş giderlerini karşılamak amacıyla vergiler artırılamayınca bütçe açık vermiş, cari giderleri finanse etmek için Merkez Bankası emisyonla gitmiştir. TL'nin dış değerindeki istikrar korunmasına rağmen, TL'nin iç değeri hızla düşmeye başlamıştır¹⁴⁰. Her ne kadar Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamış ise de, 1939-1945 yılları arasında savaş'ın tüm olumsuz etkilerini yaşamıştır. Bu dönemde ithalat kısılmış, ihracatta prim uygulanmış, savunma harcamalarını karşılamak üzere yapılan aşırı emisyon sonucunda fiyatlar 4 kat artmıştır. Bunun üzerine 7 eylül 1946' da Cumhuriyet Döneminin ilk döviz kuru ayarlamasını gerçekleştirmiştir. Böylece TL'nin Dolar karşısındaki değeri 130 Kuruş' tan 280 Kuruşa yükselmiştir¹⁴¹.

Planlı bir şekilde sanayileşmeye çalışılan bu dönemde sanayiye öncülük tanınması ve devletin öncülük etmesi, sanayileşme hareketinin planlı bir şekilde

¹³⁸ İlhan Uludağ, *İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi*, Mamara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayın no:21, İstanbul, 1990, s. 65.

¹³⁹ Dündar Sağlam, a.g.e., s. 80-81.

¹⁴⁰ Rıdvan Karluk, *Türkiye...* s. 521.

¹⁴¹ Rıdvan Karluk, *Türkiye...*, s. 521.

yürütülmesini gerekli kılmış ve bu doğrultuda Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. Hazırlıklarına 1931 yılında başlanan ve 1934-1938 döneminde uygulanan BBYSP'nin temel amacı daha önce tümüyle ithal edilen belirli tüketim mallarının üretiminde artışlar sağlamak, yerel veya bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimlerinin kurulması ile sanayi kuruluşlarının yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması da planın amaçları arasında yer almıştır¹⁴².

Bu planda özellikle demir-çelik, kağıt, toprak, dokuma endüstrileri üzerinde durulan en önemli alanlar olmuşlardır. Planda öngörülen ve geniş ölçüde gerçekleşen sanayi kolları başlıca altı grupta toplanıyordu:

- Dokuma sanayi
- Maden Sanayi
- Selüloz Sanayi
- Seramik Sanayi
- Kimya Sanayi
- Şeker Sanayi

Planın uygulanması sonucunda dünya ekonomik bunalımının ve zor iş koşullarının yarattığı tüm darboğazlara rağmen, 16 fabrika kurulmuş ve faaliyete geçirilmiştir.

Bu planın hayata geçirilmesi için SSCB' den 8 milyon altın dolarlık bir kredi sağlanmış ve hükümet de bütçeden 6 milyon Dolarlık bir ödenek ayırmıştır.

Günümüzdeki anlamda bir kalkınma planı olmamasına rağmen, BBYSP Türkiye' de belirli bir atılımı başarmış, belirli bir sanayileşmeyi başlatabilmiş ve de Türkiye Ekonomisi için önemli sonuçlar yaratmıştır.¹⁴³ BBYSP uygulanmasında görülen başarı nedeniyle 1938 yılında uygulamaya geçilen İBYSP'da yüz dolayında fabrika kurulması öngörülmüştür. İkinci plana göre geliştirilecek alanlar şunlardı; madencilik, maden kömürü ocakları, elektrik bölge santralleri, ev aletleri ve ticareti, toprak sanayi, gıda sanayi ve ticareti, kimya sanayi, makine aletleri sanayi ve denizciliktir. İkinci plan ülke ihtiyaçlarını ve sanayileşmeyi kapsayacak ve çabuklaştıracak yatırım malları yapımı yönündedir. Fakat ikinci planın kapsadığı yıllar, II. Dünya Savaşı' nın dışında, savaş

¹⁴² Hüseyin A. Egeli, a.g.t., s. 43.

¹⁴³ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, 5. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s. 56-57.

ekonomisini yaşıyan Türkiye’de madencilik dışındaki sanayi dalları için fazla bir uygulama imkanı bulamamıştır.¹⁴⁴

1930-1949 dönemine ilişkin Türkiye ekonomisiyle ilgili önemli olayları kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir.¹⁴⁵

18 Ocak 1940	Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır.
7 Eylül 1946	TL % 53.6 oranında devalüe edilmiş, altın satışları serbest bırakılmıştır.
19 Şubat 1947	Türkiye IMF’ye ve Dünya Bankası’ na üye olmuştur.
4 Temmuz 1947	Türk Amerikan Ekonomi Anlaşması imzalanmıştır.
13 Temmuz 1948	Türkiye Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) ye üye olmuştur.

1.3. 1950-1963 Dönemi

1959-1963 dönemi 2-ci liberal dönem olarak adlandırılıyor.

Bu dönem farklı gelişmeleri içermesi açısından bir kaç alt döneme, örneğin 1950-1953, 1954-1958 ve 1958-1962 olarak ayrılabilir.¹⁴⁶

1950-1953 Dönemi Aşırı Liberalizm, 1953-1958 Dönemi Örtülü Korumacılık ve 1958-1962 dönemi de Korumacılık Dönemine geçiş olarak adlandırılır.

Ekonominin bu dönemde ikinci Liberal Dönem adını almasında devletçilik anlayışının artık terk edilmesi gerektiği görüşünün kökeni 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı olduğu ve 1947 Kalkınma Planı ile başlatılan bu dönemde ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik politikası, sanayi yerine tarım, kamu kesimi yerine özel kesim tercih edilmesi yatmaktadır.¹⁴⁷

1950 yılı Türkiye’nin siyasi hayatında bir dönüm noktasıdır. 1950 yılında Türkiye gerçekten çok partili demokratik bir ülke olarak serbest seçimle iktidar değişikliği yaşamıştır. 1950’den sonra Demokrat Parti hükümeti liberal ve özel sektöre kalkınmada öncelik tanıyan bir politika izlemiştir. Dış ticaretteki kısıtlamaların bir kısmı kaldırıldığı

¹⁴⁴ Koray Başol, a.g.e., s. 58.

¹⁴⁵ Tanık Celal Güven, a.g.e.,s.

¹⁴⁶ S.Öksüz, Türkiye’de Para ve Dış Denge İlişkisi, Bir Parasal Yaklaşım Modeli Denemesi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1980,s.46.

¹⁴⁷ İlhan Uludağ, a.g.e., s.68.

gibi, özel sektöre kapalı olan bazı sektörler de onlara açıldı. Özel sektörün madenciliğe girmesi teşvik edildi, kurulacak çimento ve şeker fabrikalarına katılabilmesine imkan verildi. Ayrıca 1952'de faaliyete geçen Sınai Kalkınma Bankasının kredileri ve Marshal yardımı fonlarının bir kısmı ile özel sektörün finansman ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı.¹⁴⁸

Bu dönemin liberalizmi kendini en çok dış ticaret politikasında göstermiştir. Bu dönem başında Türkiye'de ithalat %75 oranında libere edilmiştir. 1950'de 780 milyon olan ithalat 1952'de 1557 milyon liraya yükselmiştir. Öte yandan kredi enflasyonu doğmuştur. Özellikle tarımsal kredilerde bu artış daha da büyük olmuştur. Tarım ile ilgili vergilerin hafifliği, zirai kredilerin çoğaltılması ve destekleme fiyatlarının yüksekliği yanında üç yıl (1950-1953) üst-üste havaların iyi gitmesi sonunda Türkiye'de o zamana kadar görülmemiş bir istihsal artışı meydana gelmiştir. Türkiye buğday ihracatında dünyanın dördüncü ülkesi olmuştur.¹⁴⁹

Liberal ekonomi rejiminin uygulandığı özellikle ilk yıllar olan 1950-1953 yıllarında GSMH büyüme hızı yılda ortalama %11.3 olmuştur.

1953 yılından sonra hem Kore konjonktürünün olumlu etkisinin kaybolması, hem hava şartlarının iyi gitmemesinden dolayı ekonomi darboğaza girmiştir. Türkiye ihraç malları dış piyasasındaki talep artışı duraklamış, iç üretim azalmış, ticaret hadleri bozulmaya devam etmiştir. 1954 yılında GSMH'da %3 oranında bir düşme yaşanmıştır. Bu olumsuz gelişmeler Türkiye'nin mali itibarını sarstığı için yeterli miktarda dış kredi bulunamamış ve döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak da ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak korumacı dış ticarete geçilmiş ve ithal ikamesi sanayileşme stratejisi izlenmeye başlamıştır. 1956 yılında tekrar Milli Koruma Kanunu yürürlüğe konularak, ekonomik hayat geniş ölçüde kontrol altına alınmıştır.¹⁵⁰

Ekonomideki kötü gidiş 4 Ağustos 1958 devalüasyon kararları diye anılan istikrar tedbirlerini alma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu tedbirler şöyle özetlenebilir:

a) Türk Lirası %220 oranında devalüe edilerek 900 kuruşa yükseltilmiştir.

¹⁴⁸ DPT, 2. Türkiye İktisat Kongresi Kalkınma Politikası Komisyonu Tebliğleri, Yayın no:1783, İzmir, 1981.

¹⁴⁹ Dündar Sağlam, a.g.e., s.86.

¹⁵⁰ Koray Başol, a.g.e., s. 48, H.Avni Egeli, a.g.t., s. 48.

b) Para arzı ve emisyon artışları durdurulmuş ve kredi hacmi 30 haziran 1958 tarihindeki seviyede dondurulmuştur.

c) Kredi ve mevduat faiz hadlerinin yeniden tespiti öngörülmüştür.

d) Dış Ticarete kota sistemi getirilmiştir.

e) Piyasadaki mevcut aşırı alım gücünün yok edilmesi için, devlet sektöründe fiyat zamları yapılmıştır.

f) O tarihe kadar birikmiş olan dış ticaret borçlarının (takriben 375 milyon dolar) konsolide edileceği ilan edilmiştir.¹⁵¹

1950-1960 dönemi incelenirken bu dönem dinamizmin arttığı ve enflasyona sebebiyet vermesine rağmen önemli ilerlemelerin kaydedildiği bir dönem olarak adlandırılabilir.

1.4. 1963-1980 Dönemi

Planlı Kalkınma Dönemi olarak bilinen bu dönemde ithal ikamesi sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Yeli sanayilerin yüksek gümrük vergileri ile korunması, sabit döviz kuru sisteminin

benimsenmesi ve döviz kurunun aşırı değerlenmiş tutulması, kamu yatırımlarının büyük bir bölümünün ithalatı ikame edecek üretim dallarına kaydırılması, özel yatırımların çeşitli teşvik tedbirleri ile özendirilmesi, genel maliye ve para politikaları yerine ekonominin yönlendirilmesinde selektif maliye ve para politikalarına ağırlık verilmesi ve mal ve faktör piyasalarına devlet müdahalesi bu stratejinin temel unsurlarıydı.¹⁵²

1960 ihtilalinden sonra ekonomik hayatın bir plan dahilinde, uzun vadeli, tutarlı ve istikrarlı bir şekilde yürütülmesi gereği ortaya konmuştur ve 1963-1967 yıllarını kapsayan BBYKP uygulanmaya başlamıştır.¹⁵³

BBYKP'da dış ticaret siyasetinin temel ilkesinin uluslararası uzmanlaşma ve işbirliği olanaklarından en yüksek ölçüde yararlanmak olduğu belirtilmektedir. Fakat BP'da genel olarak ekonominin dış rekabetten korunması, bu korumanın zamanla azaltılması ve yeni doğan sanayileri korumak ve geliştirmek için selektif bir özel

¹⁵¹ Dündar Sağlam, a.g.e., s.87-88.

¹⁵² Hasan Olgun ve Sübidey Togan, **Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu**, Enka Vakfı Yayınları, Ankara, 1984, s.7.

¹⁵³ İlhan Uludağ, a.g.e., s.71.

korumanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Kısaca temel yaklaşım , ithalat yerine yerli üretimin sağlanmasıdır.

İhracat alanındaysa, BP özendirme önlemleri getirmekte, özellikle sınai ürünlerin ihracatında maliyete giren tüm dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya verilmesi; kredi, pazarlama v.b. konularda tam bir kamu desteğinin sağlanması öngörülmektedir.¹⁵⁴

İBYKP 1968-1972 dönemini kapsamaktadır ve sosyal reformların gerçekleşmesinden çok, özel teşebbüsün ve sanayinin teşviki unsuruna dayanmaktaydı.¹⁵⁵

Birinci planın yalnızca "tüketim malları sanayisini" bıraktığı özel kesime, ikinci plan tüm yapım sanayisini bırakmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, ekonominin AET karşısındaki durumu da göz önüne alınarak, emek yoğun sanayilerin (yatırım ve ara malları üreten) kurulması istenerek, AET rekabeti karşısında mukayeseli üstünlükler ilkesini benimsemektir.¹⁵⁶

Bu Plan döneminde sanayileşmeye daha fazla önem verildiği ve imalat sanayi kapsamına giren alt sektörlerin geliştirilmesine birinci derecede öncelik tanındığı daha açık bir biçimde belirtilmektedir.¹⁵⁷

Bu dönemde önemli yapısal değişiklikler öngörülmüştür. İBYKP sektör ve hasıla büyüme hızları hedef ve gerçekleşmesi aşağıdaki gibi olmuştur:

TABLO:1

1968-1972 İBYKP dönemi büyüme hızları

	<u>Hedef</u>	<u>Gerçekleşme</u>
Tarım	4.1	2.8
Sanayi	12.0	9.1
Hizmetler	6.3	6.6
GSMH(P.F)	7	6.3

Kaynak: DPT,Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Aralık 1998, s.5

¹⁵⁴ Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları**, Ankara, 1984, s.338.

¹⁵⁵ Koray Başol, a.g.e., s.60.

¹⁵⁶ İlhan Uludağ, a.g.e., s.73.

¹⁵⁷ Hüseyin A.Egeli, a.g.t., s.56.

Öngörülen bu hedeflere ulaşabilmek için koruyucu dış ticaret politikası bakımından , daha fazla açıklık getirdiği söylenebilir. Plan ilkelerinde de belirtildiğine göre “Yeni kurulan sanayilerin kuruluş güçlüklerini yeninceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile korunması sağlanacaktır. Ancak önceden süresi tespit edilen bir tecrübe döneminde ve belirli şartların hazırlanmasından sonra, ithalat kısıtlamaları kademeli olarak kaldırılacak ve politikaları tedricen liberalize edilecektir”.¹⁵⁸

İP’da dış ekonomik ilişkilerde temel amacın ekonominin hedef alınan gelişme hızının kendi kaynaklarıyla sağlanabilmesi olduğu belirtilmektedir. Bunu sağlamak üzere, İP’da öngörülen önlemler daha somut bir biçimde düzenlenmiş, özellikle sınai ürün ihracatının artırılması; yerli-yabancı sınai yatırımların ihracata yönelik olması,ithalat yerine yerli üretime öncelik verilmesi ve koruma ve özendirme önlemlerinin geliştirilmesi gibi ilkeler benimsemiştir.¹⁵⁹

1970 yılına gelindiğinde, Cumhuriyet tarihinin üçüncü büyük devalüasyonu, 10 ağustos 1970 tarihinde gerçekleşmiştir (birinci devalüasyon 7 eylül 1946’da; ikinci devalüasyon 4 ağustos 1958 tarihinde gerçekleşmiştir). 1 dolar =9TL olan kur, 1dolar=15TL’na çıkarılarak %66.6 oranında bir devalüasyon yapılmış, TL’nin resmi değeri bir ölçüde gerçek değerinin altında tutulmuştur.¹⁶⁰

Bu dönemin diğer önemli bir uygulaması DÇM (Döviz Çevrilebilir Mevduat) uygulamasıdır ki, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin yetkili ticari bankalarda konvertibl döviz hesapları (vadesiz ve vadeli mevduat) açmalarına ve bunun Türk Lirası karşılığının kredi olarak kullanımına olanak veriyordu. Haziran 1967’de başlayan bu uygulama yurtdışındaki Türk İşçilerinin banka hesaplarını Türkiye’ye kaydırmayı amaçlamış ve çoğunlukla Türk sanayicilerin “eurodolar” piyasasından borçlanmalarını sağlamıştır. Döviz rezervlerine yaptığı katkı yanında, bu kısa dönem fonların getirdiği faiz yükü kredi ayrıcalığı yaratması, para ve kredi hacmini Merkez Bankası kontrolü dışında genişletici ve enflasyonist baskıyı artırıcı etkileri karşısında, özellikle yabancıların açtığı DÇM akımların Temmuz 1972’de getirilen yeni düzenlemelerle sınırlandırılması, faiz ve kredi koşullarının daha az cazip bir duruma sokulması öngörüldü. 1973’de ise yabancıların DÇM hesapları açması durduruldu, fakat 1975’te

¹⁵⁸ Dödar Sağlam, a.g.e., s.319.

¹⁵⁹ Yakup Kepenek, a.g.e., s.338.

¹⁶⁰ Rıdvan Karluk, Türkiye ..., s.524.

ödemeler bilançosu dengesinde meydana gelen olumsuz gelişmeler DÇM sistemine 1975'den itibaren yeniden başvuruldu.¹⁶¹

ÜBYKP 1973-1977 yıllarını kapsamaktadır. ÜKP'da sosyal dengenin kurulması amacıyla yeni bir ekonomik yaklaşım ve kalkınma stratejisi kabul edilmiştir. Bu yeni yaklaşımda karma ekonomi sistemi çerçevesinde, sosyal reformlar ve sosyal adalet amacıyla devletin ekonomiye müdahaleleri ve denetimine yeniden ağırlık verilmiştir.¹⁶²

Yeni bir kalkınma stratejisi öngören ÜKP, AET'ye karşı yükümlülükleri de dikkate alarak, sınai ürün ihracatının artırılmasını, sınai ürünlere dış rekabet gücü kazandırılmasını; dışalının, sanayileşme politikası doğrultusunda planlanmasını temel ilkeler olarak saptanmaktadır.¹⁶³

ÜKP döneminde ithalatın değer olarak yılda ortalama %10.4 artması öngörülmüş, ancak, dönemin yıllık ortalama ithalat artış hızı %35 düzeyine ulaşmıştır.

Bu dönemde, hem dış ve hem de iç koşullar uygulanan ithal ikamesi politikasına karşın ithal gereğini ve fiili ithalatı artıracak yönde gelişmişlerdir. Nitekim, öncelikle petrol, makine-teçhizat ve hammadde fiyatlarında özellikle dünya enflasyonu nedeniyle 1973'de başlayan yükselmenin yarattığı etkiden söz edilebilir.

İthalattaki hızlı gelişmeyi yaratan iç koşullara gelince; bunlar, enflasyon, faiz ve fiyat politikası, aşırı değerlenmiş Türk Lirası olarak sayılabilir. Bu koşullarda, %95'ni yatırım malları-hammaddeler oluşturan ithalatın hızla genişlemesi de kaçınılmaz hale gelmektedir.¹⁶⁴ Tablo 2'de 1960-1980 dönemine ilişkin ihracatın sektörel dağılımı ve ithalatın ana mal gruplarına göre dağılımı verilmektedir.

¹⁶¹ S.Öksüz, a.g.e., sf.94.

¹⁶² Koray Başol, a.g.e., sf.60.

¹⁶³ Yakup Kepenek, a.g.e., sf.338.

¹⁶⁴ Tevfik Pekin, Temel Ergun, *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984, s.18.

Tablo 2: 1960-1980 Arası İhracatın Sektörler İtibariyle Dağılımı

	Toplam ihracat			Tarım			Madencilik			Sanayi		
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Toplam	Değer	Değişim	Toplam	Değer	Değişim	Toplam	
Yıllar	\$1000	%	\$1000	%	%	\$1000	%	%	\$1000	%	%	
1961	346.740	8.1	282.482	-	81.5	18.256	-	5.3	46.002	-	13.3	
1962	381.798	9.9	303.717	7.5	79.7	16.212	(11.2)	4.3	61.269	33.2	16.1	
1963	368.087	(3.4)	284.248	(6.4)	77.2	10.560	(34.9)	2.9	73.279	19.6	19.9	
1964	410.771	11.6	311.482	9.6	75.8	14.940	41.5	3.6	84.349	15.1	20.5	
1965	463.738	12.9	351.962	13.0	75.9	20.979	40.4	4.5	90.797	7.6	19.6	
1966	490.508	5.8	379.069	7.7	77.3	23.155	10.4	4.7	88.284	(2.8)	18.0	
1967	522.234	6.5	420.399	10.9	80.5	20.735	(10.5)	4.0	81.200	(8.0)	15.5	
1968	496.419	(5.0)	406.576	(3.3)	81.9	26.055	25.7	5.2	63.788	(21.4)	12.8	
1969	536.834	8.1	405.016	(0.4)	75.4	34.865	33.8	6.5	96.953	52.0	18.1	
1970	588.476	9.6	442.554	9.3	75.2	45.427	30.3	7.7	100.495	3.7	17.1	
1971	676.602	15.0	491.304	11.0	72.6	48.899	7.6	7.2	136.399	35.7	20.2	
1972	884.969	30.8	607.388	23.6	68.6	50.254	2.8	5.7	227.327	66.7	25.7	
1973	1.317.083	48.8	831.967	37.0	63.2	56.465	12.4	4.3	428.651	88.6	32.5	
1974	1.532.182	16.3	851.865	2.4	55.6	88.280	56.3	5.8	592.037	38.1	38.6	
1975	1.401.075	(8.6)	792.631	(7.0)	56.6	105.566	19.6	7.5	502.878	(15.1)	35.9	
1976	1.960.214	39.9	1.254.408	58.3	64.0	110.017	4.2	5.6	595.789	18.5	30.4	
1977	1.753.026	(10.6)	1.041.401	(17.0)	59.4	125.851	14.4	7.2	585.774	(1.7)	33.4	
1978	2.288.162	30.5	1.542.763	48.1	67.4	124.135	(1.4)	5.4	621.264	6.1	27.2	
1979	2.261.157	(1.2)	1.343.632	(12.9)	59.4	132.481	6.7	5.9	785.044	26.4	34.7	
1980	2.910.122	28.7	1.671.742	24.4	67.4	190.994	44.2	6.6	1.047.386	33.4	36.0	

NOT: Parantez içindeki rakamlar eksi değerleri gösterir.

Kaynak: HDT, Monthly Bulletin of Turkish Foreign Trade , 1990, Annual

Tablo 2'de ise 1960-1980 arasında ihracatın sektörel dağılımı görülmektedir. 1980 sonrası dönemin aksine, bu dönemde tarım malları ihracatının toplam ihracat içindeki payının sürekli olarak azalmasına karşın yine de en yüksek olduğu görülür. Madencilik sektörünün toplam içindeki payı ise değişik trendler içermiş ve en yüksek

değere 1970'de %7.7'ye ulaşmıştır. Sanayi sektörünün toplam içindeki payı ise 1972'den sonra %30'ların üzerinde seyir etmektedir.

TABLO 3: 1960-1980 Arası İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı
Yatırım Malları

Yıl	Yapı Malzemeleri			Makine ve teçhizatlar			Toplam Yatırım Malları		
	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %
1960	34.199	7,3	100,0	209.886	44,9	100,0	244.085	52,2	100,0
1961	28.995	5,7	84,8	198.404	39,1	94,5	227.399	44,8	94,5
1962	29.573	4,8	102,0	249.214	40,2	125,6	278.787	45,0	122,6
1963	41.669	6,1	140,9	273.189	39,7	109,6	314.858	45,8	112,9
1964	25.533	4,8	61,3	219.878	40,9	80,5	245.411	45,7	77,9
1965	28.658	5,0	112,2	212.569	37,2	96,7	241.227	42,2	98,3
1966	39.521	5,5	137,9	301.698	42,0	141,9	341.219	47,5	141,5
1967	30.400	4,4	76,9	293.113	42,8	97,2	323.513	47,3	94,8
1968	26.941	3,5	88,6	339.660	44,5	115,9	366.601	48,0	113,3
1969	37.015	4,6	137,4	313.917	39,2	92,4	350.932	43,8	95,7
1970	55.740	5,9	150,6	390.254	41,2	124,3	445.994	47,1	127,1
1971	67.007	5,7	120,2	444.221	37,9	113,8	511.228	43,7	114,6
1972	85.860	5,5	128,1	696.797	44,6	156,9	782.657	50,1	153,1
1973	116.199	5,6	135,3	886.572	42,5	127,2	1.002.771	48,1	128,1
1974	196.860	5,2	169,4	1.092.150	28,9	123,2	1.289.010	34,1	128,5
1975	291.305	6,1	148,0	1.669.822	35,2	152,9	1.961.127	41,4	152,1
1976	242.734	4,7	83,3	1.996.565	38,9	119,6	2.239.299	43,7	114,2
1977	206.486	3,6	85,1	2.048.583	35,3	102,6	2.555.069	38,9	100,7
1978	136.735	3,0	66,2	1.452.983	31,6	70,9	1.589.718	34,6	70,5
1979	152.086	3,0	111,2	1.444.541	28,5	99,4	1.596.627	31,5	100,4
1980	151.858	1,9	99,9	1.429.280	18,1	98,9	1.581.138	20,0	99,0

Tablo 3'ün devamı

	TÜKETİM MALLARI			HAMMADDE			TOPLAM		
	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %	Değer \$1000	Toplamda %	Değişim %
1960	44.983	9.6	100.0	178.473	38.2	100.0	467.541	100.0	100.0
1961	50.341	9.9	111.9	229.465	45.2	128.6	507.205	100.0	108.5
1962	44.890	7.2	89.2	295.770	47.7	128.9	619.447	100.0	122.1
1963	36.872	5.4	82.1	335.886	48.8	113.6	687.616	100.0	111.0
1964	26.221	4.9	71.1	265.597	49.4	79.1	537.229	100.0	78.1
1965	24.839	4.3	94.7	305.887	53.5	115.2	571.953	100.0	106.5
1966	35.845	5.0	144.3	341.205	47.5	111.5	718.269	100.0	125.6
1967	33.525	4.9	93.5	327.631	47.9	96.0	684.669	100.0	95.3
1968	36.310	4.8	108.3	360.748	47.2	110.1	763.659	100.0	111.5
1969	54.738	6.8	150.8	395.566	49.4	109.3	801.236	100.0	104.9
1970	47.302	5.0	86.4	454.308	47.9	114.9	947.654	100.0	118.3
1971	58.896	5.0	124.5	600.717	51.3	132.2	1.170.841	100.0	123.6
1972	72.788	4.7	123.6	707.109	45.3	117.7	1.562.554	100.0	133.6
1973	90.409	4.3	124.2	993.034	47.6	140.4	2.086.214	100.0	133.5
1974	157.075	4.2	173.7	2.331.474	61.7	234.8	3.777.559	100.0	181.1
1975	203.168	4.3	129.3	2.574.263	54.3	110.4	4.738.558	100.0	125.4
1976	156.461	3.1	77.0	2.732.887	53.3	106.2	5.128.647	100.0	108.2
1977	178.018	3.1	113.8	3.363.191	58.0	123.1	5.796.278	100.0	113.0
1978	132.772	2.9	74.6	2.876.534	62.5	85.5	4.599.024	100.0	79.3
1979	95.902	1.9	72.2	3.376.902	66.6	117.4	5.069.431	100.0	110.2
1980	170.347	2.2	177.6	6.157.958	77.9	182.4	7.909.443	100.0	156.0

Kaynak: HDT, Monthly Bulletin of Turkish Foreign Trade , 1990, Annual

Tablo 3’da 1960-1980 arasında ithalatın ana mal grupları itibariyle dağılımı görülmektedir. Bu dönemde ise tüketim ve yatırım malları ithalatı devamlı olarak azalmasına rağmen, hammadde ithalatı ise artmaktadır. Bunun sebebi olarak uygulanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi gösterilebilir.

Tablo 3 incelendiğinde özellikle ÜP döneminde dış ticaret açısından önemli sorunların oluştuğu görülmektedir. 1973 yılında 769 milyon dolarlık dış ticaret açığına karşın 1977 yılına gelindiğinde dış ticaret 4 milyar dolar açık vermiştir. Rezervler hızla erimeye başlamış, dış borçlanma hızla artmış, ithalat kısıldığı için ekonomide eksik kapasite kullanımına yol açmıştır.

Devalüasyon yapılması zorunlu olduğu halde devamlı ertelenmiş, gerçekçi olmayan kur ayarlamaları sorunları daha da artırmıştır. 1973 yılından sonra, kısmen enflasyon oranlarını ve kısmen de çapraz kur farklarını yansıtan ufak oranlı çok sayıda mini devalüasyon yapılmıştır. Doların değeri, resmi kur olarak Eylül 1977’de 19.25 TL’na, 1 Mart 1978’de ise 25 TL’na çıkarılmıştır.¹⁶⁵

2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler

1980 Sonrası Dönemde Türkiye ekonomisi etkisini yitirmeyecek önemli yapısal değişiklik yaşamıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ve onu izleyen politika reformları ekonomide istikrarı sağlamanın ötesinde de amaçlar taşımaktadır. Gerçekleştirilen reformlar temelde merkezden yönetim yerine piyasa mekanizmasına ağırlık vermeyi, dışa açılmayı, mal ve faktör piyasasındaki çarpıklıkları azaltmayı dolayısıyla ekonominin kalkınma stratejisini değiştirmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁶ Bu bölümde ilk olarak bu yapısal değişikliği doğuran sebeplere değinilecek, sonra 24 Ocak kararlarına kısa şekilde göz atılacak, daha sonra dışa açıklık endekslerine bakılarak ekonominin dışa açıklık dereceleri analiz edilecektir. En sonda ise ekonominin gelişimi genel bir şekilde incelenecektir.

¹⁶⁵ Rıvan Karluk, Türkiye ..., s.524.

¹⁶⁶ M.Faysal Gökalp, 1980 Sonrası Türkiye Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmelerin Analizi, DEÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999, s.131.

2.1. 24 Ocak Kararları ve Gerekçesi

1980 Sonrası gelişmelerin sağlıklı bir değerlendirilmesinin yapılabilmesi için 1977-1979 krizinin kökenlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için ilk olarak 1980 öncesi ekonomik gelişmeler incelenecek ve daha sonra 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ve ekonomik hayatta etkileri tartışılacaktır.

2.1.1. 24 Ocak Kararları Öncesi Genel Ekonomik Durum

Türkiye ekonomisi 1980 öncesi büyük sorunlar yaşamaktaydı. Krizin nedenleri üç ayrı başlık altında incelenebilir:

- 1) İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin olumsuz etkileri;
- 2) Hatalı makro ekonomik politikalar;
- 3) Dış Şoklar;¹⁶⁷

Türkiye ekonomisi 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesi stratejisinin ikinci ve zor aşaması olan ara malları ve sermaye malları ikamesi dönemine girmiştir. Ekonomi bu dönemde ithal ikamesi stratejisinin "ikinci aşamasına" girmiş bulunduğundan yatırımlar giderek sermaye-yoğun üretim dallarına yönlendirilmiş ve dolayısıyla da yatırımların istihdam ve gelir yaratma etkisi giderek düşmüştür. Yatırımların giderek sermaye yoğun dallara yönelmesi ile ekonominin marjinal sermaye/işgücü oranı yükselmiştir. Marjinal sermaye/işgücü oranındaki yükselmeye paralel olarak işsizlik oranı 1962'de %3.7'den 1973'de %6.7-ye ve 1977'de %8.5-e yükselmiştir.

Buna paralel olarak yatırımların verimliliği de düşmüştür. Ekonomi genelinde marjinal sermaye/hasıla oranı 1968-1972 döneminde 2.6-dan 1973-1977 döneminde 3.8-e yükselmiştir.¹⁶⁸

Krizin diğer bir nedeni olan hatalı makro ekonomik politikalar bu dönem uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden kaynaklanmaktadır. İthal ikamesi sanayileşme stratejisi sebebiyle bütün kaynaklar ithalatı ikame eden sanayiye yönltiliyor ve muhtemelen bu nedenle ihracat azalıyordu. Bu stratejinin gereği olan pazar mekanizmasının işleyişine olanak vermemek, paranın dış değerini yüksek

¹⁶⁷ Ziya Öniş, Türkiye'de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu: (1980-1988), İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:1989-33, İstanbul, 1989, s.6.

¹⁶⁸ Hasan Olgun ve Sübidey Togan, a.g.e., s.12.

tutmak, çeşitli mali yardımlar (sübvansiyonlar) yapmak, bazı malların fiyatlarını düşük tutmak, mali kurumları geliştirip mali pazarların gelişmesine olanak vermemek, eksi mevduat faizleri belirlemek gibi uygulamalar nedeni ile dış ödemeler zorlukları ortaya çıkıyor ve enflasyon hızlanıyordu.¹⁶⁹

Bu dönemde uygulanan ithal ikamesi prosesi şu özellikleri taşımıştır:

İthal ikamesi yapan endüstrilerin kurulması için oldukça büyük sayılabacak döviz harcaması yapılmıştır

İkinci ve belki de daha önemlisi, ithal ikamesi sanayi piramidinin üst taraflarında yer almıştır. Bu çeşit sanayi dallarının,ithal edilmiş ara malı ihtiyacı büyük olduğundan ithal ikamesi döviz tasarrufuna ve dış ödemeler dengesinin düzelmesine gereğince katkıda bulunamamıştır.¹⁷⁰

Ekonomideki bu gelişmeler uygulanan makro ekonomik politikaların bir sonucuydu ve köklü değişikliklerle önü alınabilirdi.

1970'li yılların başlarında bir taraftan devalüasyonun ihracat üzerindeki müspet etkileri, diğer taraftan Avrupa'ya gönderilen işçilerin döviz transferleri sonucu dış ödemeler dengesi düzelme göstermeye başlamış ve döviz rezervlerinde bir artış kaydedilmiştir. Fakat, 1973 sonunda baş gösteren petrol krizi ve petrol fiyatlarının artışı bunu izleyerek temel sınai maddeler ve ara malları dünya fiyatlarının yükselmesi sonucu ithalat önemli ölçüde yükselmiş, dış ödemeler açıkları süratle artmıştır. Bu açık mevcut ve işçi döviz transferlerinden birikmiş döviz rezervleri ve daha sonra kısa vadeli dış borçlanma ile karşılanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Zeyyat Hatipoğlu, **Yeniden Dirilen Türkiye Ekonomisi-24 Ocak 1980 ve Ötesi**, Yön Ajans, İstanbul, 1989, s.2.

¹⁷⁰ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

¹⁷¹ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s.82.

TABLO 4: İlk Üç Kalkınma Planı Döneminde İthalat Plan hedef ve

Gerçekleşmeleri

YIL	Yatırım Malları			Ara Malları			Tüketim Malları			Toplam		
	P	G	G/P	P	G	G/P	P	G	G/P	P	G	G/P
1963	241,1	256,0	1,06	234,5	327,4	1,34	71,4	104,21	1,46	567,0	687,6	1,21
1964	274,1	197,3	0,72	261,5	295,9	1,13	76,4	44,2	0,58	627,0	537,4	0,86
1965	296,0	197,0	0,66	299,5	313,0	1,05	84,5	62,0	0,73	630,0	572,0	0,91
1966	332,5	257,1	0,77	325,0	396,3	1,22	87,4	64,9	0,74	674,9	718,3	1,06
1967	363,0	206,0	0,56	363,5	423,0	1,16	93,5	55,1	0,59	704,0	684,7	0,97
BKP												
Toplam	1 506,7	1 113,4	0,74	1 484,0	1 756,2	1,18	413,2	330,4	0,80	3 202,9	3 200,0	0,99
1968	322,0	255,0	0,77	418,0	447,0	1,07	85,0	61,7	0,72	835,0	763,7	0,91
1969	350,0	251,0	0,72	460,0	431,0	0,93	90,0	119,2	1,32	900,0	801,2	0,89
1970	370,0	284,0	0,77	510,0	527,0	1,03	95,0	136,6	1,44	975,0	947,0	0,97
1971	385,0	340,0	0,83	555,0	720,8	1,30	100,0	110,0	1,10	1 040,0	1 170,8	1,12
1972	405,0	450,0	1,11	605,0	775,0	1,28	105,0	90,0	0,86	1 115,0	1 315,0	1,18
İKP												
Toplam	1 842,0	1 580,0	0,86	2 548,0	2 900,8	1,14	475,0	517,5	1,09	4 865,0	4 998,3	1,03
1973	490,0	967,0	1,97	845,0	986,1	1,17	95,0	83,6	0,88	1 430,0	2 036,7	1,42
1974	530,0	1 248,0	2,35	902,0	2 319,7	2,57	100,0	152,0	1,52	1 532,0	3 719,7	2,43
1975	575,0	1 961,1	3,41	952,0	2 574,3	2,70	110,0	203,2	1,85	1 637,0	4 738,6	2,89
1976	625,0	2 239,3	3,58	1004,0	2 732,9	2,72	120,0	156,5	1,30	1 749,0	5 128,6	2,93
1977	660,0	2 255,1	3,32	1040,0	3 363,2	3,23	130,0	178,0	1,37	1 850,0	5 796,3	3,13
ÜKP												
Toplam	2 900,0	8 670,5	2,99	4 743,0	11 976,2	2,53	655,0	773,5	1,18	8 298,0	21 419,9	2,58

Kaynak: Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984

İlk üç plan hedef ve gerçekleştirmeleri incelendiğinde I ve II plan hedef ve gerçekleştirmeleri yaklaşık olarak aynı olduğu görülür. Hatta bazı yıllarda toplam ithalatta gerçekleştirmeler programlanan ithalatın gerisinde kalmıştır. Fakat III Kalkınma Planında ithalat hedef ve gerçekleştirme değerleri arasında önemli farklar vardır. Özellikle yatırım ve ara malları ithalat gerçekleştirilmesi programlanan ithalat miktarını önemli ölçüde aştığı görülmektedir.

1972 ile 1976 arasında petrol fiyatlarının artışı sonucunda Türkiye'nin yıllık petrol faturası 125 Milyon dolardan 1 milyar dolara çıkmıştı, bu Milli Gelirin %2,5 ve

ihracatın %50'siydi. 1979'daki ikinci petrol şoku petrol faturasına 1,5 milyar dolar daha eklemiş ve bu ihracatı artmıştı.¹⁷²

1950-1980 yılları arasında Türkiye dış ticaretinde dört önemli liberalizasyon dönemi yaşanmıştır: 1950, 1958, 1970 ve 1980. İlk üçü "birdefalık" olarak görülmüştür. Bu dönemler daha önce incelendiğinden burada deyinilmeyecektir. 1980 yılında ise dış ticaretin libere edilmesinde daha köklü değişiklikler yapılmış ve etkileri daha geniş ve derin olmuştur.¹⁷³

2.1.2. 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri

24 Ocak 1980 İstikrar Programı ile ekonomide önemli yapısal değişiklikler yapıldı ve pazar ekonomisine önem vermeyen ithal ikamesi sanayileşme stratejisinden vazgeçilip ihracata dönük sanayileşme stratejisi uygulamasına geçildi.

24 Ocak kararlarının kapsamına bakıldığında ortodoks tipte kararlar olduğunu görmekteyiz. Ortodoks istikrar politikaları özellikle nominal para arzının kontrolünü ve kamu harcamalarında yapılacak önemli kısıntıları içermektedir. 24 Ocak kararları Türk ekonomisinde serbest piyasa ekonomisi koşullarına geçişi hedeflediğinden dolayı, o zamana kadar Türk ekonomisinin de faiz tavanlarının olması, kamusal malların kapsamının genişliği nedeniyle uzun süre fiyatların sabit tutulması, 1977 yılına kadar çok uzun süre TL'nin dolar karşısında değerinin sabit kalması, Türk ekonomisinin yeni koşullara uyarlanması için ister istemez alınacak önlemlerin ortodoks içerikli olmasını gerektirmekteydi.¹⁷⁴

24 Ocak İstikrar Programının ana ilke ve hedefleri bir biriyle ilişkili üç ana başlık altında toplanabilir:¹⁷⁵

- 1) Piyasa Ekonomisinin İşlevini Arttırmak;

¹⁷² Zeyyat Hatipoğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1993, s.132.

¹⁷³ David Greenway ve David Sapsford, "Liberalization and the Terms of Trade in Turkey: A Causal Analysis", **Applied Economics**, 1995, 27, 953-959, s.953.

¹⁷⁴ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi -1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa , 1998, s.198.

¹⁷⁵ Fikret Şenses ve Arman Kırım, "Türkiye'de 1980 sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gerekleri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 18 (1-2) 1991, 111-141, s.116.

2)İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve Sektör Öncelikleri;

3)Faktör Piyasaları ve Altyapı;

24 Ocak 1980 Ekonomik Programının temel felsefesi kademeli olarak gelişen gerçek bir piyasa ekonomisinin kurulması olarak açıklanabilir. Kaynak dağılımında fiyat ve piyasa mekanizmasının kullanılmasına ağırlık verilmesi esası getirilmiştir. Bu amaçla uygulamaya uygulamaya şu tedbirler konulmuştur:

-Devletin mal ve hizmetlerin fiyatlarını kontrol etmesi geniş ölçüde kaldırılmıştır;

-Faiz hadleri kısmen serbest bırakılarak gerçekçi faiz politikasının uygulanmasına geçilmiştir;

-Kambiyo Piyasasındaki arz-talep şartlarını dikkate alan esnek döviz kuru politikası uygulanmaya başlanmıştır;

-Kamu İktisadi Teşebbüslerine fiyat ve üretim kararlarında belli ölçüde serbesti tanınmıştır;

-Dış ticarete yeterli olmamakla beraber kısmi bir liberasyona gidilmiştir;¹⁷⁶

Bu tedbirlerin hepsi pazar ekonomisinin işlerliğine yöneliktir.

1980 İstikrar Programının para politikası ile getirdiği en önemli özellik gerek mevduat, gerek kredi faiz hadleri yükseltilmiş ve negatif reel faiz yerine pozitif faiz haddi politikası uygulanmıştır. Diğer taraftan özel teşebbüs ve özel yabancı sermayenin köklü şekilde teşvik politikasına yeniden dönülmüştür. Enflasyonu Önlemek üzere sıkı para politikası tatbik edilmiş ama pek başarıyla yürütülememiştir.¹⁷⁷

Faiz oranlarıyla ilgili asıl önemli gelişme ise, 4.6.1980Tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 8/9009 sayılı kararla ortaya çıkmıştır. Söz konusu karar uyarınca, 1Temmuz 1980 tarihinden itibaren, kredi faizleri ile vadeli tasarruf mevduatı faizleri serbest bırakılmıştır.¹⁷⁸

Emek Piyasasında 1970'lerde son derece kudretli hale gelen işçi kuruluşlarının faaliyeti sınırlandırılmış, toplu pazarlık yöntemleri gözden geçirilmiş ve işçi ücretlerinin yükselmesine engel olunmuştur.¹⁷⁹

1980'li yıllarda dış ödeme sorununa çözüm olarak düşünülebilecek alternatifler arasından, ihracat artışlarına önceki dönemki dönemlerde rastlanmayan ölçüde, ağırlık

¹⁷⁶ Koray Başol, a.g.e., s.51.

¹⁷⁷ Süreyya Hiç, a.g.e., s.83.

¹⁷⁸ Sudi Apak, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.187.

¹⁷⁹ Zeyyat Hatipoğlu, **Türkiye ...**, s.134.

verildiği gözlemlenmektedir. İstikrar programında dış ödemelere ilişkin önlemlerin büyük çoğunluğu, ihracatın teşvikine yöneliktir. İç dengenin sağlanması için başvurulanan talep daralması ve bu amaçla işçilik maliyetlerinin reel düzeyde geriletilmesi, izlenen döviz kuru politikası ihracat artışlarını besleyen süreçler olarak değerlendirilmelidir.¹⁸⁰

Burada şuna dikkat etmek gerekir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde döviz kurunun ithal ikamesi stratejinde olduğu gibi idari kararlarla saptanması yerine, serbest piyasada, piyasaya katılan iktisadi ajanlarca (merkez bankası, ticari bankalar, döviz işlemi yapan diğer kurumlar) belirlenir. Bu stratejiyi izleyen ülkelerin tümünün paraları konvertibl değildir ve olması da gerekmez. Döviz kuru genelde serbest piyasa değerini yansıtan gerçekçi bir fiyattır. Miktar kısıtlamaları yoluyla ihracat-ithalat dengesi sağlanamadığı için, döviz kurunun döviz piyasasında arz talep dengesini sağlaması gerekir. Ayrıca, ihracata dönük büyümenin gerektirdiği dış rekabet gücünü vermede ve iç piyasayı dış rekabetten korumada döviz kuru önemli bir politika aracıdır. Bu bakımdan söz konusu ülkelerde yerli paranın dış değerini aşırı değerlenmiş düzeyde tutmama eğiliminin diğerlerinden daha güçlü olması gerekir. Kuramsal olarak düşünüldüğünde, dışa dönük sanayileşme stratejisinde döviz kurunun aşırı değerlenmiş olması değil, aksine düşük değerlenmiş olması gerekir¹⁸¹. Döviz kurunun serbest piyasada arz talep kurallarına göre belirlenmesi denge döviz kuru anlamına gelir. Belirlenen kur arz-talep dengesini oluşturacak şekilde değilse, aşırı veya düşük değerlenmiş olmaktadır¹⁸². Aşırı değerlenmiş döviz kuru gelişmekte olan ekonomilerde bir çok problemlere yol açar. Bu yolla sadece ithalat ucuzlayıp ihracat pahalı hale gelmez, aynı zamanda ülkenin dış rekabet gücü azalır ve bu da üretim, istihdam ve mali gelirlerde azalmaya neden olur. Aşırı değerlenmiş döviz kuru yurtiçi talepte genişlemeye (esasen devlet harcamalarında meydana gelecek artışla) ihracat gelirlerinde azalmaya (ihraç malları fiyatlarındaki azalmadan dolayı) dış ticaret

¹⁸⁰ Taner Berksoy, "1980'lerde Türkiye Ekonomisi", **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.14.

¹⁸¹ Temel Ergun, a.g.e., s. 18-19.

¹⁸² Taner Berksoy, a.g.e., s. 230.

bilançosunda açığa (ithalat maliyetlerindeki artıştan dolayı) ve dış rekabette azalmaya (ithalattaki artış ve ihracattaki artıştan dolayı) neden olur¹⁸³.

2.2. İhracatı Teşvik Tedbirleri

1980 Sonrası dönemde başlatılan ihracat yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatı teşvik tedbirleri yürürlüğe konulmuştur.

İhraç ürünlerinin üretimi aşamasında alınan dolaylı veya doğrudan vergilerin iade edilmesi esasına dayanan vergi iadesi tedbiri 261 sayılı kanunla ilk kez 1963 yılında uygulanmıştır. Uygulama ile ilgili ilk Karamame 5.12.1963 tarih ve 6/2453 sayılı Karamamedir.¹⁸⁴ 1980 sonrası uygulanan İhracatı Teşvik Tedbirlerinin bazıları kaldırılmış, bazıları ise günümüzde de devam etmektedir. Türkiye’de uygulanan başlıca İhracatı teşvik tedbirleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- 1.Türk Eximbank Kredi Programları;
- 2.Vergi Politikaları;
- 3.İhracata Yönelik Devlet Yardımları;
- 4.Dolaylı Teşvikler;

Bu teşvik programlarına aşağıda kısaca değinilecektir.

80’li yılların ikinci yarısında, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların gereği ve ihracata yönelik sağlıklı ve çok yönlü bir sanayi yapısının oluşturulması ilkesinden hareketle ihracat teşvik sisteminde yeni araçlar önem kazandı.

Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş./Türk Eximbank,1987 yılında, Türkiye’nin İhracat potansiyelinin desteklenmesi amacıyla resmi ihracat destek kurumu olarak kuruldu. Türk Eximbank’ın temel amacı; ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması,ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının artırılması ve girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması, ihracatçılar ile yurtdışında faaliyet gösteren müteahhitler ve yatırımcılara uluslararası

¹⁸³ Rudiger Dornbusch, F. Leslie ve C.H. Helmers, **The Open Economy, Tolls for Policymakers in Developing Countries**, Oxford University Press, 1988, s. 80-81.

¹⁸⁴Yavuz Mollasalihoğlu, "İhracat Teşvikleri", **Dış Ticaret Dergisi**, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan99/nisan99.htm

piyasalarda rekabet gücü ve güvence kazandırılması, yurtdışında yapılacak yatırımlar ile ihracat maksadına yönelik yatırım malları üretim ve satışının teşvik edilmesidir.¹⁸⁵

Türkiye’de en geniş uygulama alanı bulmuş ihracatı teşvik politikası vergi politikaları yoluyla yapılanlardır. İhracat teşvikinde vergi politikaları, dar anlamda ülke içinde üretilen ürünlere ihraç gücü kazandırmak, diğer ülkelerin aynı cins ve kalitedeki ürünleriyle dış piyasalarda rekabet imkanı sağlamak; geniş anlamda ise uzun dönemde ihracatın yapısını değiştirerek, işlenmiş ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payını arttırmak amacıyla uygulanır.¹⁸⁶ Özetlemek gerekirse;

a) Türkiye’den ihraç edilen maddelerin maliyetine maliyetine girmiş vergi, resim ve harçların ihracatçısına iadesini öngören vergi iadesi;

b) İhraç ya da ihraç sayılan işlemlerden sağlanan kurum kazançlarının bir bölümünün kurumlar vergisinden istisna edilmesi;

c) İhraç edilen sanayi mamülü ve yatırım malı bünyesine giren hammadde ve ara malı ithalinde sıfır gümrük vergisi nispeti uygulanması;

d) İhracatı Teşvik Kredileri ve İhracatla ilgili diğer işlemler dolayısıyla sigorta şirketleri ile diğer kuruluşlarının yapmış olduğu hizmetler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paraların banka ve sigorta muameleleri vergisi ile damga vergisi, harçlar ve hal rüsumundan istisna edilmesi;

e) İhraç edilen mal ve hizmetlerin katma değer vergisinden istisna edilmesi;

Türkiye’de ihracatın teşvikinde uygulanan vergi politikalarıdır.¹⁸⁷

Az gelişmiş ülkelerdeki işletmeler genellikle küçük çaplı oldukları için pazarlama konusunda pek çok sorunlarla karşı karşıyadırlar. O nedenle devlet, büyük ölçekli pazarlama firmalarının kurulmasında geniş mali yardımlar yapmaktadır. Ayrıca dış piyasalar hakkında bilgi toplama ve dağıtma, piyasa araştırmalı yapma, ihraç mallarının tanıtılması, dış ülkelerde düzenlenen sergilere ve fuarlara katılma, personel eğitimi ile ilgili kurslar açma, başarılı ihracatçıları ödüllendirme ambalajlama ve yeni modeller geliştirme gibi faaliyetleri devlet ya büyük ölçüde desteklemekte ya da bizzat kendisi yapmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Özel Rapor, İhracat Teşvikleri, Ekonomik Forum Dergisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Yıl 8, sayı 4, 15 Nisan 2001, Ankara, s.40.

¹⁸⁶ Cevat Gemi, "Dış Ticaretin Finansmanı", TOBB, Ankara, 1990, s. 8.

¹⁸⁷ Necdet Kenar, "İhracatın Teşvikinde Katma Değer Vergisi İstisnası", Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, sayı:4, Mayıs 1986, Ankara, s.29-30.

¹⁸⁸ Cevat Gemi, a.g.e., s.11.

"İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı" kapsamında 11 adet destek programı uygulanmakta olup, tüm devlet yardımlarının uygulanmasında nihai onay mercii Dış Ticaret Müsteşarlığıdır.

Bakanlar kurulunun 27.12.1994 Tarih ve 94/6401 sayılı "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı"nın verdiği yetkiye dayanarak 01.06.1995 tarih ve 22300 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığınca hazırlanan Devlet Yardımına ilişkin Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu Tebliği aşağıdaki destek programlarını kapsamaktadır:

- "Araştırma-Geliştirme (AR-GE) yardımı" hakkında 95/2 sayılı tebliğ;

- "Uluslararası Nitelikteki Yurt İçi İhtisas Fuarlarının Desteklenmesi" hakkında 95/7 sayılı tebliğ;

- 01.06.1995 tarih ve 22300 sayılı Resmi Gazete ile 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 95/6 sayılı "Yurt dışında Düzenlenen Fuar ve sergilere Milli Düzeyde veya Bireysel Katılımın Desteklenmesine İlişkin tebliğin 3'cü maddesinde değişiklik yapılmasına ilişkin 97/3 sayılı tebliğle Türkiye adına milli katılımı gerçekleştiren organizatör firmaların organizasyonunda söz konusu fuarlara bireysel olarak katılan firmaların katılım üyelerinin bu karar kapsamında tespit edilen esaslar ve oranlar çerçevesinde "Destekleme ve fiyat İstikrar Fonu"ndan karşılanmasını kapsamaktadır.

- 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi hakkında 97/5 sayılı tebliğ;

- 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Pazar Araştırması Desteği" hakkında 97/6 sayılı tebliğ;

- 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Eğitim Yardımı" Hakkında 97/7 sayılı tebliğ;

- 31.07.1997 tarih ve 23066 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "İstihdama Yol Açma Yardımı" hakkında 97/8 Sayılı tebliğ;¹⁸⁹

İhracata Yönelik Dolaylı Teşvikler kapsamında 1) Dış Ticaret Sermaye Şirketleri; 2) Serbest Bölgeler incelenebilir.

¹⁸⁹ DTM , İhracata Yönelik Devlet Yardımları Tebliğleri ve Uygulama Usul ve Esasları, T.C. Başbakanlık DTM İhracat Genel Müdürlüğü Devlet Yardımları Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1997.

6 Ocak 1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "İhracat Rejim Kararı"nın 3.Maddesinin (k) bendinde, Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanlığın, "Yayınlanacak tebliğler çerçevesinde, ihracatçı şirketlere Dış ticaret Sermaye Şirketi, Sektörel Dış Ticaret Şirketi veya öngörülecek ihracat modellerine uygun statüler vermeye, geri almaya ve bunların hak, yetki ve sorumluluklarını tespit etmeye" yetkili olduğu ifade edilmektedir.

Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Tebliği ile güdülen amaç kısaca; ihraç ürünlerinin tanıtılması, çeşitlendirilmesi, pazar paylarının artırılması ve yeni pazarlara girilmesidir. Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Tebliği ile amaçlanan ise; küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat sektörü içerisinde bir organizasyon altında toplanarak dünya pazarlarına yönlendirilmesi amacıyla; ihracat ile ilgili konularda hizmet sağlayarak; dış ticarete uzmanlaşmalarını ve bu suretle ve daha etkin faaliyet göstermelerini temin etmektir. Her iki şirket türü de; ihracata yönelik devlet yardımlarından öncelikle faydalanmakta olup, pek çok alanda belli kolaylıklardan istifade etmektedir.¹⁹⁰

1980-1989 aralığında ihracat hamlesinde ilk olarak büyük ölçekli işletmelerden faydalanmak için Dış Ticaret Sermaye Şirketleri araç olarak seçilirken; 1990 sonrası ihracatta KOBİ'lerden faydalanmak için Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Modeli araç olarak seçilmiştir. Birinci dönemde ara amaç, büyük ölçekli işletmelerin dışa açılması iken ikinci dönemde KOBİ'lerin dışa açılmasıdır.¹⁹¹ Hedef Ülke Dış Ticaret Şirketi, belli bir ülke ya da ülke grubuna yönelik olarak hemen her sektörden ürün ihracatının artırılması suretiyle "tek pazar" ve "tek ürün" engelinin aşılabilmesini teminen; GATT Uruguay Anti-Sübvansiyon koduna ve AB-Türkiye Gümrük birliği yükümlülüklerine uygun devlet yardımlarından öncelikle faydalandırılan, belli sayıda küçük ve orta ölçekli işletmenin bir araya gelerek kurduğu özel statülü dış ticaret şirketi modeli olarak uygulanmıştır.¹⁹²

İhracata yönelik Dolaylı Teşviklerden sayılan Serbest Bölgeler, genel olarak ülkenin siyasi sınırları içerisinde olmakla beraber gümrük hattı dışında sayılan, ülkede geçerli ticari, mal ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş

¹⁹⁰ N.Kağan Gürsoy, "Hedef Ülke Dış Ticaret Şirketleri", *Dış Ticaret Dergisi*, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ocak2000/ocak2000.htm.

¹⁹¹ Bekir Gövdere, "Sektörel Dış Ticaret Şirketlerin Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Dış Ticaret Dergisi*, sayı:12, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ocak99/ocak99.htm.

¹⁹² N.Kağan Gürsoy, a.g.e.

teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir.

Serbest Bölgelerle ilgili gelişmeler Cumhuriyetin ilk yıllarına tesadüf etmekle birlikte bu konuda en ciddi adım ekonomide dışa açılma ve liberalleşmenin, yabancı sermaye yatırımları için teşvik edici politikaların, daha güvenli bir iş ortamının ve daha az bürokrasinin hedeflendiği 24 Ocak 1980 istikrar programından sonra atılmış ve 15 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu Yürürlüğe girmiştir. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra ilk olarak 1987 yılında Mersin ve Antalya; 1990 yılında Ege; 1991 yılında İstanbul Atatürk Havalimanı; 1992 yılında Trabzon; 1995 yılında İstanbul Deri ve Mardin; 1996 yılında Doğu Anadolu; son olarak da Şubat 1997'de İMKB Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi faaliyete başlamıştır.¹⁹³

Tüm bu anlatılanlardan görüldüğü gibi 1980 sonrası Türkiye ihracatının gelişiminde teşvik politikalarının önemli rolü olmuştur.

2.3. İthalat Politikası

Daha önce de anlatıldığı gibi 1963-1980 yıllarını kapsayan dönem içerisinde yerli üretim dallarının korunması amaçlanarak, yüksek gümrük duvarlarına, ithalat ve kambiyo rejimlerinin kontrolüne dayanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi sürdürülmüştür.

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile ithalat politikasına ilişkin önemli değişiklikler getirilmiştir. Bu tedbirlerle amaç ithalatta liberasyona geçişin sağlanmasıydı.

1980-1982 döneminde ithalat rejiminde yapılan başlıca değişiklikler şunlardır:

- İthalde alınan damga vergisinin oranı %25'ten %1'e indirilmiştir.
- İthalatta alınan teminat oranları sanayicilerin kendi ihtiyaçları için yapacakları ithalatta %10, ithalatçılara yapılacak ithalatta 20'ye düşürülmüştür.

¹⁹³ Yüksel Akça, "Serbest Bölgeler ve Serbest Bölge Faaliyetlerinin Esasları", Dış Ticaret Dergisi, sayı:9, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGInisan98nisan98.htm.

- Oluşurulan “Fon Ödemek Suretiyle İthal Edilecek Maddeler Listesi” ile yapılan ithalat, her hangi bir merciden izin alınmadan, doğrudan aracı bankalara müracaat edilerek gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁴

1984 Yılı İthalat Rejimi Kararı daha önceleri yürürlüğe konulan liberal ithalat politikalarında farklı olarak yapısal değişikliği de beraberinde getirmiştir. Dış ticaretin liberalleşmesini sağlamak amacıyla, daha önce yasak ve müsaadeye tabi maddeler listesinde bulunan birçok madde, ithal edilebilir hale getirilmiş; gümrük vergi oranları tedrici olarak indirilmiş; hatta ihtiyaç duyduğu hammaddeler için sanayiye gümrük muafiyeti getirilmiş ve özellikle ithalatla ilgili formaliteler kaldırılmıştır.¹⁹⁵

1984 İthalat Rejimi Kararı ile ithal malları ithali yasak mallar, müsaadeye tabi mallar ve libere mallar olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu üç liste dışında kalan bütün mallar serbest ithal edilebilir mallar olarak tanımlanmıştır. İthalatta 1984 reformuyla miktar kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılmış ve ithal tarifeleri indirilmiştir.¹⁹⁶

1990 yılında 17.1.1990 tarih ve 20405 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanan İthalat Rejiminde yer alan başlıca değişiklikler şunlardır.¹⁹⁷

- 1984 yılından devam eden liberasyon politikası paralelinde, müsaadeye tabi maddeler listesi kaldırılmış, bu suretle, ithalat rejimi çerçevesinde yapılacak ithalat tamamen serbest bırakılmıştır.
- İthalatta teminat uygulaması kaldırılmıştır.
- Dış ticareti devleştirilmiş ülkelere yapılacak ithalat, genel esaslara tabi tutulmuş ve bu konudaki kısıtlama kaldırılmıştır.
- İthalatta uygulanan gümrük vergisi ve toplu konut fonu miktarları tek liste halinde gösterilmiştir.

Türkiye ile AT arasında imzalanan Katma Protokolün 22’nci maddesi uyarınca, Türkiye’nin Protokolün Yürürlüğe girdiği 1973 yılından başlayarak 1976, 1981, 1986 ve

¹⁹⁴ Sudi Apak, a.g.e., s.186.

¹⁹⁵ Feyyaz Yemişçi, Alev Kösetorunu ve Gülin Taşkın, “1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış”, *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1993, s.49.

¹⁹⁶ Nazım Kadri Ekinci, “Macroeconomic Developments in Turkey: 1980-1988”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 17 (1-2) 1990, 73-114, s.86.

¹⁹⁷ Feyyaz Yemişçi, Alev Kösetorunu ve Gülin Taşkın, a.g.e., s.50.

1991 yıllarında 1976 yılı topluluk çıkışı özel ithalatın sırasıyla %35, %40, %45, %60 ve %80'i, 1995 yılında ise tamamı için miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve liberasyonu Avrupa Topluluğuna konsolide etmesi hükmüne bağlanmıştır.¹⁹⁸

Katma Protokol Prensipli olarak 12 yıl, istisnai olarak 22 yıl sürecek olan geçiş döneminin esaslarını belirlemektedir. Katma Protokolde sanayi malları için gümrük birliği, tarım malları için ise tercihli bir rejim öngörülmüştür. 12 Yıllık listede rekabet gücüne sahip veya rekabet gücü kazandırılmayacağı varsayılan sanayi kolları yer almaktadır. Katma Protokolün 3 Sayılı Ekinde yer alan 22 yıllık liste ise, Türkiye'nin mevcut sanayi dallarından rekabet gücü az olanları korumak ve henüz kurulmamış olsalar bile çocuk sanayilerin güçlenmesine imkan tanımak amacına yöneliktir.

6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Toplantısında, Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996'dan itibaren gümrük birliği oluşturulmasına yönelik olarak üç belge kabul edilmiştir. Bu belgeler şunlardır:

-Malların Serbest Dolaşımı ile ilgili Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Kararı;

-Çeşitli Alanlarda İşbirliğinin Geliştirilmesine ilişkin Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Tavsiye Kararı;

-Mali İşbirliğinin Yeniden Tesisine İlişkin Topluluk Deklarasyonu;

Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Topluluğun ticaret politikası ortak gümrük ve tercihli tarife politikalarını yürürlüğe koymasına ilişkin hükümler uyarınca sanayi mallarında gümrük vergileri, eş-etkili vergiler, miktar kısıtlamaları ve eş-etkili tedbirler kaldırılacak; Türkiye üçüncü ülkelere, Topluluğun çeşitli yönetmelikleri ile belirtilen ticaret politikasına büyük ölçüde benzeyen hükümleri ve uygulama tedbirlerini yürürlüğe koyacak ve Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesine (OGT) uyum sağlayacaktır.¹⁹⁹

Gerek Dünya Ticaret Örgütü, gerekse Avrupa Birliği ile tesis edilen Gümrük Birliğine esas teşkil eden anlaşmalar ve diğer uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan

¹⁹⁸ Ruşen Demirel, "Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler (1923-1993)", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1993, s.127.

¹⁹⁹ Nevzat Güran ve İsmail Aktürk, *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, İkinci Baskı, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1995, s.267,278

yükümlülükler çerçevesinde sürekli olarak güncellenen ithalat listeleri 1998 Tarihinde yürürlüğe konulan İthalat Rejimi Kararına Ek Karar ile 10'a çıkarılmıştır. Bu kararın 2. Maddesinde ithalatın, bu Karar ile bu Karara dayanılarak çıkarılacak yönetmelik, tebliğler, ilgili kuruluşlara verilecek talimatlar çerçevesinde gerçekleştirileceği, Kararın 1. Maddesinde ise ,ithalatın çok taraflı ve iki taraflı anlaşmalar hükümleri çerçevesinde yürütüleceği ifade edilmektedir. İkinci Maddede,yönetmelikleri ve tebliğleri çıkarmaya ,değiştirmeye, uygulamaya, ithalatın her aşamasında görülecek önlemleri almaya Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığının yetkili olduğu belirtilmektedir.

Üzerinde durulması gereken nokta, İthalat Rejimi Kararı,Yönetmeliği ve Tebliğleri bir yandan Kalkınma Planları ve yıllık Programlarda öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, diğer yandan da Türkiye'nin Uluslar arası Anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri çerçevesinde şekillendirilmekte ve Dış Ticaret Müsteşarlığının Teşkilat Kanununda belirtilen görev ve yetkilere istinaden İthalat Genel Müdürlüğüne hazırlanmaktadır. Rejim Kararı ekinde gümrük vergisi oranları ve diğer bazı mali yüklerin miktar ve nispetleri belirlendiğinden, Anayasa ve Kanunlarla vergiye esasen getirilen kısıtlamalar İthalat Rejiminin Hazırlıklarında öncelikle dikkate alınmakta ve uygulamalar bu doğrultuda yapılmaktadır.²⁰⁰

2.4. 1980 Sonrası Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

Bu bölümde dış ticaretin gelişimi tablolar halinde analiz edilecektir. İlk olarak 1980 sonrası dış ticaret göstergelerine değinilecek; sonra 1980 sonrası ithalatın ana mal gruplarına göre dağılımı ve ihracatın sektörel dağılımı incelenecektir. 1960-1980 arası dönem ile 1980 sonrası dönem arasında kıyaslama yapılabilmesi için 1960-1980 dönemine ilişkin ithalatın ana mal gruplarına göre dağılımı ve ihracatın sektörel dağılımına da değinilecektir.

²⁰⁰ Murat Göğüş ve Tankut Aydın, "Türkiye'nin Dış Ticaret Rejimi içinde İthalata İlişkin Esaslar ve 1998 Yılı Uygulamaları", Dış Ticaret Dergisi, sayı:11, Yıl:3, Ekim 1998, s.84.

2.4.1. Dış Ticaret Göstergeleri

Aşağıdaki tabloda dış ticaret göstergeleri olarak ihracat,ithalat, dış ticaret dengesi, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve dış ticaret hacmine ilişkin değerler verilmektedir. Ayrıca dışa açılma endeksi olarak İthalat,ihracat ve dış ticaret hacminin GSMH içindeki payları araştırılacaktır.

TABLO 5: 1980 Sonrası Dış Ticaret Göstergeleri

Yıl	Ihracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Dış Ticaret Dengesi Milyon \$	İhr. İth. Karşıl. Oranı %	Dış Ticaret Hacmi Milyon \$	İhr. GSMH İçind. Payı %	İth. GSMH İçind. Payı %
1980	2.910.122	7.909.44	-4.999.3	36,8	10 819.6	4,3	11,7
1981	4.702.934	8.933.365	-4.230.4	52,6	13 636.3	6,6	12,5
1982	5.745.973	8.842.664	-3.096.7	65,0	14 588.6	8,9	13,8
1983	5.727.833	9.235.002	-3.507.2	62,0	14 962.8	9,5	15,3
1984	7.133.602	10.756.922	-3.623.3	66,3	17 890.5	12,1	18,2
1985	7.958.008	11.343.375	-3.385.4	70,2	19 301.4	11,9	17,0
1986	7.456.724	11.104.770	-3.648.0	67,1	18 561.5	9,9	14,8
1987	10.190.047	14.157.805	-3.967.8	72,0	24 347.9	11,9	16,5
1988	11.662.021	14.335.396	-2.673.4	81,4	25 997.4	12,9	15,8
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.5	73,6	27 416.8	10,8	14,7
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.8	58,1	35 261.4	8,6	14,8
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.6	64,6	34 640.5	9,1	14,0
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.4	64,3	37 585.7	9,3	14,5
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.3	52,1	44 773.4	8,6	16,5
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.0	77,8	41 376.1	13,7	17,6
1995	21.637.041	35.709.011	-14.073.0	60,6	57 344.9	12,7	21,0
1996	23.224.465	43.626.64	-20.403.0	53,2	66 855.0	12,6	23,8
1997	26.261.072	48.558.721	-22.340.0	54,1	74 830.0	13,6	25,1
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.0	58,7	72 895.0	13,1	22,2
1999	26.588.230	40.691.659	-14.103.4	66,1	67.280.9	14,6	22,2

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Ocak 2001

DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Nisan, Mayıs, Haziran 2000

Tablo 5 incelendiğinde dış ticaret dengesinin dönem boyunca açık verdiği ve bu açığın sürekli olarak arttığı görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980'de %36,8 iken 1999'da bu değer %66,1 olmuştur. İhracat 1980'e göre yaklaşık 13 defa, ithalat ise yaklaşık olarak 6 defa arttığından ihracatın ithalatı karşılama oranında da artış sağlanmıştır. 1995 sonrası dönem incelendiğinde ise ithalatta önemli artış görülmesine karşın ihracatta ise çok az bir artış olmuştur. Buna sebep olarak da AB ile bağlanan gümrük birliği etkisi gösterilebilir. Ayrıca 1980'li yılların ikinci yarısı özellikle 1987 sonrası makro ekonomik göstergeler açısından birinci yarısına göre daha az istikrarlıdır. Reel olarak GSMH'nın azalması, sıkı ekonomi politikaları ve 1988 sonrası enflasyon oranının artması 1980 sonrası dönemi de alt dönemler halinde değerlendirilmesi gerektiğini gösterir.²⁰¹ Bu nedenle 1980 sonrası dönem dış ticaretteki gelişmeleri 1980-1988, 1989-1994 ve 1994-günümüz olarak üç döneme ayırarak incelenebilir. Birinci dönem ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin bütünüyle ekonomiye hakim olduğu ve bu sebeple büyük ölçüde ihracat artışlarının yaşandığı dönem olarak adlandırılabilir. İkinci dönem 1989 yılında sermaye hareketlerinin büyük ölçüde serbestleştirilmesi sonucu ithalatta yaşanan artış ve sıkı ekonomi politikasının da etkisiyle birinci dönemde büyük ölçüde etkili olan ihracatı destekleme politikalarının azalması sonucu ihracatta meydana gelen azalmalar ve dış ticaret açığının arttığı dönem olarak gösterilebilir. Üçüncü dönem ise 1994 ekonomik istikrar tedbirleri sonucu reel kurların da etkisiyle ihracatın GSMH içinde arttığı dönem olarak gösterilebilir.²⁰²

Bütün bu olumlu gelişmelere karşın, 1980 sonrası Türkiye ihracata yönelik sanayileşme modelinin en çarpıcı eksikliğinin sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi yaratamamış olmasından kaynaklandığı görülmektedir. İmalat sanayiinde özel sektör yatırımları 1977-1980 kriz döneminde yıllık ortalama %13.6 geriledikten sonra, 1981-1982'de sadece %4.8, 1983-1987 arasında da %7.7 reel artış göstermiştir. Ancak, kamu sektörünün küçültülmesi yönündeki gelişmeler sonucunda, kamu imalat sanayi yatırımları söz konusu dönemlerde %-11.2 (1981-1982) ve %9.6 (1983-1987) ile daraltılmıştır. Dolayısıyla, imalat sanayiine yönelik toplam reel yatırımlar net olarak 1977-1980'de %-9.4, 1981-1982'de de %-0.8 oranlarıyla daraltılmış; ihracata yönelim

²⁰¹ Utku Utkulu, "The Turkish Economy: Past and Present", Debbie Lovatt (ed), Turkey Since 1970, Politics, Economics and Society, Palgrave Publishers, New York, 2001, s.26.

²⁰² Gülbin Şahinbeyoğlu, Bülent Ulaşan, "An Empirical Examination of the Structural Stability of Export Function: The Case of Turkey", ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresinde Sunulmuştur, September 1999, s.2-8.

altında (1983-1987) ise sadece %3.7'lik bir artış gösterebilmiştir. Bu durum Türkiye'nin ihracata yönelebildiği, buna karşın ihracata yönelik olarak sanayileşemediğidir.²⁰³

Dışa açıklık göstergesi olarak kullanılabilecek göstergelerden olan liberalleşme endeksi dış ticaretin GSMH içindeki payını gösterir. Bu gösterge 3 şekilde hesaplanabilmektedir²⁰⁴.

M / GSMH: İthalatın GSMH ya oranı,

X / GSMH: İhracatın GSMH ya oranı,

(X+M) / GSMH :Dış ticaret hacminin GSMH ya oranı,

TABLO 6'da dışa açıklık endeksi olarak ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminin GSMH içindeki oranı hesap edilecektir.

TABLO 6:1980 Sonrası Dönemde Dışa açıklık Endeksi.

Yıllar	İthalat (Milyar TL)	İhracat (Milyar TL)	GSMH (Milyar TL)	İthalat/ GSMH	İhracat/ GSMH	(İhr.+ith/ GSMH)
1980	606	222	5303	0,11	0,04	0,15
1981	1002	531	8023	0,13	0,07	0,20
1982	1.453	937	10611	0,14	0,09	0,23
1983	2.114	1.299	13933	0,15	0,09	0,24
1984	4.000	2.608	22167	0,18	0,12	0,30
1985	5.959	4.153	35350	0,17	0,12	0,29
1986	7.502	5.012	51185	0,15	0,10	0,25
1987	12.298	8.844	76033	0,16	0,12	0,28
1988	20.371	16.809	130861	0,17	0,13	0,30
1989	33.600	24.819	233069	0,14	0,11	0,25
1990	57.659	34.070	397178	0,15	0,09	0,24
1991	84.596	57.373	634393	0,13	0,09	0,22
1992	159.624	101.895	1103605	0,15	0,09	0,24
1993	328.894	171.144	1997323	0,17	0,09	0,26
1994	683.827	550.042	3887903	0,18	0,14	0,32
1995	1.649.154	1.001.124	7854886	0,21	0,13	0,34
1996	3.559.029	1.906.932	14978067	0,24	0,13	0,37
1997	7.419.624	4.039.401	29694889	0,25	0,14	0,39
1998	11.898.371	7.032.149	53518331	0,22	0,13	0,35
1999	16.950.180	10.923.142	78292495	0,22	0,14	0,36

Kaynak: DİE,Türkiye İstatistik Yıllığı, 1999;
DİE Dış Ticaret İstatistikleri, 1991, 1996;
DİE GSMH Üç Aylık Verileri.

²⁰³ Erinc Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, Birinci Baskı, İletişim Yayınları , İstanbul, 2001, s.45-47.

²⁰⁴ Subrata Ghatak, Chris Milner ve Utku Utkulu, a.g.e.,s. 151.

Tablo 6 incelendiğinde 1980 sonrası döneme ilişkin dışa açıklık endeksinin sürekli olarak arttığı görülmektedir. İhracatın GSMH içindeki payının 1980'de 0,04'den 1999'da 0,14'e çıktığı görülür. İthalatın da bütün dönem boyunca artması dış ticaret hacminin GSMH içindeki payının artmasını sağlamıştır.

2.4.2. 1980 Sonrası İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı

TABLO 7: 1980 Sonrası Ana Mal Gruplarına Göre İthalat ve Toplam İçindeki Payı

Yıl	Toplam	Yatırım	Tüketim	Hammadde	Yatırım	Tüketim	Hammadde
	Milyon \$				%		
1980	7 909	1 581	170	6 158	20.0	2.1	77.9
1981	8 933	2 207	179	6 547	24.7	2.0	73.3
1982	8 843	2 324	182	6 337	26.3	2.1	71.7
1983	9 235	2 317	242	6 676	25.1	2.6	72.3
1984	10 757	2 659	474	7 624	24.7	4.4	70.9
1985	11 343	2 603	905	7 835	22.9	8.0	69.1
1986	11 105	3 474	956	6 675	31.3	8.6	60.1
1987	14 158	3 817	1 161	9 180	27.0	8.2	64.8
1988	14 335	3 989	1 110	9 236	27.8	7.7	64.4
1989	15 792	3 847	1 377	10 568	24.4	8.7	66.9
1990	22 302	5 787	3 025	13 490	25.9	13.6	60.5
1991	21 047	6 046	2 911	12 090	28.7	13.8	57.4
1992	22 871	6 772	2 972	13 127	29.6	13.0	57.4
1993	29 428	9 565	4 117	15 746	32.5	14.0	53.5
1994	23 271	6 895	2 780	13 596	29.6	11.9	58.4
1995	35 709	10 488	4 414	20 807	29.4	12.4	58.3
1996	43 627	13 616	6 765	23 246	31.2	15.5	53.3
1997	48 558	15 617	7 856	25 085	32.1	16.2	51.7
1998	45 922	15 255	8 561	22 106	31.4	17.6	45.5

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Ocak 2001

Tablo 7 incelendiğinde yatırım malları İthalatının toplam ithalat içindeki payının yaklaşık olarak %20 ile %30 arasında değiştiği, tüketim malları ithalatının devamlı olarak artış gösterdiği, ara malları ithalatının ise yıllar itibarıyla düştüğü görülmektedir.

Tüketim malları ithalatındaki artışa sebep olarak hem ekonominin gelişmişlik seviyesinin ve dolayısıyla toplumun refah seviyesinin artması, hem de ithalatın önündeki engellerin yıllar geçtikçe kaldırılması gösterilebilir. Bütün dönem boyunca ara malları ithalatının toplam içindeki payının yatırım ve tüketim mallarına göre yüksek olması ise ekonomik büyüme ile açıklanabilir.

2.4.3. İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı

TABLO 8: 1980 Sonrası Ana Sektörlere Göre İhracat ve Toplam İçindeki Payı

Yıl	Toplam	Tarım	Madencilik	Sanayi	Tarım	Madencilik	Sanayi
		Milyon \$			%		
1980	2 910	1 672	191	1 047	57.5	6.6	36.0
1981	4 703	2 219	194	2 290	47.2	4.1	48.7
1982	5 746	2 141	175	3 430	37.3	3.0	59.7
1983	5 728	1 881	189	3 658	32.8	3.3	63.9
1984	7 134	1 749	240	5 145	24.5	3.4	72.1
1985	7 958	1 719	244	5 995	21.6	3.1	75.3
1986	7 457	1 886	247	5 324	25.3	3.3	71.4
1987	10 190	1 853	272	8 065	18.2	2.7	79.1
1988	11 662	2 341	377	8 944	20.1	3.2	76.7
1989	11 625	2 126	413	9 086	18.3	3.6	78.2
1990	12 959	2 388	329	10 242	18.4	2.6	79.0
1991	13 593	2 732	286	10 575	20.1	2.1	77.8
1992	14 715	2 260	264	12 191	15.4	1.8	82.8
1993	15 345	2 381	238	12 726	15.5	1.6	82.9
1994	18 106	2 470	272	15 364	13.6	1.5	84.9
1995	21 636	2 314	406	18 916	10.7	1.9	87.4
1996	23 224	2 708	389	20 127	11.7	1.7	86.7
1997	26 261	2 947	424	22 890	11.2	1.6	87.2
1998	26 974	2 970	385	23 619	11.0	1.4	87.6

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-1998, Ocak 2001

Tablo 8 incelendiğinde tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payının sürekli olarak azalmasına karşın sanayi sektörünün ihracat içindeki payının ise arttığı

görülmektedir. Madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payının ise 1980’de %6.6 olmasına rağmen 1982-1989 arasında %3 ile %3.5 arasında değiştiği görülmektedir. 1990 yılından itibaren ise madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payının %2’nin altında gerçekleşmektedir. Uygulanan ihracata dönük sanayileşme stratejisi sebebiyle ihracatta önemli değişiklik gerçekleşmesi ile beraber, ihracat yapısında da önemli değişikliklerin gerçekleşmiştir.

2.4.4. 1990-1998 Yılları Arasında İhracat ve İthalatın Ülke gruplarına Göre Dağılımı

TABLO 9:1990-1998 Yıllarında Türkiye İhracat ve İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

a:İthalat (Bin \$) b:İhracat (Bin \$) c:Fark (Bin \$)

ÜlkeGrupları-Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994
A-OECD	a- 15.013.022 b- 9.120.451 c- -5.892.570	a-14.895.191 b- 9.425.397 c- -5.469.794	a-16.178.374 b- 9.813.554 c- -6.364.811	a- 21.020.959 b- 9.498.487 c- -11.522.472	a-15.838.751 b-11.221.598 c- -4.617.153
1-AB	a- 9.897.512 b- 7.177.018 c- -2.720.494	a- 9.896.067 b- 7.347.158 c- -2.548.899	a-10.656.531 b- 7.933.893 c- -2.722.639	a- 13.873.033 b- 7.597.477 c- -6.275.556	a-10.915.178 b- 8.635.376 c- -2.279.801
2-EFTA	a- 597.085 b- 333.378 c- -263.707	a- 540.738 b- 285.841 c- -254.897	a- 791.107 b- 298.429 c- -492.678	a- 727.077 b- 247.724 c- -479.353	a- 562.657 b- 276.894 c- 285.763
3-Diğer OECD	a- 4.518.425 b- 1.610.066 c- -2.908.369	a- 4.458.396 b- 1.792.398 c- -2.665.998	a- 4.730.726 b- 1.581.233 c- -3.149.494	a- 6.420.849 b- 1.653.286 c- -4.767.564	a- 4.360.916 b- 2.309.327 c- -2.051.589
B-OECD Dışı Ülkeler	a- 7.289.104 b- 3.838.836 c- -3.450.268	a- 6.151.823 b- 4.168.065 c- -1.983.758	a- 6.692.691 b- 4.901.075 c- -1.791.616	a- 8.407.410 b- 5.846.580 c- -2.560.830	a- 7.431.268 b- 6.884.274 c- -546.993
1.Avrupa+ BDT Ülk.	a- 1.779.736 b- 959.579 c- -820.157	a- 1.591.747 b- 1.043.471 c- -548.275	a- 1.858.783 b- 1.213.240 c- -645.544	a- 2.954.783 b- 1.625.347 c- -1.328.920	a- 2.370.649 b- 2.067.120 c- -303.529
2-Afrika	a- 1.337.490 b- 748.406 c- -589.084	a- 794.864 b- 809.731 c- 59.867	a- 807.536 b- 782.034 c- -25.502	a- 715.855 b- 706.281 c- -9.574	a- 860.749 b- 842.667 c- -18.082
3-Amerika	a- 530.190 b- 42.008 c- -488.182	a- 415.262 b- 58.850 c- -356.412	a- 399.581 b- 56.492 c- -343.089	a- 519.171 b- 81.533 c- -437.638	a- 334.570 b- 116.709 c- -217.861
4-Orta Doğu	a- 2.705.105 b- 1.602.774 c- -1.102.331	a- 2.483.106 b- 1.787.467 c- -695.639	a- 2.647.698 b- 1.908.219 c- -738.480	a- 2.798.321 b- 1.887.554 c- -910.767	a- 2.529.498 b- 2.050.305 c- -479.192
5-Diğer Asya	a- 935.003 b- 458.698 c- -476.305	a- 910.286 b- 442.453 c- -467.834	a- 947.571 b- 856.678 c- -90.893	a- 1.337.301 b- 1.394.261 c- -56.960	a- 1.005.665 b- 1.410.882 c- -405.217
6-Diğerleri	a- 1.580 b- 27.371 c- 25.792	a- 1.558 b- 26.092 c- 24.534	a- 31.521 b- 84.413 c- 69.109	a- 82.495 b- 151.604 b- 69.109	a- 330.136 b- 396.590 c- 66.454
Genel Toplam	a-22.302.126 b- 12959288 c- -9.342838	a-21.047.014 b-13.593.462 c- -7.453.552	a-22.871.055 b-14.714.629 c- -8.156.426	a- 29.428.370 b- 15.345.067 c- -14.083.302	a-23.270.019 b-18.105.872 c- -5.164.147

TABLO 9'un devamı

Ülke Grupları-Yıllar	1995	1996	1997	1998
A-OECD	a- 24.401.728 b- 13.830.939 c- -10.570.339	a- 31.091.702 b- 14.426.503 c- -16.665.199	a- 34.815.088 b- 15.583.139 c- -19.231.849	a- 33.471.957 b- 16.979.391 c- -16.979.391
1-AB	a- 16.860.584 b- 11.078.005 c- -5.782.579	a- 23.138.057 b- 11.548.631 c- -11.589.426	a- 24.869.691 b- 12.247.789 c- -12.621.902	a- 24.074.702 b- 13.498.026 c- -10.576.776
2-EFTA	a- 892.037 b- 293.755 c- -598.282	a- 1.112.068 b- 335.936 c- 116.132	a- 1.287.220 b- 414.273 c- -842.947	a- 1.169.225 b- 356.667 c- -812.558
3-Diğer OECD	a- 6.648.657 b- 2.459.179 c- -4.189.478	a- 6.841.577 b- 2.541.936 c- -4.229.641	a- 8.658.177 b- 2.921.077 c- -5.736.100	a- 8.228.030 b- 3.124.687 c- -5.103.343
B-OECD Dışı Ülkeler	a- 11.307.733 b- 7.806.102 c- -3.501.631	a- 12.534.940 b- 8.797.962 c- -3.736.978	a- 13.382.974 b- 10.067.059 c- -3.315.915	a- 12.031.806 b- 9.163.708 c- -2.888.099
1-Avrupa+ BDT Ülk.	a- 4.314.839 b- 3.058.962 c- -1.256.877	a- 4.101.969 b- 3.645.795 c- -456.174	a- 4.646.068 b- 4.684.066 c- -47.998	a- 4.673.026 b- 3.979.698 c- -693.328
2-Afrika	a- 1.384.455 b- 1.065.493 c- -318.962	a- 1.993.265 b- 1.159.138 c- -834.127	a- 2.197.337 b- 1.233.869 c- - 963.468	a- 1.758.370 b- 1.819.078 c- 60.708
3-Amerika	a- 622.007 b- 136.003 c- -486.004	a- 643.950 b- 139.987 c- 503.963	a- 763.578 b- 205.298 c- -750.280	a- 724.471 b- 234.201 c- -490.270
4-Orta Doğu	a- 2.687.884 b- 2.051.596 c- -479.192	a- 3.209.434 b- 1.984.780 c- -1.224.654	a- 2.649.821 b- 2.327.872 c- -321.949	a- 1.943.128 b- 2.189.333 c- 246.205
5-Diğer Asya	a- 1.981.867 b- 1.054.484 c- -927.383	a- 2.228.987 b- 1.215.424 c- -1.013.563	a- 2.546.898 b- 1.168.638 c- -1.378.260	a- 2.625.682 b- 635.883 c- -1989799
6-Diğerleri	a- 316.681 b- 439.564 c- 122.883	a- 357.335 b- 652.838 c- 295.503	a- 579.268 b- 447.315 c- -131.953	a- 307.130 b- 305.515 c- -1.615
Genel Toplam	a- 35.709.011 b- 21.637.041 c- -14.071.970	a- 43.626.642 b- 23.224.465 c- -20.402.177	a- 48.558.721 b- 26.261.072 c- - 14297.649	a- 45.921.392 b- 26.973.952 c- - 189.47.440

Kaynak:DİE, Dış Ticaret İstatistikleri,1996

DİE,Türkiye İstatistik Yıllığı, 1999

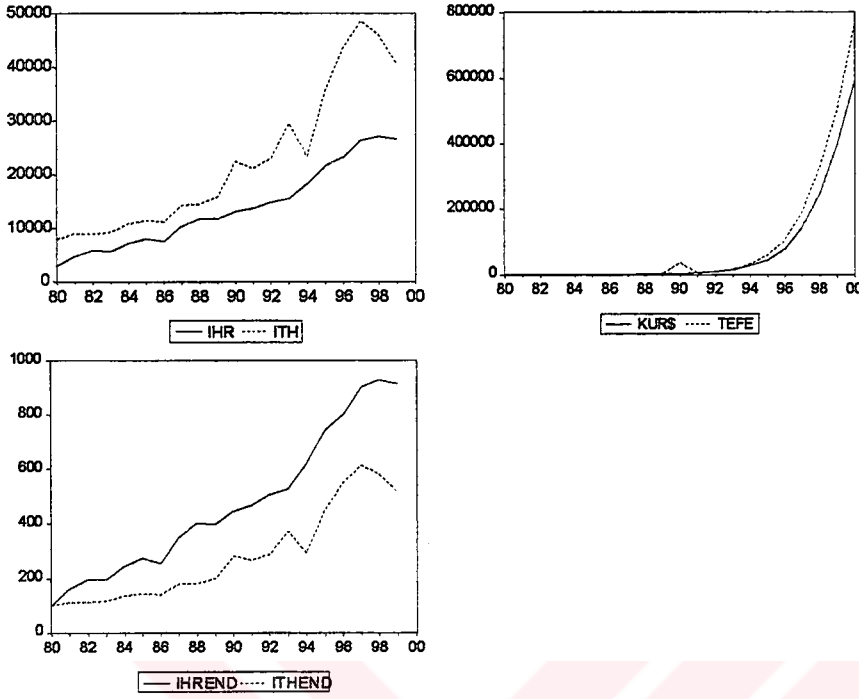
Tablo 9'da 1990-1998 arasında İhracat ve ithalatın ülke gruplarına göre dağılımını vermektedir. Tablo incelendiğinde hem ithalat, hem de ihracatın ülke gruplarına göre dağılımında OECD ülkelerinin büyük paya sahip oldukları görülmektedir. OECD ülkeleri içinde de AB ülkelerinin payı diğer ülke gruplarına göre yüksek olduğu görülür. Tablo 13 incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,1 gibi düşük bir değere ulaşmış olmasını 1995 yılında AB ülkeleri ile dış ticaret hacminin - 11,5 milyar dolar olmasıyla açıklayabiliriz. 1995 sonrası dönem ise gümrük birliğinin de etkisiyle AB ülkeleri ile olan dış ticaret açığının sürekli olarak arttığını görüyoruz ve Tablo 13 de incelendiğinde 1995 sonrası dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı devamlı olarak düşmüştür.

2.4.5. Dış Ticaret ve Döviz Kuru Gelişmeleri

TABLO:10 1980 Sonrası İthalat, İhracat,TEFE ve Dolar Kuru Gelişmeleri

Yıllar	TEFE, ENF.	TL/\$ KURU	TEFE, 1980=100	TL/\$ Kuru , 1980=100	İTH. 1980=100	İHR. 1980=100	İTHALAT, Milyon \$	İHRACAT, Milyon \$
1980	107,5	73,8	100	100	100	100	7 909,440	2 910,122
1981	37,7	118,9	137,7	161,1	112.9456	161.606	8 933,365	4 702,934
1982	25,8	162,9	173,2	220,7	111.7989	197.454	8 842,664	5 745,973
1983	30,7	226	226,4	306,7	116.7592	196.825	9 235,002	5 727,833
1984	50,3	367,3	340,3	499,9	136.001	245.130	10 756,922	7 133,602
1985	44,8	522	492,7	709,8	143.4157	273.460	11 343,375	7 958,008
1986	30,7	675,7	643,9	915,6	140.399	256.234	11 104,770	7 456,724
1987	33,0	859,6	856,4	1162,8	178.9988	350.158	14 157,805	10 190,047
1988	70,4	1434,2	1459,3	1941,9	181.2441	400.740	14 335,396	11 662,021
1989	63,9	2123,9	2391,8	2874	199.6620	399.457	15 792,143	11 624,692
1990	52,2	2608,9	3640,3	3535	281.9685	445.317	22 302,126	12 959,288
1991	55,4	4179,5	5657	5656	266.0999	467.101	21 047,014	13 593,462
1992	62,1	6881,3	9170	9332	289.1615	505.636	22 871,055	14 714,629
1993	58,7	11046,7	14552,8	14931,2	372.0664	527.300	29 428,370	15 345,067
1994	120,8	29818,2	32132,6	28070,7	294.2056	622.169	23 270,019	18 105,872
1995	85,6	45845,3	59638,1	43228,9	451.4733	743.510	35 709,011	21 637,041
1996	75,9	81590,8	104903,4	76947,4	551.5769	798.058	43 626,640	23 224,465
1997	82,1	152438,1	191029,1	143891,6	613.9337	902.405	48 558,721	26 261,072
1998	71,8	261674,7	328188	246917,9	580.5897	926.901	45 921,392	26 973,952
1999	53,2	421075,8	502784	397290,9	514.4695	913.647	40 691,659	26 588,230

Kaynak: DİE ve TCMB verilerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

1980-1989 dönemi Türkiye TEFE ve dolar kuru incelendiğinde dolar kurunun sürekli olarak TEFE'nin üzerinde olduğu görülmektedir. 1990-1999 döneminde ise 1992 yılı hariç TEFE'nin dolar kurunun üzerinde olduğu görülmektedir. Bu da 1980-1989 döneminde TL'nin düşük, 1990-1999 yılları arasında ise (1992 hariç) aşırı değerlendiğini göstermektedir. Türk ihracatının fiyat rekabeti olarak 1980-1989 yıllarında daha avantajlı olduğu görülür. Bu iki dönem arasında ihracat artışında meydana gelen değişimler karşılaştırılarak da görülebilir. 1980-1989 döneminde ihracat yaklaşık olarak dört kat artarken, 1990-1999 döneminde ise yaklaşık olarak 2,25 kat arttığı görülür. Bu dönemde dış ticaret sürekli olarak açık vermesine rağmen 1980 yılına göre ihracat artış hızının ithalat artış hızına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.*

* Döviz kuru gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Nilgün Acar Balaylar, "Döviz Kuru Gelişimleri ve Dış ticaret", D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:12, Sayı II, 1997, s.65-84

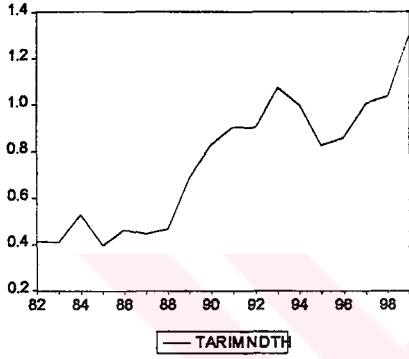
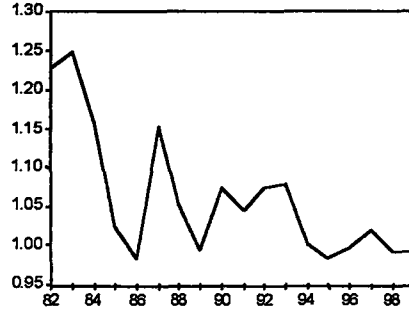
2.4.6. Net Dış Ticaret Hadlerinde Gelişmeler

Bu bölümde sadece Net Dış Ticaret Hadlerindeki (NDTH) gelişmeler üzerinde durulacak, brüt dış ticaret hadleri üzerinde durulmayacaktır. Net Dış Ticaret Hadleri ihracat ve ithalat fiyat endeksleri oranı, Brüt Dış Ticaret Hadleri ise ihracat ve ithalat miktar endeksleri oranını vermektedir. NDTH'e düşme ihracat fiyatına göre ithalat fiyatının daha yüksek bir şekilde arttığını ve dolayısıyla belli bir miktar ithalat yapabilmek için her defa daha yüksek miktarda ihracat yapılması gerektiğini göstermektedir.

TABLO:11 1980 Sonrası Dolar Bazlı İhracat ve İthalat Fiyat Endeksleri ve Net Dış Ticaret Hadleri

Yıllar	İhracat Fiyat Endeksi			İthalat Fiyat Endeksi			Net Dış Ticaret Hadleri		
	Genel (1)	Tarım (2)	Sanayi (3)	Genel (4)	Tarım (5)	Sanayi (6)	Genel (1/4)	Tarım (2/5)	Sanayi (3/6)
1982	104.5	84	112.3	117.8	203.7	91.5	0.89	0.412	1.227
1983	100	78.3	108.8	110	190.9	87.1	0.91	0.41	1.249
1984	93.2	73.7	100.6	105.4	139	87.1	0.88	0.53	1.155
1985	88.8	77.1	91.5	107	194.1	89.4	0.83	0.397	1.023
1986	86.3	77.9	87.4	89.7	168.3	89	0.96	0.463	0.982
1987	98.8	80	106.6	96.7	179.5	92.5	1.02	0.446	1.152
1988	95.4	77	101.3	96.1	165.7	96.3	0.99	0.465	1.052
1989	95.7	84.6	98.7	99.5	122.6	99.3	0.96	0.69	0.994
1990	105.6	98.3	108.4	104.9	118.7	101	1.01	0.828	1.073
1991	104.6	97.7	106.7	101.6	108.1	102	1.03	0.904	1.046
1992	106	96.9	107.8	99.6	107.5	100.4	1.06	0.901	1.074
1993	103	111.6	102.4	93.4	103.8	95.1	1.1	1.075	1.077
1994	100	100	100	100	100	100	1	1	1
1995	112.6	99.4	115.6	116.8	120	117.6	0.96	0.828	0.983
1996	107.6	99	109.6	109.8	115.4	110.1	0.98	0.858	0.995
1997	102.5	108.4	101.9	101.2	107.6	100	1.01	1.007	1.019
1998	98.4	102.9	97.4	96.1	99.3	98.3	1.02	1.036	0.991
1999	91.7	102.4	90.2	90.8	78.9	91.1	1.01	1.298	0.99

Kaynak: DİE verilerine esasen tarafımızdan hesaplanmıştır.

1982-1989 dönemine ilişkin Net Dış Ticaret Hadleri incelendiğinde belli dönemlerde değişiklik göstermesine rağmen genel ithalat ve tarım ithalatında yukarıya doğru bir eğilimin olduğu görülmektedir. Fakat sanayi malları ithalatında ise bu eğilimin aşağıya doğru olduğu görülmektedir. Buna sonuç Türkiye sanayi mallar ihracatında artışın fiyat indirimiyle sağlandığını göstermektedir. Diğer yandan bu durum sanayi malları ihracat yapısı ve ithalat yapısı ile açıklanabilir. Türkiye sanayi malları ihracatında özellikle tüketim malları ihracatı ağırlıkta iken, sanayi malları ithalinde ise ara malı ve yatırım malı ithalatı ağırlıktadır.

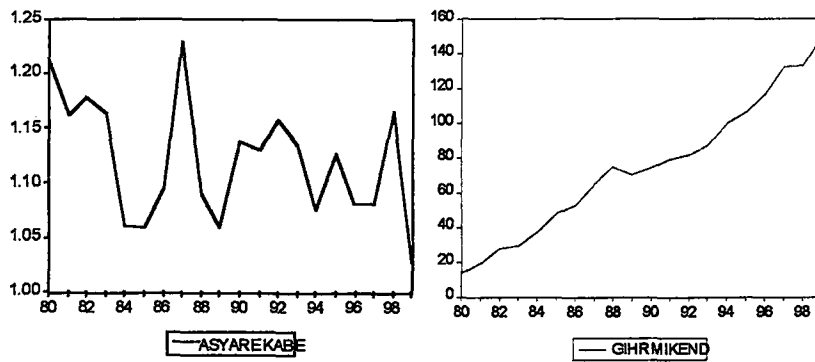
3. Türkiye Dış Ticaretinde Fiyat ve Gelir Etkisi

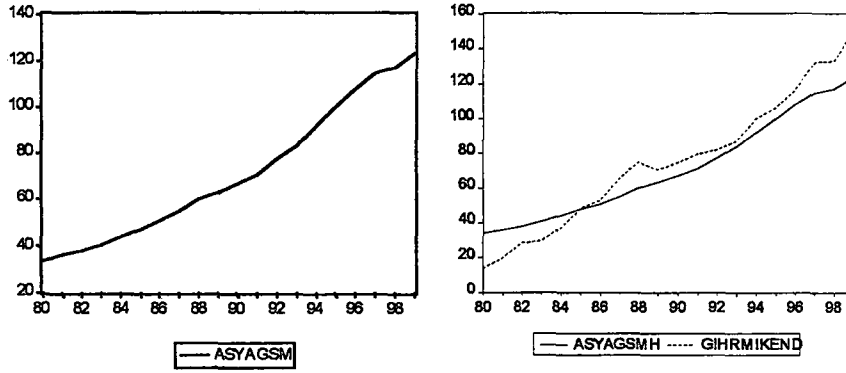
3.1. İhracatta Rekabet (Fiyat) Endeksi ve Gelir Etkisi

TABLO13: Asya GSMH, Asya Rekabet Endeksi ve Türkiye İhracat Miktar Endeksi

Yıllar	asyaimportpr (1995=100) (1)	gihfiyend (1994=100) (2)	asyagsmh (1995=100) (3)	asyarekabet (4)=(2/1)	gihmikend (1994=100) (5)
1980	92.3	112	33.9	1.213	13.8
1981	94.4	109.6	35.9	1.161	19.8
1982	88.7	104.5	37.8	1.178	28.3
1983	85.9	100	40.6	1.164	29.5
1984	87.9	93.2	44	1.060	37.2
1985	83.9	88.8	47.6	1.059	48.3
1986	78.8	86.3	50.8	1.095	52.7
1987	80.4	98.8	54.8	1.229	65.3
1988	87.5	95.4	59.9	1.090	74.8
1989	90.4	95.7	63.2	1.059	70.5
1990	92.8	105.6	66.8	1.138	74.4
1991	92.6	104.6	70.9	1.130	79.4
1992	91.5	106	77.3	1.159	81.8
1993	90.9	103	83.8	1.133	87
1994	93	100	91.8	1.075	100
1995	100	112.6	100	1.126	106.4
1996	99.5	107.6	108	1.081	116.7
1997	94.8	102.5	114.7	1.081	132.4
1998	84.4	98.4	116.9	1.166	133.1
1999	89.2	91.7	123.6	1.028	149.8

Kaynak :DİE,IMF IFS verilerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur

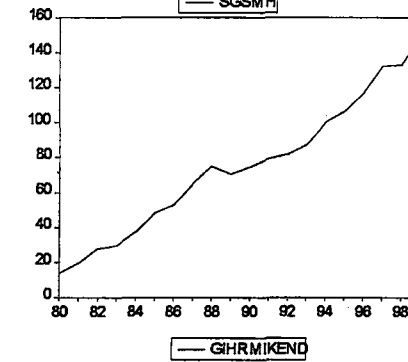
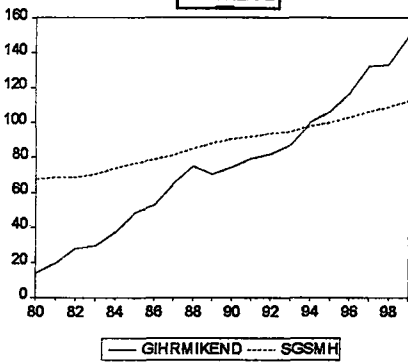
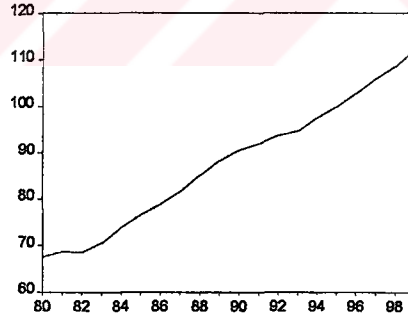
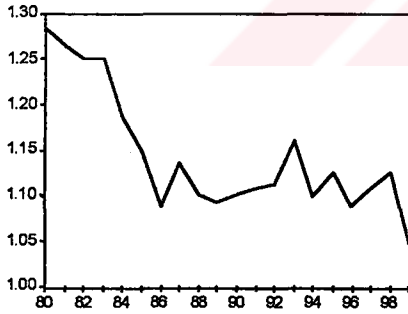

Tabloda 1'ci sütun Asya ülkeleri ithalat fiyat endeksini; ikinci sütun Türkiye genel ihracat fiyat endeksini; üçüncü sütun Asya ülkeleri GSMH endeksini; dördüncü sütun Türkiye'nin Asya ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksini ve dördüncü sütun ise Türkiye genel ihracat miktar endeksini göstermektedir. 1982-1999 Türkiye ihracat miktar endeksinin ASYA GSMH'na göre daha duyarlı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Asya ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksinin (Türkiye ihracat malları fiyat endeksi/ Asya ülkeleri ithalat malları fiyat endeksi) belli yıllar hariç düşüşler göstermektedir. Bu durumun ihracat miktarında artışa sebep olabilir. Fakat Asya ülkelerine göre hesaplanan fiyat endeksi veya rekabet endeksinin ihracat miktarı üzerine olan etkisi Asya ülkeleri GSMH'da meydana gelen değişmelerin yaptığı etkiden çok az olduğu görülmektedir.

TABLO:14 Sanayileşmiş Ülkeler GSMH, Sanayileşmiş Ülkeler Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi

Yıllar	simportpr (1995=100) (1)	gihfiyend (1994=100) (2)	sgsmh (1995=100) (3)	srekabet (4)=(2/1) (4)	gihmikend (1994=100) (5)
1980	87.2	112	67.5	1.284	13,8
1981	86.7	109.6	68.6	1.264	19,8
1982	83.5	104.5	68.5	1.251	28,3
1983	79.9	100	70.5	1.252	29,5
1984	78.5	93.2	73.9	1.187	37,2
1985	77.3	88.8	76.6	1.149	48,3
1986	79.3	86.3	78.9	1.088	52,7
1987	87	98.8	81.5	1.136	65,3
1988	86.7	95.4	85.1	1.100	74,8
1989	87.6	95.7	88.2	1.092	70,5
1990	96	105.6	90.6	1.100	74,4
1991	94.4	104.6	92	1.108	79,4
1992	95.4	106	93.7	1.111	81,8
1993	88.8	103	94.8	1.160	87
1994	91	100	97.7	1.098	100
1995	100	112.6	100	1.126	106,4
1996	98.9	107.6	102.9	1.088	116,7
1997	92.6	102.5	106.1	1.107	132,4
1998	87.5	98.4	108.7	1.125	133,1
1999	87.5	91.7	112.4	1.048	149,8

Kaynak: DİE, IMF IFS verilerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

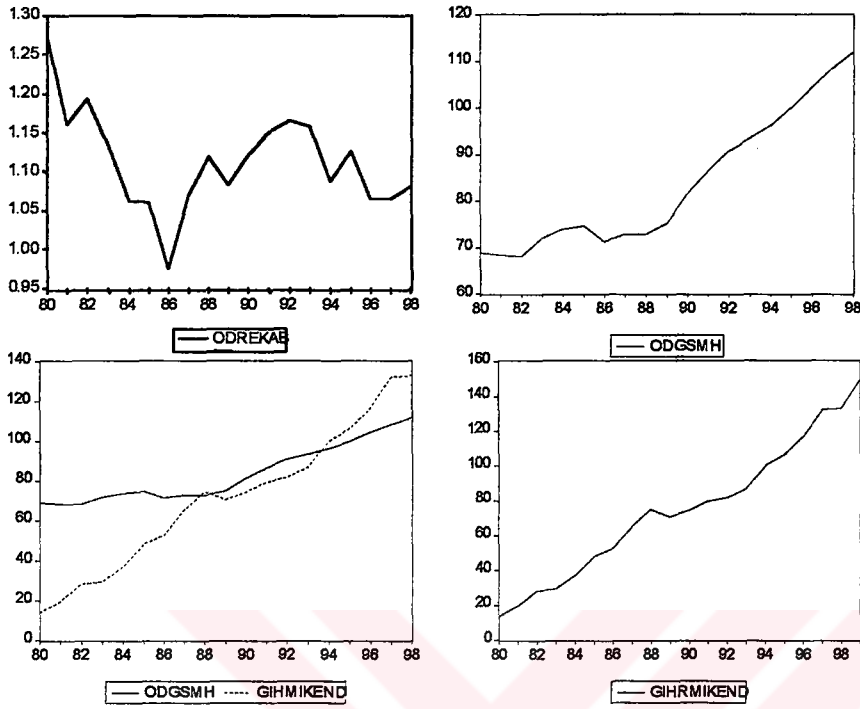

Tabloda 1'ci sütun sanayileşmiş ülkeler ithalat fiyat endeksini; ikinci sütun Türkiye genel ihracat fiyat endeksini; üçüncü sütun sanayileşmiş ülkeler GSMH endeksini; dördüncü sütun Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere göre hesaplanan rekabet endeksini ve dördüncü sütun ise Türkiye genel ihracat miktar endeksini göstermektedir. Türkiye ihracatının gelişmiş ülkeler GSMH'na göre daha duyarlı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere göre hesaplanan rekabet endeksi veya fiyat endeksinin de genel olarak düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Fakat bu eğilimin Asya ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre de Türkiye ihracatının gelişmiş ülkelere göre hesaplanan rekabet endeksinin Asya ülkelerine göre daha etkili olduğu sonucuna varılabilir.

TABLO15: Orta Doğu Ülkeleri GSMH; Orta Doğu Ülkeleri Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Fiyat Endeksi

Yıllar	odimportpr (1995=100) (1)	gihfiyend (1994=100) (2)	odgsmh (1995=100) (3)	odrekabet (4)=(2/1)	gihmikend (1994=100) (5)
1980	8.100	112	68.8	1.270	13,8
1981	10	109.6	68.4	1.160	19,8
1982	11.700	104.5	68.2	1.193	28,3
1983	14.20	100	72	1.134	29,5
1984	17.30	93.2	73.9	1.062	37,2
1985	20.70	88.8	74.7	1.061	48,3
1986	24.30	86.3	71.4	0.976	52,7
1987	29.30	98.8	72.9	1.069	65,3
1988	35.7	95.4	72.9	1.118	74,8
1989	41.9	95.7	75.2	1.082	70,5
1990	47.8	105.6	81.5	1.122	74,4
1991	55.6	104.6	86.5	1.151	79,4
1992	63.7	106	90.8	1.165	81,8
1993	71.2	103	93.5	1.159	87
1994	81.8	100	96.2	1.089	100
1995	100	112.6	100	1.126	106,4
1996	113.4	107.6	104.5	1.064	116,7
1997	119.3	102.5	108.5	1.066	132,4
1998	124.1	98.4	111.9	1.081	133,1

Kaynak: DİE, IMF IFS verilerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

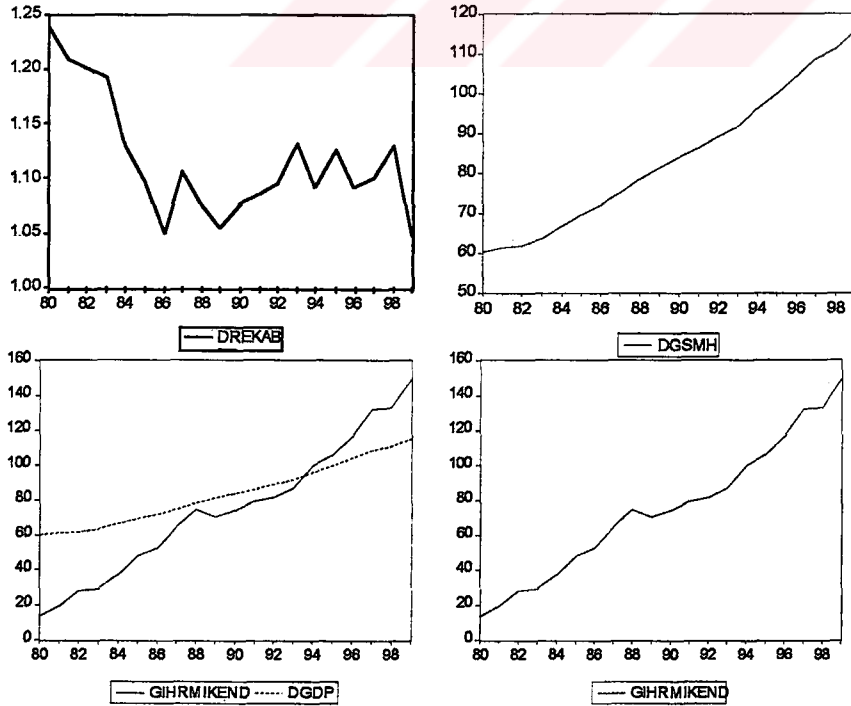

Tabloda 1'ci sütun Orta Doğu ülkeleri ithalat fiyat endeksini; ikinci sütun Türkiye genel ihracat fiyat endeksini; üçüncü sütun Orta Doğu ülkeleri GSMH endeksini; dördüncü sütun Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksini ve dördüncü sütun ise Türkiye genel ihracat miktar endeksini göstermektedir. Türkiye ihracatının Orta Doğu ülkelerine göre GSMH ve rekabet endeksine baktığımızda ihracatın yine de GSMH'ya göre daha duyarlı olduğu sonucuna varılabilir. Orta Doğu ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksinin 1986 yılına kadar sürekli olarak azaldığı, 1988-1992 döneminde ise artma eğiliminde olduğu 1992 yılından itibaren ise yine de düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu iniş çıkışlar aynı zamanda Türkiye ihracat miktar endeksinde de görülmektedir. Bu da Türkiye ihracatının Orta Doğu ülkelerine göre hesaplanan rekabet veya fiyat endeksine göre duyarlı olduğu sonucunu verir.

TABLO 16: Dünya GSMH, Dünya Rekabet Endeksi ve Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi

Yıllar	dimportpr (1995=100) (1)	dihfiyend (1994=100) (2)	dgsmh (1995=100) (3)	drekabet (4)=(2/1)	gihmikend (1994=100) (5)
1980	90.5	112	60.2	1.238	13,8
1981	90.6	109.6	61.4	1.210	19,8
1982	87	104.5	61.8	1.201	28,3
1983	83.9	100	63.6	1.192	29,5
1984	82.5	93.2	66.8	1.130	37,2
1985	80.9	88.8	69.7	1.098	48,3
1986	82.2	86.3	72.1	1.050	52,7
1987	89.3	98.8	75	1.106	65,3
1988	88.7	95.4	78.6	1.076	74,8
1989	90.8	95.7	81.4	1.054	70,5
1990	98	105.6	84.1	1.078	74,4
1991	96.3	104.6	86.3	1.086	79,4
1992	96.8	106	89.2	1.095	81,8
1993	91	103	91.8	1.132	87
1994	91.6	100	96.1	1.092	100
1995	100	112.6	100	1.126	106,4
1996	98.6	107.6	104.4	1.091	116,7
1997	93.2	102.5	108.8	1.100	132,4
1998	87	98.4	111.3	1.131	133,1
1999	87.6	91.7	115.7	1.047	149,8

Kaynak: DİE; IMF IFS verilerine esasen tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tabloda 1'ci sütun Dünya ithalat fiyat endeksini; ikinci sütun Türkiye genel ihracat fiyat endeksini; üçüncü sütun Dünya GSMH endeksini; dördüncü sütun Türkiye'nin Dünya ithalat fiyat endeksine göre hesaplanan rekabet endeksini ve dördüncü sütun ise Türkiye genel ihracat miktar endeksini göstermektedir. Yukarıdaki tablo ve grafiklerden de görüldüğü gibi Türkiye ihracatının Dünya GSMH'na ve Dünya ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksine göre duyarlı olduğu görülmektedir. Dünya ülkelerine göre hesaplanan rekabet endeksinin 1986 yılına kadar devamlı düşme eğiliminde olduğu ve bu yıldan sonra değişik seyir izlediği görülmektedir. Türkiye ihracatının dünya GSMH'na göre de duyarlı olduğu görülmektedir.

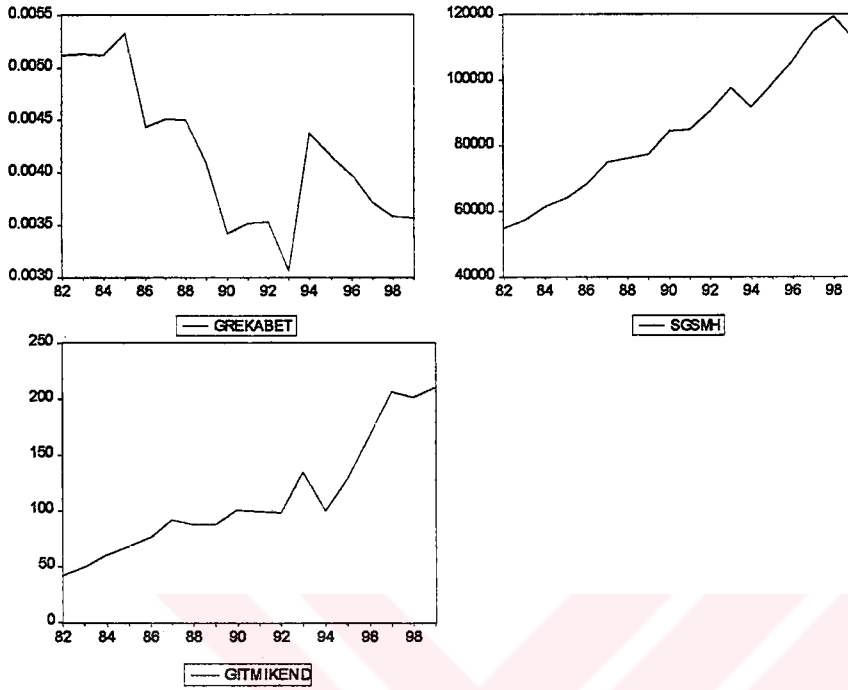
Dört ülke grubu incelendiğinde Türkiye ihracatının özellikle dış alem gelir endeksine daha duyarlı olduğu ve dış alemde meydana gelen durgunluktan daha fazla etkileneceği görülmektedir.

3.2. İthalatta Rekabet (Fiyat) Endeksi ve Gelir Etkisi

TABLO 17: Türkiye Genel 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL), Türkiye 1981=100 Genel TEFE, Türkiye 1987 Fiyatlarıyla GSMH, Türkiye Genel 1994=100 İthalat Miktar Endeksi

Yıllar	gitfiyend (1)	gtefe (2)	grekabet (3)=(1)/(2)	sgsmh (4)	gitmikend (5)
1982	0,65	508.1	0.005117	54962.3	42.1
1983	0,85	662.7	0.005131	57279	49.8
1984	1,275	996.6	0.005117	61349.8	60.8
1985	1,9	1427.2	0.005325	63989.1	68.5
1986	2,05	1849	0.004435	68314.8	76.6
1987	2,75	2.441.60	0.004505	75019.4	92.3
1988	4,625	4109.2	0.004502	76108	88.2
1989	7,125	6967.9	0.00409	77347.2	87.8
1990	9,225	10782.7	0.003422	84591.6	100.9
1991	14,2	16147.5	0.003518	84887.1	99.5
1992	23,075	26173.6	0.003526	90322.5	98.6
1993	31,75	41457.8	0.003063	97676.5	135.1
1994	100	91484.7	0.004372	91732.9	100
1995	179	172491.3	0.004151	99028.2	129.6
1996	297,75	299414.1	0.003978	106079.8	167.4
1997	505,55	544342.1	0.003715	114874.3	206.9
1998	837,8	935355.9	0.003583	119303.1	201.8
1999	1276,275	1431676	0.003566	111684.2	210.7

Kaynak: DİE istatistiklerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

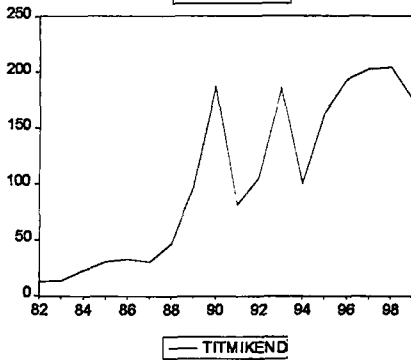
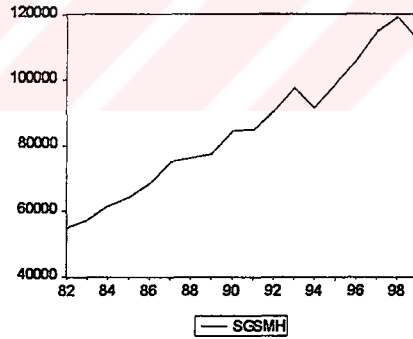
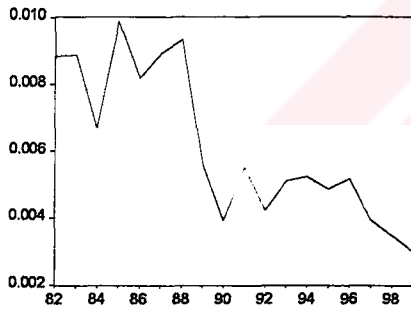

Türkiye genel ithalat miktarının hem Türkiye GSMH'na, hem de rekabet fiyatına (Türkiye ithalat fiyatı/ Türkiye TEFE) karşı çok duyarlı olduğu görülmektedir. 1994 yılına kadar Türkiye ithalat mikta endeksi devamlı artış eğiliminde olduğu görülür. 1994 yılında ise kısa dönemli bir düşme olduğu ve daha sonra yine de arttığı görülür. Bu eğilim hem Türkiye GSMH, hem de rekabet fiyat endeksinde de görülmektedir.

**TABLO 18: Türkiye Tarım 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL),
Türkiye 1981=100 Tarım TEFE, Türkiye 1987 Fiyatlarıyla
GSMH, Türkiye Tarım 1994=100 İthalat Miktar Endeksi**

Yıllar	titiyatend (1)	ttefe (2)	trekabet (3)=(1)/(2)	sgsmh (4)	titmikend (5)
1982	1.1	498.1	0.0088336	54962.3	12.7
1983	1.45	653.6	0.0088739	57279	13.4
1984	1.725	1029.6	0.0067016	61349.8	22.6
1985	3.5	1414.4	0.0098982	63989.1	30.7
1986	3.625	1771.6	0.0081847	68314.8	32.6
1987	5.125	2297.1	0.0089243	75019.4	30.9
1988	8.1	3471	0.0093345	76108	46.9
1989	8.8	6290.9	0.0055954	77347.2	97.1
1990	10.45	10665.8	0.0039191	84591.6	187.5
1991	20.2	14619	0.0055271	84887.1	81.1
1992	25.1	23789	0.0042204	90322.5	105.8
1993	49.2	38591.1	0.0050996	97676.5	186.3
1994	100	76350.3	0.005239	91732.9	100
1995	184.3	150944.9	0.0048839	99028.2	163.2
1996	312.6	241988.7	0.0051672	106079.8	193.4
1997	544.9	552948.7	0.0039418	114874.3	202.8
1998	863.9	999305.8	0.003458	119303.1	204.5
1999	1100.5	1464642	0.0030055	111684.2	175.8

Kaynak: DİE istatistiklerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

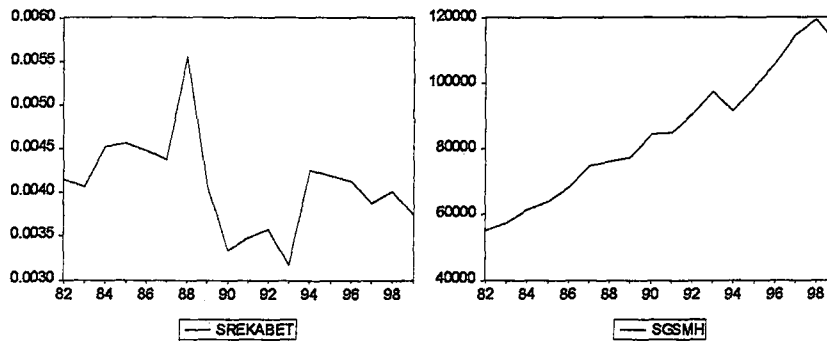

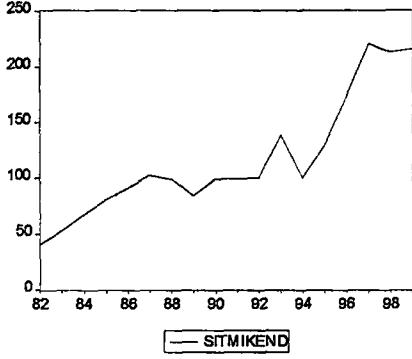
1982-1999 Türkiye tarım malları ithalat miktar endeksi incelendiğinde 1986-1990 yılında büyük artış olduğu ve bu yıldan sonra iniş çıkışlar yaşandığı görülmektedir. Bu eğilim özellikle tarım malları rekabet fiyat endeksinde görülürken, aynı zamanda 1990 sonrası Türkiye GSMH'da da görülmektedir.

TABLO 19: Türkiye Sanayi 1994=100 İthalat Fiyat Endeksi (TL),
Türkiye 1981=100 Sanayi TEFE , Türkiye 1987 Fiyatlarıyla
GSMH, Türkiye Sanayi 1994=100 İthalat Miktar Endeksi,

Yıllar	sitiyatend (1)	stefe (2)	srekabet (3)=(1)/(2)	sgsmh (4)	sitmikend (5)
1982	0.525	506	0.00415	54962.3	40.9
1983	0.675	664	0.004066	57279	53.3
1984	1.1	972.9	0.004523	61349.8	67.3
1985	1.575	1381	0.004562	63989.1	80.8
1986	2.05	1830.6	0.004479	68314.8	91.1
1987	2.675	2445.5	0.004375	75019.4	102.3
1988	4.65	3346.6	0.005558	76108	99.1
1989	7.3	7156.1	0.00408	77347.2	84.3
1990	8.9	10649	0.003343	84591.6	99
1991	14.25	1636.8	0.003482	84887.1	99.8
1992	23.35	26128.6	0.003575	90322.5	100.3
1993	32.475	40911.2	0.003175	97676.5	138.9
1994	100	93855.9	0.004262	91732.9	100
1995	180.575	172184.9	0.004195	99028.2	129.8
1996	299	289381.4	0.004133	106079.8	172.3
1997	506.2	522668.4	0.003874	114874.3	220.8
1998	874.2	871179.1	0.004014	119303.1	213.4
1999	1279.8	1369265	0.003739	111684.2	216.4

Kaynak: DİE istatistiklerine esasen tarafımızdan oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi sanayi malları ithalat rekabet fiyat endeksinin 1988 ve 1994 yılı hariç düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum aynı zamanda sanayi malları ithalat miktar endeksinde de görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye GSMH ve sanayi ithalat miktar endekslerinin de aynı eğilimde oldukları görülmektedir. Bu eğilimler Türkiye sanayi malları ithalatının hem Türkiye GSMH'na göre, hem de sanayi malları ithalat fiyat rekabet endeksine göre duyarlı olduğunu göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE FİYAT ve GELİR ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

1. Dış Ticarette Fiyat ve Gelir Etkisine İlişkin Bir Model Analizi

Bu bölümde dış ticaret talebinde fiyat ve gelir etkisine yönelik ekonometrik model oluşturulacaktır

İhracat ve ithalat gelir elastikiyetine ilişkin model oluşturmadan önce, ithalat talebini ve ihracat arzını etkileyen faktörleri gözden geçirelim.

İthalat talep fonksiyonunu şöyle yazılabilir:

$$I_i^d = f(y_i, P_i, p_i), f_1, f_3 > 0, f_2 < 0$$

I_i^d -i ülkesinin talep ettiği ithalat miktarı;

P_i -ithal edilen mal fiyatları;

p_i -yurt içi fiyatlar;

İhracat talep fonksiyonu ise şöyle yazılır:

$$X_i^d = g(Y, PX_i, P)$$

X_i^d -i ülkesinin ihracat değeri;

Y -ihraç edilen ülke geliri;

P -ihraç edilen ülkede bütün yurtiçi üretilen malların fiyatları;

PX_i -ihraç edilen mal fiyatları;²⁰⁵

Şöyle bir ithalat ve ihracat denklemi sistemini de göz önünde bulundurulabilir.

$$X = \alpha (P_a - P_f) + \varepsilon z$$

$$M = \beta (P_a - P_f) + \pi y$$

ε, π parametreleri > 0 , α ve $\beta < 0$ olması beklenir.

X, M, y ve z sırasıyla ihracat büyüme oranlarını, ithalat büyüme oranlarını, yurtiçi üretim büyüme oranlarını ve dünya geliri büyüme oranlarını göstermektedir.

²⁰⁵ Moris Goldstein ve Mohsin S. Khan, *Income And Price Effects in Foreign Trade*, Handbook of International Economics, vol II Elsevier Science Publishers B, V, 1985, s. 1045.

$P_a - P_f$ ise ortak para birimiyle ölçülen yurtiçi fiyat ve yabancı fiyat farkı oranını göstermektedir.

α ve β sırasıyla ihracat ve ithalatın fiyat elastikiyetini ; ε ve π ise gelir elastikiyetini vermektedir.²⁰⁶

İthalat talebinin hesaplanması için değişik ekonometrik modeller önerilmiştir. Bunlardan biri logaritmik doğrusal bir denklem olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\ln M_t = a_{0t} + a_1 \ln Y_t + a_2 \ln (PM/PD)_t + u_t$$

burada M talep edilen ithalat miktarını, Y milli gelir (sabit fiyatlarla), PM ithalat fiyatı ve PD de iç fiyatları göstermektedir. a_1 ithalatın milli gelire göre esnekliğini, a_2 de göreceli (nisbi) fiyat esnekliğini, u hata terimini ifade etmektedir.²⁰⁷

Ekonomi teorisine göre a_1 ve a_2 katsayısı 0'dan büyük a_2 katsayısı ise 0'dan küçük olmalıdır. Yani $a_1 > 0$ ve $a_2 < 0$ beklenir.²⁰⁸

Log-Log modeli, yani hem bağımlı hem de bağımsız değişken veya değişkenlerin logaritmik olarak alınması ekonometrik uygulamada çok önemlidir. Çünkü bu model elastikiyeti verir. Yani log-log model tahmini , bağımlı değişkenin bağımsız değişken veya değişkenlere göre nokta elastikiyetinin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Denge modeli çerçevesinde Türk ürünleri için dünya talep fonksiyonu

$$\ln X_t^d = b_0 + b_1 \ln (PX/PW)_t + b_2 \ln YW_t + u_t$$

olarak yazılabilir.

$X^d \rightarrow$ talep edilen ihracat miktarı

$PX \rightarrow$ dolar cinsinden ihracat birim fiyatı

$PW \rightarrow$ dünya fiyatı

$YW \rightarrow$ dünya geliri

u- hata terimi²⁰⁹

İhracat ve ithalat talep elastikiyetleri hesap edilirken hem ithalat, hem de ihracat

²⁰⁶ Erkin I. Bayram, "Income Elasticities of Exports and Imports: a Re- examination of The Empirical Evidence", **Applied Economics**, 1993, 25, s. 71-74.

²⁰⁷ Ayşegül Fiğlalı ve A. Ünlü Erdoğan, "Türkiye'de Dış Ticaret Esneklikleri ve Trend Analiziyle Tahmin Denemesi" , **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, sayı 9, Temmuz 1991/2, s. 50.

²⁰⁸ Ümit.R.Algan ve Mahir Fisunoğlu, "Elasticities of Import Demand:The Turkish Experience", **Journal of Economics and Administrative Studies**, Volume 4, Number 1 (Winter 1990), s.106.

²⁰⁹ Ziya Öniş, a.g.e., s. 34

denkleminde gelir ve fiyat değişkenini dışsal değişken olarak varsayılıyor.²¹⁰

Eğer incelenen dönem yapısal değişiklik arz ediyorsa, o zaman dönemler arasındaki elastikiyet farkını kukla değişken kullanarak hesap edebiliriz Şöyle bir model oluşturarak bu sonuca ulaşılabilir:

$$\log M_t = b_0 + b_1 \log Y_{t-1} + b_2 \log (PM_{t-1}/PD_{t-1}) + b_3 D * \log Y_{t-1} + b_4 D * \log (PM_{t-1}/PD_{t-1}) + e_t$$

Bu nedenle b_3 ve b_4 katsayıları I ve II dönem arasındaki gelir ve fiyat elastikiyeti değişikliğini gösterir.²¹¹

Hem ithalat fonksiyonu, hem de ihracat fonksiyonu döviz kuru eklenerek de hesaplanabilir. Bu zaman ihracat talep fonksiyonunda döviz kurunun beklenen işareti artı, ithalat talep fonksiyonunda ise eksidir.²¹²

Aynı modeli ihracat arz fonksiyonu için de oluşturulabilir.

2. Ekonometrik Yaklaşım

2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi

Zaman serileri ile çalışırken serilerin durağan olmasına dikkat edilmelidir. İktisadi zaman serileri genellikle durağan değildir. Zaman serilerinin modelleşmesinde serilerin durağan olması temel istenilen bir özelliktir.

Stokstik bir sürecin ortalaması ve varyansı zaman dönemi boyunca sistematik bir değişme gösteriyorsa seri durağan seri adlanır. Kovaryans durağanlık ise serilerin ortalamasını ve varyansının zaman boyunca sabit olması ile birlikte kovaryanslarının da eşit olması anlamına gelir.²¹³ Kovaryans durağanlık zayıf durağanlık anlamına da gelir ve bir stokastik süreç aşağıdaki özelliklere sahipse sağlanır.

$E(y_t)$ t-den (zamandan) bağımsızdır.

²¹⁰ Mohsin S.Khan, "Import and Export Demand in Developing Countries", IMF Staff Papers, vol.21,1974, 678-693, s.680

²¹¹ Ümit R. Algan, Mahir Fisunoğlu, a.g.e., s. 107.

²¹² Mohsin Bahmani-Oskooee, "Determinants of International Trade Flows", The Case of Developing Countries, Journal of Development Economics, Vol.20, no:1, Jan.-Feb., 1986, pp.107-123, s.110.

²¹³ Domadar N. Gujarati, Basic Econometrics, Third Edition, Mc Graw-Hill, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.713.

$VAR(y_t)$ sabit ve t -den bağımsızdır.

$COV(y_t, y_s)$ t -s nin bir fonksiyonudur, t veya s 'nin değil.

Üçüncü özellik serilerde gözlemler arasındaki kovaryans meydana geldikleri zamanın değil, zaman aralığının bir fonksiyonu olduğunu gösterir.²¹⁴

Durağanlık testi için corelogram testi veya birim kök testi uygulayabiliriz.

Corelogram testi oto korelasyon fonksiyonun elde edilmesi ile uygulanıyor. Bu fonksiyon bize y_t serisindeki komşu veriler arasında ne kadar korelasyon olduğunu gösterir.²¹⁵

Otokorelasyon fonksiyonunun tahmin etmek için şu formül kullanılıyor:

$$\rho_k = \frac{E[(y_t - \mu_y)(y_{t+k} - \mu_y)]}{\sigma^2}$$

Yukarıdaki denklemde y_t ve y_{t+k} arasındaki kovaryans y_k -dır

$$\rho_k = \frac{y_k}{y_0} = \frac{\text{k gecikmeyle kovaryans}}{\text{varyans}}$$

Örnek otokorelasyon fonksiyonunun hesaplanmasında şöyle bir tahmin yapabiliriz:

$$\bar{\rho}_k = \frac{\sum_{t=1}^{T-k} (y_t - \bar{y})(y_{t+k} - \bar{y})}{\sum_{t=1}^T (y_t - \bar{y})^2}$$

$\bar{y}$ örneklerin ortalamasıdır.²¹⁶

Birleşik hipotez testinin hesaplanmasında Box ve Pierce tarafından geliştirilen Q

²¹⁴ William H. Greene, **Econometric Analysis**, Third Editon, New York University, Prentice Hall International Inc., s. 47.

²¹⁵ Robert S. Pindyck ve Daniel L. Rubinfeld, **Econometric Models and Econometric Forecasts**, Mc Graw-Hill, Inc., 1991, s. 446.

²¹⁶ Robert S. Pindyc ve Daniel L. Rubinfeld, a.g.e., s. 446-447.

istatistiğini kullanıyoruz:

$$Q = n \sum_{k=1}^m r_k^2$$

n : örnek miktarını; m: gecikme uzunluğunu gösterir. Q istatistiği χ^2 dağılımını veriyor.

Q istatistiğinin diğer bir varyantı olan Ljung-Box (LB) istatistiği şöyle hesaplanıyor.

$$LB = n(n+2) \sum_{k=1}^m \frac{\bar{r}^2}{n-k}$$

LB istatistiği daha küçük örnekler için Q istatistiğinden daha iyi sonuçlar veriyor ve LB istatistiği de χ^2 dağılımı verir.²¹⁷

Durağanlık testi için aşağıdaki basit denklemler göz önüne alınır:

$$\begin{aligned} \Delta y_t &= \rho y_{t-1} + u_t \quad \text{veya} \quad \Delta y_t = (p-1)y_{t-1} + u_t \\ \Delta y_t &= \beta_1 + \delta y_{t-1} + u_t \quad = \delta y_{t-1} + u_t \end{aligned}$$

y, her hangi bir değişkenin zaman serisini, c sabit terimini ve u da hata terimini göstermektedir. Birinci denklemlerle ikinci denklemler arasındaki fark, ikinci denklemin sabit terim içerdiği görülmektedir.²¹⁸ DF testinin sabit terimle veya sabit terimsiz kullanıp kullanılmaması konusu pratikte çok da açık değildir. Fakat bazı sabit terimli testler yorumlanması çok zor beklenmedik sonuçlar verir.²¹⁹ Genelde ise bir çok ekonometrik testler yapılırken sabit terimli denklemin dikkate alındığı görülmektedir.

Gözlemler gösterir ki, makro ekonomik veriler deterministik ve stokastik trendlerin karışımını içeren bir sürece sahiptir.²²⁰ Eğer bir değişken birim köke sahip değilse, bu değişkenin deterministik trend sergilediği söylenilebilir. Eğer birim köke sahipse (yani durağan değilse) bu değişkenin stokastik trend sergilediği söylenilebilir.

²¹⁷ William H. Greene, a.g.e., s. 838-839.

²¹⁸ Erich Gundlach, Stefan Sinn, "Unit Root Tests of The Current Account Balance: Implications for International Capital Mobility", *Applied Economics*, Volume 24, No:6, 1992, s.617-625.

²¹⁹ Wojciech W.Charemza ve Derek F. Deadman, *New Directions in Econometric Practise*, Edward Elgar, UK., s.134.

²²⁰ Utku Utkulu, "Are The Turkish External Deficits Sustainable? Evidence From The Cointegrating Relationship Between Exports and Imports ", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 13, sayı 1, 1998, s.121.

Stokastik trend içeren zaman serileri de trend durağan süreç ve fark durağan süreç olarak gösterilebilir. Eğer

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 t + u_t$$

denkleminde, u_t durağansa, ortalaması sıfır ve varyansı sabitse o zaman y_t serisi zaman durağan seridir.²²¹ Eğer

$$y_t - y_{t-1} = \alpha_1 + u_t$$

denkleminde u_t durağansa, ortalaması sıfır ve varyansı sabitse bu seri fark durağan seridir.

Bir çok durumda fark durağan sürecin karışım süresinde baskın olabileceği daha mantıklı açıklamadır. Bu yüzden de birim kök testine zaman değişkenini anlamlı olduğu sürece dahil edilir.²²²

Yani birim kök testi için zaman değişkenini de dikkate alan aşağıdaki denklem kullanılabilir:

$$\Delta y_t = \beta_{1t} + \delta y_{t-1} + \beta_2 t + u_t$$

Birim kök testi Dickey ve Fuller tarafından geliştirildiği için Dickey – Fuller testi olarak da bilinmektedir (DF). Yukarıdaki denklemler normal DF testini göstermektedir.

Eğer u_t hata terimi otokorelasyonluysa yukarıdaki denklem şöyle oluşturulmalıdır:

$$\Delta y_t = c + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_t + \alpha_1 \sum_{i=1}^m \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Bu denklemde $\Delta y_{t-1} = (y_{t-1} - y_{t-2})$, $\Delta y_{t-2} = (y_{t-1} - y_{t-3})$ fark teriminin gecikmesi genelde ampirik olarak hata terimi serial olarak bağımsız oluncaya kadar belirlenir.²²³

Ho hipotezi $\delta = 0$ veya $\rho = 1$, yani seride birim kök var veya seri durağan değil tezine esasen kuruluyor.

Ha hipotezi ise $\delta \neq 0$ veya $\rho \neq 1$, yani seride birim kök yok veya seri durağandır tezine esasen kuruluyor. Bu hipotezler için Mackinnon tarafından geliştirilen (tau) istatistikleri kullanılmaktadır.

Zaman serilerini durağan hale getirmek için aşağıdaki yöntemi kullanabiliriz:

²²¹ Gujarati, a.g.e, s.723.

²²² Utku Utkulu, *Are The Turkish...*, s.121.

²²³ Damodar N, Gujarati, a.g.e., s. 720.

- 1) Logaritma alma
- 2) Fark alma
- 3) Filtrelere
- 4) Trendden arındırma²²⁴

Bu çok iyi biliniyor ki, zaman serisinde ister stokastik ister deterministik trend olsun bu regresyonlar "sahte" olabilir ve bu durum bizi sahte regresyona götürebilir. Durağan olmayan iki seriyi regrese ettiğimizde, istatistik sonuçlar çok yüksek anlamlı olabilir (R^2 çok yüksek çıkar, student-t değeri çok yüksek çıkar). Fakat bu sonuçlar serilerin durağan olmaması nedeniyle sahtedir. Böyle bir durumda student-t değeri ve diğer istatistiklerin yorumlanması geçersizdir.²²⁵

Serinin trend durağan süreç gösterdiği varsayımından hareketle zamana göre trendi arındırılmış ve serinin fark durağan süreç gösterdiği varsayımından hareketle de farkını alma yönetimine baş vurulabilir. İlk yöntemle göre, filtrelinmiş seri (x_t) elde etmek için aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_t = x_t - \beta t$$

β deterministik trendin sabit yıllık artış oranını göstermektedir. Bu denkleme sahte durumdan kaçınmak için regresyona trend değeri sokulmaktadır. İkinci yöntemde

$$x_t = x_t - x_{t-1}$$

formülü kullanılır.²²⁶

2.2. Koentegrasyon* Analizi

Ekonometrinin en önemli konularından biri uzun dönemli denge ile kısa dönemli denge dinamiğini birleştirmektir. Açık bir ifadeyle eşbütünleşme, teknik olarak aynı fark derecesine sahip doğrusal kombinasyonları sonucunda, durağan $I(0)$ ilişkilere dönüşmektedir. Bilindiği üzere ekonomik değişkenlerin büyük bir bölümü durağan değildir. Tahmin edilen denklemin

²²⁴ Erkan Işığışık, **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**, Türkiye'de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Bursa, 1994, s.48.

²²⁵ Utku Utkulu, "How to Estimate Long Run Relationships in Economics: An Overview of Recent Developments", D.E.Ü. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 12, sayı 2, 1997, s.39.

²²⁶ Nevzat Şimşek, **Fiyatların Konjektürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997, s.189.

* Eşbütünleşme de denilmektedir.

herhangi bir şoka tabi tutulması ancak ilgili artık terimin durağan olduğu zamanda anlamlıdır. Tersî durumda modelin ıraksaması beklenir.²²⁷

X_t değişkeninin 1) tüm elemanları d-ci dereceden durağansa (X_t değişkeni I(d)-se); 2) $Z_t = \alpha' x_t - I(d-b)$ koşulunu sağlayan $\alpha (\neq 0)$ vektörü varsa X_t vektörünün elemanları d ve b-ci dereceden eş bütünleşiktir denilir ($X_t \sim CI(d,b)$).

X_t değişkeninin elemanları 1-ci dereceden durağansa (I(1)-se) ve denge hata terimi I(0)-sa eş- bütünleşme vardır denir.²²⁸

$$y_t = \beta + x_t + \varepsilon_t$$

modelinde, eğer y_t ve x_t değişkenlerinin trendleri yukarıya doğru eğilimliyse, fakat bu trendler arasında ilişki yoksa, bu değişkenler arasındaki fark da farklı bir trendle büyüyebilir. Diğer yandan eğer iki seri de I(1)-se, bu serilerin yukarıya doğru eğilimlerinin aynı oranda olduğu ve bu seriler arasındaki farkın sabit ortalama etrafında istikrarlı olduğu görülür. Eğer iki değişken arasında bu ilişki görülürse, bu değişkenlere eş bütünleşebilir değişkenler denir.²²⁹

$$y_t = \beta x_t + u_t$$

denklemini göz önünde bulundurarak eş bütünleşme ilgili aşağıdaki olasılıkları söyleyebiliriz:

1. Eğer $y_t \sim I(1)$ ve $x_t \sim I(0)$ ve $u_t \sim I(1)$ -se x_t ve y_t değişkenleri eş bütünleşemez;
2. Eğer $y_t \sim I(1)$ ve $x_t \sim I(1)$ -se ve $u_t \sim I(0)$ -sa x_t ve y_t değişkenleri eş bütünleşebilir;
3. Eğer $y_t \sim I(0)$ ve $x_t \sim I(0)$ -sa ve $u_t \sim I(0)$ -sa x_t ve y_t değişkenlerinin eş bütünleşmesi konusunda kesin bir şey söyleyemeyiz;
4. Eğer $y_t \sim I(0)$ ve $x_t \sim I(1)$ -se ve $u_t \sim I(1)$ -se x_t ve y_t değişkenleri eş bütünleşemez.²³⁰

Eş bütünleşme veya uzun dönem ilişkisini test etmek için ilk adım olarak durağan olmayan ve 1-ci dereceden farkla durağan olan ($x_t \sim I(1)$ ve $y_t \sim I(1)$) iki seri basit regresyona tabi tutulur.

$$y_t = \beta x_t + z_t$$

²²⁷ Şenay Üçdoğruk, "Cointegrasyon Analizi: Döviz Kuru-Fiyatlar Örneği", D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, 1995, 305-311, s.305-306.

²²⁸ Robert F.Engle,C.J.Granger, "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55,(2), 1987, 251-76, s.254.

²²⁹ William H.Greene, a.g.e.,s.852.

²³⁰ W.W.Charemza ve D.F.Deadman, a.g.e., s.

Eğer y_t ve x_t arasında uzun dönem ilişki varsa z_t durağan ($z_t \sim I(0)$) olmalıdır.²³¹

İkinci adım olarak kısa dönem modelin Hata Düzeltme Mekanizmasıyla (HDM) tahmin edilmesidir. Hata Düzeltme Mekanizması aşağıdaki gibi tahmin edilir:

$$\Delta y_t = \alpha_1(y - \beta x)_{t-1} + \alpha_2 \Delta x_t + \varepsilon_t$$

veya

$$\Delta y_t = \alpha_1 z_{t-1} + \alpha_2 \Delta x_t + \varepsilon_t$$

Şu da dikkate alınmalıdır ki, α_1 katsayısı eksi ve istatistik olarak anlamlı olmalıdır.²³²

Şöyle bir denklemi göz önünde bulunduralım:

$$\text{ÜRETİM} - \text{SATIŞLAR} = \text{STOK DEĞİŞİMİ}$$

Eğer satışlar birinci dereceden durağansa ($I(1)$)-se ve stoklar $I(0)$ -sa, üretim ve satışlar eş bütünleşebilir. Çoklu eş bütünleşme için, stoklar ve satışlar (aynı zamanda üretim) eş bütünleşmesi lazımdır. X_t ve Y_t değişkenlerinin çoklu eş bütünleşmesi

analizinde aşağıdaki adımları test ederiz:

1. x_t ve y_t -nin $I(1)$ olduğunu test ederiz;
2. $x_t = a + by_t + (\text{hata terimi})z_{1t}$ regresyonunu BEKKY ile ve b katsayıları tahmin edilir;
3. z_{1t} -nin $I(0)$ olduğu test edilir;
4. $x_t = c + dS_{1t} + \text{hata terimi } (w_{1t})$ -yi BEKKY ile tahmin edilir; $S_{1t} = \sum_{j=0}^L z_{1,t-j}$
5. (w_{1t}) -nin $I(0)$ olduğu test edilir;

Hata düzeltme mekanizması da aşağıdaki şekli alır²³³;

$$\Delta x_t = p_1 z_{1,t-1} + p_2 w_{1,t-1} + \text{gecikme}(\Delta k_t, y_t) + \text{beyaz gürültü hata terimi};$$

²³¹ Robert F.Engle ve C.J.Granger, a.g.e., s.272.

²³² R.F.Engle, C.W.Granger ve J.J.Hallman, "Merging Short-and Long-Run Forecasts, An Application of Seasonal Cointegration to Monthly Electricity Sales Forecasting", **Journal of Econometrics**, 40, (1989), pp.45-62, s.59.

²³³ C.W.Granger ve Tae-Hwy Lee, "Multicointegration", **Advances in Econometrics**, Vol.8 (1989), pp. (71-84), s.80.

Üretimi p_t , satışları s_t , stoklardaki değişimi z_t ve stok seviyesini I_t olarak ($I_t = \sum_{j=0}^L z_{t-j}$)

simgeleyelim ve yukarıdaki adımları uygulayalım. İlk olarak p_t ve s_t -nin $I(1)$ ve z_t -nin $I(0)$ olduğunu test edelim.

$$p_t = a_1 + a_2 I_t + w_{1t}$$

regresyonundan $w_{1,t}$ -nin $I(0)$ olduğunu test edelim.

Hata Düzeltme Mekanizması da aşağıdaki şekli alır:

$$\Delta p_t = c + a_1 z_{t-1} + a_2 w_{1,t-1} + a_3 \Delta p_{t-1} + \Delta s_{t-1} + \text{hata terimi};$$

$$x = a + by + cd + u_t$$

denkleminde eş bütünleşme vektörü 1'den fazla olabilir. Eş bütünleşme vektörü sayısını test edebilmek için Johansen'in Maximum Likelihood (ML) metodunu kullanabiliriz. Başka bir yöntem de asimptotik olarak daha etkili tahminler veren Saikkonen metodunu kullanabiliriz. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme onaylandıktan sonraki adım kısa dönem modelin (Hata Düzeltme Modeli) tahmin edilmesidir.²³⁴

3. 1980 sonrası Türkiye Dış Ticaret Talebinin Fiyat ve Gelir Elastikiyetleri

İlk olarak 1980 sonrası Türkiye ithalat talebinin gelir ve fiyat esneklikleri hesap edilecektir. 1982-1999 yıllarına ilişkin hesaplanacak olan fiyat ve gelir esneklikleri toplam ithalat, sanayi ithalatı ve tarım malları ithalatı olmak üzere hem mevsimsel etkilerden arındırılmış ve hem de arındırılmamış şekilde hesaplanacaktır. Türkiye ihracat talep esneklikleri ise yıllık olarak ve Sanayileşmiş Ülkeler, Asya, Orta Doğu ve Dünya denklemleri oluşturularak hesaplanacaktır.

3.1. Türkiye İthalat Talebinin Toplam ve Sektörel Fiyat ve Gelir Esneklikleri

İthalat talebinin fiyat ve gelir elastikiyeti hesaplamasında kullandığımız denklemler aşağıdaki gibidir:

²³⁴ Subrata Ghatak, Chric Milner, Utku Utkulu, Exports, "Export Composition and Growth: Cointegration and Causality Evidence for Malaysia", *Applied Economics*, 1997, 29, 213-223, s. 217-218.

$$\ln M_t = a_0 + a_1 \ln Y_t + a_2 \ln (PM/PD)_t + u_t$$

M_t : İthalat Miktar Endeksi;

Y_t : Sabit Fiyatlarla (1987 Fiyatlarıyla) Türkiye GSMH'sı;

PM/PD : Türkiye İthalat Fiyat Endeksi (TL ile)/Türkiye TEFE;

Ser2: 1994 öncesi=0 ve 1994 ve sonrası=1 kukla değişkeni;

u : Hata Terimi

Kullanılan değişkenler aşağıda verilmiştir. D değişkenlerin birinci farktan durağan hale geldiklerini göstermektedir. Bütün değişkenler katsayının direkt olarak elastikiyet sonucunu verdiğinden dolayı logaritmik olarak alınmıştır. İthalat talebinin fiyat ve gelir tahmininde 1982:1-1999:4 dönemini kapsayan üç aylık veriler kullanılmıştır.

DEĞİŞKENLER	
LNGENREKABET	Türkiye Genel İthalat Fiyat Endeksi/Türkiye TEFE
D(LNGENREKABET)	LNGEREKABET'in Birinci Farkı
LNGİTMİKEND	Türkiye Genel İthalat Miktar Endeksleri
D(LNGİTMİKEND)	LNGİTMİKEND'in Birinci Farkı
LNSABİTGSMH	1987 Fiyatlarıyla Türkiye GSMH
D(LNSABİTGSMH)	LNSABİTGSMH'nın Birinci Farkı
GENİTDENKRES	Uzun Dönem Genel İthalat Denkleminde Elde Edilen Hata Terimleri
GENELDUMYDENKRES	Kukla Değişken Eklemeli Uzun Dönem Genel İthalat Denkleminde Elde Edilen Hata Terimleri
LNSİTMİKEND	Türkiye Sanayi İthalat Miktar Endeksleri
D(LNSİTMİKEND)	LNSİTMİKEND'in Birinci Farkı
LNSANREKABET	Türkiye Sanayi İthalat Fiyatları/Türkiye GSMH
D(LNSANREKABET)	LNSANREKABET'in Birinci Farkı
SANİTHALDENKRES	Uzun dönem Sanayi İthalat Denkleminde Elde Edilen Hata Terimi
SANYIDUMYDENKRES	Kukla Değişken Eklemeli Sanayi Denkleminde Elde Edilen Hata Terimi
LNTİTMİKEND	Türkiye Tarım İthalat Miktar Endeksi
D(LNTİTMİKEND)	TİTMİKEND'in Birinci Farkı
LNTARREKABET	Türkiye Tarım İthalat Fiyat Endeksi/Türkiye TEFE
D(LNTARREKABET)	LNTARREKABET'in Birinci Farkı
TARDENKRES	Uzun Dönemli Tarım Denkleminde Elde Edilen Hata Terimi
TARDUMYDENKRES	Kukla Değişken Eklemeli Uzun Dönemli Tarım Denkleminde Elde Edilen Hata Terimi

Değişkenlerin grafikleri EK 1'de istatistikler ise EK 3'de verilmiştir.

Mevsimsel etkilerden arındırılmış değişkenler çalışmaya dahil edilmemiştir. Mevsimsel etkilerden arındırılmış modelin hata terimi suni olarak düşük hata varyansı verebilir. Çünkü mevsimsel etki filtrelemesi değişkenin değişkenliğini düşürebilir ve bu yüzden regresyon sapmalı sonuçlar verebilir.²³⁵ Aynı zamanda mevsimsel etki filtrelemesi serinin esas yapısını da bozabilir.²³⁶

Fakat sonucun görülmesi amacıyla mevsimsel etkilerden arındırılmış değişkenlerle tahmin edilen ithalat talep denklemleri aşağıda sonuçları verilen mevsimsel etkilerden arındırılmamış değişkenlerle oluşturulan denklemlerden farklı olarak gelir elastikiyeti fiyat elastikiyetinden daha yüksek tahmin edilmiştir.

DEĞİŞKENLERİN Durağanlık (Birim Kök) Testleri.

Değişkenler	ADF İstatistiği	%1	%5	%10
LNGENREKABET	-2,10	-3,52	-2,90	-2,58
(DLNGENREKABET)	-5,99	-3,53	-2,90	-2,58
LNGİTMİKEND	-3,38	-4,09	-3,47	-3,16
D(LNGİTMİKEND)	-6,50	-3,53	-2,90	-2,59
LNSABİTGSMH	-2,50	-4,11	-3,48	-3,17
D(LNSABİTGSMH)	-3,30	-3,54	-2,91	-2,59
GENİTDENKRES	3,68	-4,09	-3,47	-3,16
GENELDUMYDENKRES	-2,88	-3,53	-2,90	-2,58
LNSİTMİKEND	-2,91	-4,09	-3,47	-3,16
D(LNSİTMİKEND)	-6,25	-3,53	-2,90	-2,59
LNSANREKABET	-2,63	-3,52	-2,90	-2,59
D(LNSANREKABET)	-5,61	-3,52	-2,90	-2,59
SANİTHALDENKRES	-3,88	-3,53	-2,90	-2,59
LNTİTMİKEND	-2,69	-4,09	-3,48	-3,17
D(LNTİTMİKEND)	-5,06	-3,53	-2,91	-2,59
LNTARREKABET	-2,15	-4,1	-3,48	-3,17
D(LNTARREKABET)	-5,87	-3,53	-2,91	-2,59
TARDENKRES	-2,88	-3,53	-2,90	-2,59
TARDUMYDENKRES	-3,09	-3,53	-2,90	-2,59

D değişkenlerinin birinci farktan durağan hale geldiğini göstermektedir. Düzey halinde durağan hale gelen değişkenlerin farkları alınmamıştır.

²³⁵ Colin Hargreaves, *Nonstationary Time Series Analysis and Cointegration*, Oxford University Press, 1994, s.193.

²³⁶ Mehmet Balcılar ve Altan Çabuk, "What Does a Unit Root Mean? The Statistical and economic Interpretation of Unit Root Processes with a Survey of Unit Root Test", *Çukurova Üniv., İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Yıl:1998

Genel İthalat Denklemi Uzun Dönem İlişki (UDİ).

$$\text{LNGİTMİKEND} = -5,96 + 0,72 \text{ LNSABİTGSMH} - 1,23 \text{ LNGENREKABET} + u_t$$

t st. (-5,6) (6,17) (-5,30)

$$R^2=0,68$$
$$\text{Adj. } R^2=0,67$$
$$\text{D.W.}=0,85$$
$$\text{F st.}=74,7$$

Genel İthalat Denklemi Hata Düzeltme Mekanizması (HDM)

veya Kısa Dönem İlişki (KDİ).

$$\text{D(LNGİTMİKEND)} = 0,02 + 0,12 \text{ D(LNSABİTGSMH)} - 0,71 \text{ D(LNGENREKABET)} -$$

t st. (1,40) (2,14) (-3,05)

$$0,22 \text{ GENELDENKRESİD}(-1) + u_t$$

(-3,37)

$$R^2=0,20$$
$$\text{Adj. } R^2=0,17$$
$$\text{D.W.}=2,39$$
$$\text{F st.}=8,25$$

Uzun dönemli genel ithalat denklemine baktığımızda genel ithalat denkleminin katsayıları hem iktisadi, hem de istatistik olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Fiyat elastikiyetinin -1,23 ve gelir elastikiyetinden daha büyük olması uzun dönemli Türkiye ithalat talebinin fiyat değişkeninden daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Fiyat değişkeninde meydana gelen %1 artış ithalat talebini %1.23 azaltırken; gelir değişkeninde meydana gelen %1 artış ithalat talebini %0.72 artırmaktadır. Kısa dönem denkleminde baktığımızda ise hata düzeltme katsayısı olan uzun dönem denklemden elde edilen hata teriminin bir dönem gecikmeli değeri (GENELDENKRESİD(-1))'in anlamlı olduğunu ve dolayısıyla Türkiye genel ithalat talebi ile Türkiye GSMH ve ithalatın rekabet fiyatı arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. Gelir değişkeninde meydana gelen %1 artış ithalat talebini ilk üç ay içinde %0.12 artırırken; fiyatta meydana gelen %1 artış ithalat talebini %0.71 azaltmaktadır. Hata düzeltme katsayısının -0,22 olması uzun dönem ve kısa dönem ithalat talebi arasındaki uyumsuzluğun her çeyrekte yüzde 0,22 azaldığını göstermektedir.

Kukla Değişken Eklemeli Genel İthalat Denklemi (UDİ).

$$\text{LNGİTMİKEND} = -4,51 + 0,27 \text{ LNSABİTGSMH} - 1,37 \text{ LNGENREKABET} + 0,48 \text{ SER2} + u_t$$

t st. (-5,67) (2,69) (-8,05) (7,94)

$$R^2=0,84$$
$$\text{Adj. } R^2=0,83$$
$$\text{D.W.}=0,78$$
$$\text{F st.}=115,6$$

Kukla Değişken Eklemeli Genel İthalat Denklemi (KDİ).

$$D(LNGİTMİKEND) = 0,71 D(LNSABİTGSMH(-1)) + 0,57 D(LNSABİTGSMH(-3)) + 0,16 D(LNSABİTGSMH(-4)) + u_t$$

(8,48) (7,08) (4,35)

$$0,43 D(LNGENREKABET) - 0,33 D(SER2(-1)) - 0,17 GENELDUMYDENKRES(-1) + u_t$$

(-2,47) (3,23) (-2,41)

$$R^2=0,67$$

$$Adj. R^2=0,65$$

$$D.W.=1,83$$

$$F_{st.}=25,3$$

1994 öncesi = 0 ve 1994 ve sonrası =1 olarak kukla değişken eklediğimizde uzun dönem denkleminde bütün katsayıların anlamlı olduğu 1994 öncesine göre 1994 ve sonrasının ithalat talebinde kısa dönemde yüzde 0,33 azalma olmasına karşın uzun dönemde yüzde 0,48 gibi bir artışın olduğunu görmekteyiz. Kısa dönemdeki menfi etkiyi 1994 5 Nisan kararlarına,uzun dönemdeki artışı ise AB ile imzalanan gümrük birliği anlaşmasına bağlayabiliriz. Kukla değişken eklemeli uzun dönem denkleminde de fiyat elastikiyetinin kukla değişkensiz normal uzun dönem denklemindeki gibi yüksek olduğunu görmekteyiz. Bu da bize uzun dönemli Türkiye ithalat talebinin gelir değişkenine göre fiyat değişkeninden daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Kısa dönem denkleminde baktığımızda ise hata düzeltme katsayısının çalıştığını ve Türkiye GSMH'a meydana gelen yüzde birlik bir artışın Türkiye genel ithalat talebini 3 ay sonra yüzde 0,71; dokuz ay sonra yüzde 0,57 ve 12 ay sonra ise yüzde 0,16 artırdığını görmekteyiz. Kısa dönem fiyat elastikiyeti ise 0,43 olarak görülmektedir. Buradan şöyle bir sonuca varılır: Kısa dönem ithalat talebi fiyat değişkeninden daha kısa zamanda etkileneğine rağmen toplam gelir etkisi daha yüksektir.

Sanayi Denklemi (UDİ).

$$LNSİTMİKEND = -1,79 + 0,98 LNSABİTGSMH - 0,22LNSANREKABET + u_t$$

t.st. (-0,90) (7,55) (-0,58)

$$R^2=0,51$$

$$Adj. R^2=0,49$$

$$D.W.=1,02$$

$$F_{st.}=35,34$$

Sanayi Denklemi (KDİ).

$$D(LNSİTMİKEND) = 0,83 D(LNSABİTGSMH(-1)) + 0,71 D(LNSABİTGSMH(-3)) + 0,18 D(LNSABİTGSMH(-4))$$

t.st. (7,64) (7,15) (3,55)

$$-0,75 D(LNSANREKABET) - 0,33 D(LNSANREKABET(-6)) - 0,11 SANİTHALDENKRES(-1) + u_t$$

(-3,45) (-1,58) (-1,98)

$R^2=0,68$
 $Adj.R^2=0,65$
 $D.W.=2,03$
 $F.st.=25,6$

Uzun dönemli sanayi denklemine baktığımızda fiyat değişkeninin iktisadi olarak anlamlı olmasına bakmayarak istatistiksel olarak ise anlamsız olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebini 1994 yılındaki değişime bağlayabiliriz. Fiyat değişkeninin grafiğine baktığımızda 1994 yılında önemli bir sapma gösterdiği görülmektedir. Gelir elastikiyeti ise anlamlıdır ve yaklaşık birim elastikiyete yakın bir değer elde edilmiştir. Kısa dönem denklemine baktığımızda hata düzeltme katsayısının çalıştığını ve tüm değişkenlerin anlamlı olduğunu görüyoruz. Kısa dönem denkleminden de görüldüğü gibi GSMH'da meydana gelen yüzde birlik bir artış ithalat talebini 3 ay sonra %0,83; 9 ay sonra yüzde 0,71 ve 12 ay sonra yüzde 0,18 artırdığını görmekteyiz. Fiyat değişkeninin etkisi ise etkisini daha kısa zamanda göstermektedir. Fiyat değişkeninde meydana gelen yüzde birlik bir artış ilk üç ay içinde sanayi ithalat talebini yüzde 0,75; 18 ay sonra ise yüzde 0,33 azalttığı (yüzde 11 olasılıkla istatistiksel olarak anlamlıdır) görülmektedir. Yani sanayi ithalat talebi üzerinde de fiyat değişkeni daha hızlı etki yapmaktadır. İthalat talebine yönelik politikaları da bu sonuçlara göre ayarlamak gerekmektedir.

Kukla Değişken Eklemeli Sanayi Denklemi (UDİ).

$$LNSİTMİKEND = - 3,07 + 0,46 LNSABİTGSMH - 0,93 LNSANREKABET + 0,51 SER2 + u_t$$

t.st. (-1,82) (3,18) (-2,64) (-2,64)

$R^2=0,66$
 $Adj.R^2=0,64$
 $D.W.=0,68$
 $F.st.=43,2$

Kukla Değişken Eklemeli Sanayi Denklemi (KDİ).

$$D(LNSİTMİKEND) = 0,80D(LLNSABİTGSMH (-1)) + 0,69 D(LNSABİTGSMH(-3)) - \\ t.st \quad (7,82) \quad (7,01)$$

$$0,75 D(LNSANREKABET) -0,33 D(SER2(-1)) - 0,15 SANDUMYDENKRES(-1)+u_t \\ (-3,51) \quad (-2,78) \quad (-2,64)$$

$$R^2=0,66$$

$$Adj.R^2=0,65$$

$$D.W.=2,15$$

$$F st.=31,9$$

Kukla değişken eklemeli uzun dönem sanayi denklemine baktığımızda bütün değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Kukla değişken eklemeyen oluşturduğumuz denklemden farklı olarak fiyat değişkeninin de anlamlı hale geldiği görülmektedir. Fiyat değişkeninin grafiğine baktığımızda 1994 yılında seri önemli bir değişiklik göstermektedir. Bu yüzden modele kukla değişken eklediğimizde hem model, hem de değişkenler daha anlamlı hale gelmektedir. Uzun dönem fiyat elastikiyetinin uzun dönem gelir elastikiyetinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat hem fiyat elastikiyetinin, hem de gelir elastikiyetinin birin altında olduğunu görmekteyiz. Fiyat elastikiyetinin birin altında olmasının sebebinin Türkiye'nin ithal ettiği sanayi mallarının yurtiçinde rakibinin olmaması ve dolayısıyla ithali zorunlu mallar olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu yüzden sanayi malları ithalatı fiyat elastikiyeti birin altında olduğu görülmektedir. Sanayi malları ithalatının 1994 sonrası artış göstermesi de bununla izah edilebilir (1994 sonrası AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması sanayi malları ithalatını daha cazip hale getirmektedir). Kısa dönem ilişkisine baktığımızda da bütün değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısı -0,15 olması uzun dönem ve kısa dönem sanayi malları ithalat talebi arasındaki uyumsuzluğun her çeyrekte yüzde 0,15 azaldığını göstermektedir. Kısa dönem gelir elastikiyetleri toplamının kısa dönem fiyat elastikiyeti toplamından daha yüksek olmasına bakmayarak, fiyat değişkeninin etkisini yukarıdaki denklemlerde anlattığımız gibi daha hızlı olduğu görülmektedir. Fiyat değişkeninde meydana gelen yüzde bir değişim ilk üç ay içinde sanayi malları ithalat talebini yüzde 0,75 azaltmasına karşın gelirden meydana gelen yüzde bir artış sanayi malları ithalatını üç ay sonra yüzde 0,80; dokuz ay sonra ise 0,69 artırdığı görülmektedir.

Tarım Denklemi (UDİ).

$$\text{LNTİTMİKEND} = -9,16 + 0,74 \text{ LNSABİTGSMH} - 1,82 \text{ LNTARREKABET} + u_t$$

t.st.	-9,77	3,47	-10,5
-------	-------	------	-------

$R^2=0,79$
 $\text{Adj. } R^2=0,78$
 $\text{D.W.}=0,75$
 $\text{F.st.}=128,8$

Tarım Denklemi (KDİ).

$$\text{D(LNTİTMİKEND)} = 0,28 \text{ D(LNSABİTGSMH}(-3)) - 1,76 \text{ D(LNTARREKABET)} + 0,5 \text{ LNTARREKABET}(-6))$$

t.st.	(1,86)	(8,44)	(2,49)
-------	--------	--------	--------

$$-0,35 \text{ TARDENKRES}(-1) + u_t$$

(-3,7)

$R^2=0,55$
 $\text{Adj. } R^2=0,53$
 $\text{D.W.}=2,09$
 $\text{F.st.}=25,2$

Uzun dönemli tarım malları ithalat denklemine baktığımızda fiyat elastikiyetinin 1,82 gibi yüksek bir değer olduğu ve gelir elastikiyetinden genel ve sanayi denklemlerinde olduğu gibi yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum bize fiyat değişkeninde meydana gelecek yüzde birlik bir azalmanın tarım malları ithalat talebini yüzde 1.82 artırdığını göstermektedir. Uzun dönem tarım malları fiyat elastikiyetinin birin üzerinde çıkması bize çok önemli bir sonucu gösterir. Türkiye yüksek kaliteye sahip lüks sayılabilecek tarım malları ithal etmektedir. Bu yüzden tarım malları ithalatının fiyat elastikiyeti çok yüksek çıkmaktadır. Uzun dönem sanayi ithalat talebi denkleminin aksine fiyat değişkeninin de yüksek şekilde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Sanayi malları ithalat talebi fiyat elastikiyetinin istatistiksel olarak anlamsız olmasını 1994 yılında gerçekleşen değişimden kaynaklandığını belirtmiştik. Kukla değişken eklediğimizde hem sanayi ithalat talebi modeli, hem de değişkenler daha anlamlı hale geldiğini görmekteyiz. Tarım malları ithalat fiyat değişkeni grafiğine baktığımızda ise değişkenin 1994 yılı değişiminin sanayi malları ithalatı fiyat değişkenine göre daha az olduğu görülmektedir. Bunu uzun dönemli tarım ithalat talebi denklemine kukla değişken ekleyerek anlamlılığını test edebiliriz. Kısa dönem tarım ithalat talebi denklemine baktığımızda hata düzeltme katsayısının çalıştığını ve denklemdaki tüm değişkenlerin hem istatistiksel, hem de ekonomik olarak anlamlı

olduğunu görülmektedir. Fakat sanayi ve genel ithalat talep denklemleri aksine kısa dönem toplam fiyat elastikiyeti kısa dönem toplam gelir elastikiyetinden daha fazladır ve sanayi ve genel ithalat talep denklemlerine benzer şekilde kısa dönem fiyat etkisi kısa dönem gelir etkisinden daha hızlı olmaktadır. Tüm bunlar da bize çok önemli bir politika ipucu vermektedir. Hem kısa dönem toplam etki, hem de kısa dönem etkinin hızı açısından ve aynı zamanda etkinin uzun dönem büyüklüğüne göre fiyat değişkeni tarım malları ithalat talebi üzerinde daha fazla etkiye sahiptir. Bu uygulanacak politikanın bu söylenenleri göz önünde bulundurması gerektiğini göstermektedir.

Kukla Değişken Eklemeli Tarım Denklemleri (UDİ).

$$\text{LNTİTMİKEND} = -8,1 + 0,60\text{LNSABİTGSMH} - 1,75\text{LNTARREKABET} + 0,23\text{SER2} + u_t$$

t st. (-6,99) (2,60) (-9,77) (1,52)

$R^2=0,80$
Adj. $R^2=0,79$
D.W.=0,70
F st.=88,3

Kukla Değişken Eklemeli Tarım Denklemleri (KDİ).

$$\text{D(LNTİTMİKEND)} = 0,25\text{D(LNSABİTGSMH(-3))} - 1,80\text{D(LNTARREKABET)} + 0,50\text{D(LNTARREKABET(-6))}$$

t.st. (1,71) (-8,46) (2,52)

$$+ 0,32\text{D(SER2(-1))} - 0,36\text{TARDUMYDENKRES(-1)} + u_t$$

(0,96) (-3,76)

$R^2=0,57$
Adj. $R^2=0,54$
D.W.=2,08
F st.=19,5

Kukla değişken eklemeli uzun dönem tarım ithalat talebi incelendiğinde kukla değişkenin %13 olasılık düzeyinde anlamlı olduğu (dolayısıyla anlamsız) olduğu görülmektedir. Yukarıda da anlattığımız gibi fiyat değişkeninin 1994 yılında gösterdiği değişim sanayi malları ve genel ithalat talebinin gösterdiği değişimden azdır ve model üzerinde de etkisinin daha az olması beklenebilir. Bu durum kısa dönem denklemden de görülmektedir. Kısa dönem denkleminde kukla değişken %34 olasılıkla anlamlı (istatistiksel olarak anlamsız) olduğu görülmektedir. Uzun dönem elastikiyet katsayıları kukla değişken eklemekten oluşturduğumuz denkleme göre az da olsa düşmesine karşın, yaklaşık olarak aynı kaldığını söyleyebiliriz. Kısa dönem denkleminde de

görüldüğü hata düzeltme katsayısı anlamlıdır. Bu da bize uzun dönem ve kısa dönem arasındaki tarım malları ithalat talebi uyumsuzluğunun her çeyrekte yüzde 0,36 azaldığını göstermektedir. Yukarıda da söylenildiği gibi hem uzun dönem elastikiyet katsayısının büyüklüğü, hem kısa dönem toplam elastikiyet katsayısının büyüklüğü ve etki hızına göre fiyat değişkeninin daha büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir. Tüm bunlar önemli politik sonuçlar doğurmaktadır. Fiyat değişkeni vasıtasıyla ithalat talebi önemli şekilde etkilenebilir.

4.2. Türkiye İhracat Talebinin Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Fiyat ve Gelir Esneklikleri

İhracat Talebinin Fiyat ve Gelir Esnekliğinin tahmininde aşağıdaki denklem kullanılmıştır:

$$\ln X_t = b_0 + b_1 \ln Y_t + b_2 \ln (P_x/P_w) + u_t$$

X_t : 1994=100 Türkiye İhracat Miktar Endeksi;

Y_t : İncelenen Ülke Grubu GSMH Değer Endeksi (Bütün Ülke Grupları için 1995=100);

P_x : 1994=100 Türkiye İhracat Fiyat Endeksi;

P_m : İncelenen Ülke Grubu İthalat Fiyat Endeksi (Bütün Ülke Grupları için 1995=100);

u : hata terimi;

b_1 katsayısı artı, fiyat rekabetini gösteren b_2 katsayısı eksi işaretli beklenilir. Türkiye ihracat talebinin Asya, Sanayileşmiş Ülkeler, Orta Doğu ve Dünya fiyat ve gelir esneklikleri hesap edilecektir. Denklemlerde kullanılacak değişkenler aşağıda tanımlanmıştır. İhracat talep denkleminde kullanılan veriler 1982 ve 1999 dönemini kapsayan yıllık verilerdir.

DEĞİŞKENLER	
LNGİHMİKEND	Türkiye Genel İhracat Miktar Endeksi
D(LNGİHMİKEND)	LNGİHMİKEND'in Birinci Farkı
LNAREKABET	Türkiye İhracat Fiyat Endeksi/Asya İthalat Fiyat Endeksi
LNASIAGDP	Asya Ülkeleri GSMH Endeksi
D(LNASIAGDP)	LNASIAGDP'nin Birinci Farkı
ASIADENKRESİD	Uzun Dönemli Asya Denkleminden Elde Edilen Hata Terimi
LNINDCOGDP	Sanayileşmiş Ülkeler GSMH Endeksi
D(LNINDCOGDP)	LNINDCOGDP'nin ADF Testi
LNINDCREKABET	Türkiye İhracat Fiyat Endeksi/Sanayileşmiş Ülkeler İthalat Fiyat Endeksi
D(LNINDCREKABET)	LNINDCREKABET'in Birinci Farkı
INDCDENKİMPRESİD	Uzun Dönemli Sanayileşmiş Ülkeler Denkleminden Elde Edilen Hata Terimi
WORLDDENKRESİD	Uzun Dönemli Dünya Denkleminden Elde Edilen Hata Terimi
LNWORLDGDP	Dünya GSMH Endeksi
D(LNWORLDGDP)	LNWORLDGDP'nin Birinci Farkı
LNWREKABET	Türkiye Genel İhracat Fiyat endeksi/Dünya İthalat Fiyat Endeksi
D(LNWREKABET)	LNWREKABET'in Birinci Farkı
MIDLEEASTRESİD	Uzun Dönemli Orta Doğu Denkleminden Elde Edilen Hata Terimi
LNİMİDLEEASTGDP	Orta Doğu GSMH Endeksi
D(LNİMİDLEEASTGDP)	LNİMİDLEEASTGDP'nin Birinci Farkı
LNİMREKAB	Türkiye Genel İhracat Fiyat Endeksi/Orta Doğu İthalat Fiyat Endeksi
D(LNİMREKAB)	LNİMREKAB'ın Birinci Farkı

Değişkenlerin grafikleri EK 2'de istatistikler ise EK 4'de verilmiştir.

Değişkenlerin Durağanlık (Birim Kök)Testleri

DEĞİŞKENLER	DF Test İst.	ADF Test İst.	%1	%5	%10
LNGİHMIKEND		-3,09	-4,57	-3,69	-3,29
D(LNGİHMIKEND)		-3,82	-3,89	-3,05	-2,66
D(LNAREKABET)	-3,90		-3,83	-3,03	-2,66
ASİADENKRESİD	-2,94		-3,83	-3,03	-2,66
LNİNDCOGDP		-2,41	-4,62	-3,71	-3,25
D(LNİNDCOGDP)		-4,06	-3,89	-3,05	-2,67
LNİNDCREKABET	-1,94		-3,86	-3,04	-2,66
D(LNİNDCREKABET)		-2,77	-3,89	-3,05	-2,67
İNDÇDENKİMPRESİD	-4,35		-3,83	-3,03	-2,66
WORLDĐENKRESİD	-5,35		-4,57	-3,69	-3,29
LNWORLDGDP		-2,80	-4,62	-3,71	-3,30
D(LNWORLDGDP)		-3,00	-3,86	-3,04	-2,66
LNWREKABET		-2,25	-3,86	-3,04	-2,66
D(LNWREKABET)	-5,12		-3,86	-3,04	-2,66
MİDLEEASTRESİD	-2,11		-3,86	-3,04	-2,66
LNİMİDLEEASTGDP		-1,67	-4,62	-3,71	-3,29
D(LNİMİDLEEASTGDP)	-2,79		-3,89	-3,05	-2,66
LNMRKAB		-1,96	-3,89	-3,05	-2,67
D(LNMRKAB)		-2,73	-3,92	-3,07	-2,68

Asya Denklemi (UDİ).

$$\text{LNİHMIKEND} = -1,70 + 1,43 \text{ LNASIAGDP} - 1,27 \text{ LNAREKABET} + u_t$$

t st. (-3,04) (11,98) (-1,23)

$R^2=0,92$
 $\text{Adj.}R^2=0,91$
 $\text{D.W.}=0,48$
 $\text{F st.}=93,5$

Asya Denklemi (KDİ).

$$\text{D(LNİHMIKEND)} = 1,87 \text{ D(LNASIAGDP)} - 0,17 \text{ D(LNAREKABET)} - 0,40 \text{ ASIADENKRESİD}(-1) + u_t$$

t st. (6,18) (0,5) (-3,61)

$R^2=0,44$
 $\text{Adj.}R^2=0,37$
 $\text{D.W.}=1,27$
 $\text{F st.}=6,27$

Uzun dönem Asya denklemi incelendiğinde gelir değişkeninin yüksek bir şekilde hem ekonomik, hem de istatistiki olarak anlamlı olduğu, fakat fiyat değişkeninin ise işareti beklenen şekilde olmasına karşın, istatistiki olarak anlamsızdır (%24 olasılıkla anlamlıdır). Kısa dönem denklemine baktığımızda ise hata düzeltme katsayısının hem istatistiki, hem de iktisadi olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem denkleminde olduğu gibi kısa dönemde de fiyat değişkeni istatistiksel olarak anlamsızdır (%63 olasılıkla anlamlıdır). Uzun dönem gelir elastikiyeti 1,43; kısa dönem gelir elastikiyeti ise 1,87'dir. Yani yüzde bir Asya ülkeleri GSMH artışı Türkiye ihracatını uzun dönemde %1,43, kısa dönemde ise (ilk yıl içinde) %1,87 artırdığı görülmektedir. Türkiye'nin Asya ülkelerine yaptığı ihracat uzun dönemli etkisini gelir değişkeni vasıtasıyla yaptığı (fiyat değişkeni anlamsız) görülmektedir. Bu bize iki önemli politika ipucunu verir: 1)Türkiye Asya ülkelerine ithalat yapan firmalarla fiyat rekabetinde değildir. 2)Türkiye ihracatının Asya GSMH'na göre yüksek derecede duyarlı olması Asya'da meydana gelecek her hangi bir durgunluğun Türkiye ihracatını olumsuz şekilde etkileyeceğini göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının -0,40 olması uzun dönem ve kısa dönem arasındaki Türkiye genel ihracatına olan Asya ülkeleri talebi arasındaki uyumsuzluğun her yıl yüzde 0,40 azaldığını göstermektedir.

Sanayileşmiş Ülkeler (UDİ).

$$\text{LNİHMİKEND}_t = -8,13 + 2,85 \text{ LNİNDCOGDP}_t - 3,49 \text{ LNİNDCREKABET}_t + u_t$$

t ist. -4,77 8,00 -3,46

$R^2=0,96$
 $\text{Adj.}R^2=0,95$
 $\text{D.W.}=1,23$
 $F \text{ ist.}=176,4$

Sanayileşmiş Ülkeler (KDİ).

$$\text{D(LNİHMİKEND)}_t = 4,03 \text{ D(LNİNDCOGDP)}_t - 1,47 \text{ D(LNİNDCREKABET)}_t -$$

t st. (4,65) (-1,94)

$$0,72 \text{ İNDCDENKİMPRESİD}(-1)_t + u_t$$

(-4,009)

$R^2=0,35$
 $\text{Adj.}R^2=0,27$
 $\text{D.W.}=1,38$
 $F \text{ ist.}=4,33$

Uzun dönem Türkiye ihracatının sanayileşmiş ülkelere yaptığı ihracat incelendiğinde bütün değişkenlerin hem iktisadi, hem de istatistiksel olarak yüksek anlamlılık gösterdiği görülmektedir. Uzun dönem gelir elastikiyeti 2,85; uzun dönem fiyat elastikiyeti ise 3,49 olduğu görülmektedir. Bu durum bize elastikiyetler konusunda yukarıda değindiğimiz geleneksel iktisatçıların görüşünü kabul etmememiz, fakat Riedel'in görüşlerini kabul etmemiz için bir göstergedir (Geleneksel iktisatçılar yeni sanayileşmiş ülkelerin ihracat ürünlerine olan fiyat elastikiyet talebinin 1'in altında ve gelir elastikiyetinin ise yüksek olduğunu, fakat Riedel ise tam tersi bir durum olduğunu söylemektedir). Fiyat elastikiyetinin -3,49 gibi yüksek bir değerle çıkması Türkiye ihracatçılarının sanayileşmiş ülkelere ihracat yapan firmalarla rekabet ettiklerini göstermektedir. Gelir elastikiyetinin yüksek olması ise sanayileşmiş ülke GSMH'da meydana gelecek yüzde bir artışın Türkiye ihracat talebini yüzde 2,85 artırdığını göstermektedir. Bu da bize o ülkelerde meydana gelecek bir durgunluğun Türkiye ihracatını olumsuz şekilde etkileyeceğini göstermektedir. Kısa dönem gelir elastikiyetinin kısa dönem fiyat elastikiyetinden daha yüksek olması ise kısa dönem ihracat artışında gelir eksenli politikaların (sanayileşmiş ülkelerin) fiyat eksenli politikalardan daha fazla etkili olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının -

0,72 olması ise uzun dönem ve kısa dönem arasındaki ihracat talebi uyumsuzluğunun her yıl yüzde 0,72 azaldığını göstermektedir.

Dünya Denklemi (UDİ).

$$\text{LNİHMİKEND} = -6,03 + 2,41 \text{ LNWORLDGDP} - 4,06 \text{ LNWREKABET} + u_t$$

t ist. (-6,63) (12,5) (-4,76)

$R^2=0,96$
 $\text{Adj.}R^2=0,95$
 $\text{D.W.}=1,45$
 $\text{F st.}=188,5$

Dünya Denklemi (KDİ).

$$\text{D(LNİHMİKEND)} = 3,34 \text{ D(WORLDGDP)} - 1,61 \text{ D(LNWREKABET)} -$$

t ist. (5,50) (-2,38)

$$0,77 \text{ WORLDDENKRESİD}(-1) + u_t$$

(-4,35)

$R^2=0,45$
 $\text{Adj.}R^2=0,38$
 $\text{D.W.}=1,39$
 $\text{F ist.}=6,58$

Türkiye ihracatının dünya talep denklemi incelendiğinde uzun dönemli ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişki sanayileşmiş ülkeler denklemlerine benzer şekildedir. Uzun dönem Türkiye ihracatının dünya talebinin fiyat elastikiyeti -4,06; gelir elastikiyeti ise 2,41 olduğu görülmektedir. Yani fiyatta meydana gelen %1 azalış Türkiye ihracat talebini %4.06 artırırken gelirden meydana gelen %1 artış Türkiye ihracat talebini %2.41 artırmaktadır. Kısa dönem denkleme baktığımızda ise gelir elastikiyetinin fiyat elastikiyetinden daha fazla olduğu (sanayileşmiş ülkeler modelinde olduğu gibi) görülmektedir. Gelirden meydana gelen %1 artış Türkiye ihracat talebini ilk yıl içinde %3.34 artırmakta, fakat fiyatta meydana gelen %1 azalış ise Türkiye ihracat talebini ilk yıl içinde %1.61 artırmaktadır. Buradan şöyle bir sonuca varılır: Kısa dönemde gelir eksenli politikaların (Türkiye ihracat pazarındaki ülkelerin) fiyat eksenli politikalara göre daha fazla etkili olmasına bakmayarak, uzun dönemde fiyat değişkeni daha önemli hale gelmektedir. Türkiye ihracatının dünya talep modelinin sanayileşmiş ülke modeline benzerlik göstermesi Türkiye ihracatının önemli bir kısmının sanayileşmiş ülkelere

yapıldığından kaynaklanmaktadır (Türkiye dış ticaretinin ülke gruplarına göre dağılımı tablosuna bakınız).

Orta Doğu Ülkeleri (UDİ).

$$\text{LNİHMİKEND} = -8,55 + 2,95 \text{ LNMİDLEESTGDP} - 3,68 \text{ LNMREKAB} + u_t$$

t ist. (-4,44) (6,86) (-2,88)

$R^2=0,80$
 $\text{Adj.}R^2=0,78$
 $\text{D.W.}=0,61$
 $\text{F ist.}=32,7$

Orta Doğu Ülkeleri (KDİ).

$$\text{D(LNİHMİKEND)} = 0,15 - 0,68 \text{ D(LNMİDLEESTGDP)} + 0,16 \text{ D(LNMREKAB)} -$$

t ist. 5,25 -0,88 0,43

$$0,29 \text{ MIDLEESTRESİD}(-1) + u_t$$

(-3,90)

$R^2=0,64$
 $\text{Adj.}R^2=0,56$
 $\text{D.W.}=1,39$
 $\text{F st.}=8,23$

Türkiye ihracatının Orta Doğu ülkelerine göre uzun dönemli talep denklemine baktığımızda hem gelir değişkeninin, hem de fiyat değişkeninin iktisadi ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Fiyat elastikiyetinin gelir elastikiyetinden daha fazla olduğu görülmektedir. Fiyat değişkeninde meydana gelecek %1 azalış Türkiye'nin Orta Doğuya olan ihracatını %3,68; Orta Doğu ülkeleri gelirinde meydana gelecek %1 artışın ise Türkiye ihracatını %2,95 artırdığını görmekteyiz. Bulunan sonuçlar değerlendirilmesi gereken önemli sonuçlardır. Kısa dönem modeline baktığımızda hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı (hata düzeltme katsayısı hem istatistiksel, hem de iktisadi olarak anlamlıdır). fakat kısa dönem fiyat ve gelir elastikiyetleri iktisadi olarak anlamlı olmasına bakmayarak istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu durum bize şunu göstermektedir: Türkiye ihracatı ile Orta Doğu ülkeleri gelir ve fiyat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olmasına bakmayarak bu ilişki kendisini kısa dönemde göstermemektedir. Ve bu yüzden Orta Doğu ülkelerine yönelik Türkiye ihracat talebini

etkileyen faktörler uzun dönemi hedeflemelidir. Aynı zamanda uzun dönemde Orta Doğu ülkeleri Türkiye için önemli pazar oluşturmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında önemli yapısal değişim yaşamıştır. Bu yapısal değişim dışı açılma sanayileşme stratejisinin uygulanmasıdır. Hem ikinci bölümde, hem de üçüncü bölümde de incelendiği gibi Türkiye dış ticaret talebi üzerinde fiyat ve gelir etkisinin önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki sonuçlar ışığında görülebilir.

Fiyat ve gelir değişkeni Türkiye ithalat talebi üzerinde önemli etkiye sahiptir. Hem genel ithalat, hem sanayi ithalatı ve hem de tarım malları ithalatı talebi ile fiyat ve gelir değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Diğer önemli sonuç Türkiye uzun dönem ithalat talebi fiyat elastikiyetinin gelir elastikiyetinden büyük olduğunu görmekteyiz. Fakat buna rağmen hem gelir elastikiyet katsayısının, hem de fiyat elastikiyet katsayısının anlamlı olması hem fiyat eksenli, hem de gelir eksenli politikalarla ithalat talebinin etkilenebileceğini göstermektedir (Uzun dönemli sanayi malları ithalat talebi gelir elastikiyeti 0.98; tarım mallar ithalat talep elastikiyeti ise 0.74 olduğu göz ardı edilmemelidir).

Sanayi malları uzun dönem ithalat talebi fiyat elastikiyeti 1'in altındadır. Bu durum Türkiye'nin ithal ettiği sanayi mallarının yurtiçinde rakibinin olmaması ve dolayısıyla zorunlu nitelendirilebilir mallar olmasıyla izah edilebilir. Tarım malları uzun dönem ithalat talebi fiyat elastikiyeti 1'in üzerindedir. Bu durum Türkiye'nin ithal ettiği tarım mallarının lüks tüketim malları olmasından kaynaklanabilir. Sanayi malları ithalatı fiyatının 1994 yılında önemli değişiklik gösterdiği, bu nedenle 1994 sonrası sanayi malları ithalatında önemli artış görüldüğü, fakat tarım malları ithalat fiyatında bu değişiklik önemli şekilde olmadığı ve dolayısıyla tarım malları ithalat talebinin 1994 sonrası önemli artış olmadığı görülmektedir. Tarım malları ithalat talebinde 1994 sonrası artış olmaması genel ithalat talebi artışının esasen sanayi malları ithalat talebi artışından kaynaklandığını göstermektedir. Aynı zamanda uzun dönem ithalat talebinin 1994 öncesine göre 1994 ve sonrası arasında artış olması AB Gümrük Birliği üyeliğiyle izah edilebilir. (Gümrük Birliği anlaşması sadece sanayi mallarını kapsamaktadır ve Türkiye ithalat talebinde sanayi mallar ithalat talebi tarım malları ithalat talebine göre çok daha yüksek olduğundan genel ithalat talebi üzerinde sanayi malları ithalatı daha yüksek etkiye sahiptir. Tarım malları ithalat talebinin 1994 sonrası artmamasına

bakmayarak genel ithalat talebinin artmasını sanayi malları ithalatının genel ithalat talebi üzerindeki etkisiyle izah edebiliriz).

Kısa dönemde ithalat talebi üzerinde fiyat değişkeni gelir değişkeninden daha hızlı etki yapması fiyat politikasının kısa dönemde Türkiye ithalat talebi üzerinde daha hızlı etki yaptığını göstermektedir.

Kısa dönemde genel ve sanayi ithalat denklemlerinde toplam gelir elastikiyeti toplam fiyat elastikiyetinden büyüktür. Kısa dönem etkileri bakımından gelir değişkeni (genel ithalat ve sanayi malları ithalatında) daha fazla toplam etkiye sahip olduğundan gelir etkisi ithalat talebi üzerinde daha geç kendini göstermesi sebebiyle eğer müdahale gerektiren durum acil değilse kısa dönem etki açısından gelir eksenli politikalarla daha önemli sonuç alınabilir.

Kısa dönemde tarım ithalat denkleminde toplam fiyat elastikiyeti toplam gelir elastikiyetinden daha büyüktür. Bu durum fiyat politikasının tarım malları ithalat talebi üzerinde daha fazla etki yapabileceğinin göstermektedir.

Sanayi malları ithalat talebinin fiyat esnekliğinin 0,93 olması tarım malları ithalatı etkisi kadar olmasa da fiyat değişkenini etkilemeye yönelik ithalat politikalarının sanayi malları ithalatını da etkileyeceği açıktır.

1994 sonrası Türkiye ithalat talebinin artması AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini gidermeye yönelik köklü tedbirlerin alınması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye ihracatının ülke grupları itibarıyla talep denklemleri incelendiğinde fiyat ve gelir etkisinin Türkiye ihracatı üzerinde önemli etki yarattığı açık şekilde görülebilir. Bu denklemler değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar görülebilir:

Türkiye ihracat talebini etkilemede fiyat ve gelir önemli etkiye sahiptir.

Uzun dönem ve aynı zamanda kısa dönem fiyat ve gelir elastikiyetleri incelendiğinde Türkiye ihracatının sanayileşmiş ülkeler fiyat ve gelir elastikiyetinin diğer ülke gruplarına göre daha yüksek ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye ihracatı için en önemli pazarın uzun dönemde ve aynı zamanda kısa dönemde sanayileşmiş ülkeler pazarı olduğunu gösterir. Türkiye ihracatı bu ülkelere dönük olmalıdır.

Uzun dönem Türkiye ihracatının Orta Doğu Ülkeleri fiyat ve gelir elastikiyetleri ise hem istatistiksel, hem de iktisadi olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda elastikiyet büyüklükleri de önemli ölçüde büyük sayılabilir. Fakat kısa dönem Türkiye ihracatının Orta Doğu Ülkeleri fiyat ve gelir elastikiyetleri iktisadi olarak anlamlı olmasına bakmayarak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Türkiye için uzun dönemli ihracat pazarı olarak Orta Doğu ülkeleri görülebilir. Kısa dönem katsayıların anlamsız olmasına bakmayarak uzun dönem fiyat ve gelir elastikiyetlerinin çok yüksek ve aynı zamanda anlamlı olması Türkiye ihracatını bu ülkelere yönlendirebilir. Aynı zamanda kısa dönem katsayılarının fiyat değişkeninin anlamsız olması Türkiye firmalarının kısa dönemde bu ülkelere ihracat yapan firmalarla rekabet içinde olmadıklarını göstermektedir. Bu durum Orta Doğu ülkelerine ihracat yapan firmalara göre fiyat ayarlamaları yaparak kısa dönemde bu ülkelere yapılan Türkiye ihracat talebinde artışa neden olunmayacağını göstermektedir.

Fiyat değişkeninin anlamlı olması Türkiye'nin hem sanayileşmiş ülkelerde (uzun ve kısa dönemde), hem de Orta Doğu ülkelerinde (sadece uzun dönemde) o ülkelere ihracat yapan firmalarla fiyat rekabeti içinde olduğunu göstermektedir. Bu durum fiyat değişkenini etkileyecek politikalarla Türkiye ihracatını olumlu şekilde etkilemenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem Türkiye ihracatının Asya ülkeleri fiyat elastikiyeti istatistiksel olarak anlamsızdır. Fakat gelir elastikiyeti ise önemli etkiye sahiptir. Bu sonuç Asya ülkelerinin Türkiye ihracatına olan uzun dönem talebinin gelir değişkeni vasıtasıyla olduğunu göstermektedir. Kısa dönem Asya ülkeleri Türkiye ihracat fiyat elastikiyeti de istatistiksel olarak anlamsızdır.

Kısa dönem etkiler incelendiğinde tüm ülke gruplarına göre (Orta Doğu Ülkeleri kısa dönem fiyat ve gelir elastikiyeti anlamsızdır) kısa dönem gelir elastikiyetinin kısa dönem fiyat elastikiyetinden büyük olması kısa dönem Türkiye ihraç pazarı gelir değişimlerinden Türkiye ihracatının daha fazla etkileyeceğini göstermektedir.

Türkiye ihracatının hem kısa dönem, hem de uzun dönem dünya fiyat ve gelir elastikiyetlerinin de anlamlı olduğu ve aynı zamanda katsayı büyüklüklerinin de önemli ölçüde büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç sanayileşmiş ülkelerin etkisinden kaynaklanabilir.

Tüm ülke gruplarına göre Türkiye ihracatının gelir elastikiyetinin anlamlı olması ve aynı zamanda kısa dönemde bu elastikiyetin çok yüksek olması bu ülkelerde meydana gelecek gelir değişimlerinin Türkiye ihracatı üzerine etki yaratacağını göstermektedir. Bu ülkelerde meydana gelecek durgunluğun Türkiye ihracatını olumsuz etkileyeceği söylenebilir.

Hem ithalat, hem de ihracat denklemleri incelendiğinde fiyat değişkeninin önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu durum Marshall-Lerner koşulunun sağlanacağını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye dış ticareti üzerinde fiyat değişkenini etkileyerek önemli sonuçlar elde edilebilir.

1980 sonrası Türkiye önemli yapısal değişim yaşamaktadır ve bu değişim Türkiye dış ticareti açısından da büyük etkiye sahiptir. Hem ithalat, hem de ihracat talebi üzerinde fiyat ve gelir etkisinin anlamlı ve önemli sayılabilecek büyüklükte olması Türkiye açısından ihracata dayalı sanayileşme politikasını da mümkün kılmaktadır. Türkiye ödemeler bilançosu üzerinde döviz kuru politikasının önemli etkiye sahip olması uygulanan 2001 Şubat devalüasyon politikasının ödemeler bilançosunu olumlu etkileyeceğini göstermektedir. Fakat bu etkinin uzun dönemde belirgin şekilde görüleceği unutulmamalıdır (uzun dönem fiyat elastikiyetleri kısa dönem fiyat elastikiyetlerinden daha yüksek tahmin edilmiştir). Türkiye ihracatının fiyat ve gelir elastikiyetlerinin yüksek çıkması yüksek ihtimalle sanayi malları ihracatından kaynaklanmaktadır (veri yokluğundan sektörel ihracat elastikiyetleri hesap edilmedi). Bu durum Türkiye dış ticaretinin 1980 sonrası önemli şekilde yapısal değişim sağladığının göstergesidir. Hem fiyat ve aynı zamanda gelir elastikiyetlerinin yüksek ve anlamlı olması Geleneksel dış ticaret, Parasalcı dış ticaret ve aynı zamanda Keynesyen dış ticaret görüşlerini Türkiye ekonomisi açısından doğrulamaktadır. Bazı olumsuzluklara rağmen Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olan dış ticaretin ileride olumlu gelişmeler gösterebileceği düşünülebilir.

Dış ticaret talebi açısından diğer faktörlerin (kalite, pazarlama teknikleri, ambalajlama ve b.) önemi de büyüktür ve bu çalışma ileride bu faktörleri de dikkate alarak genişletilebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALKİN, Erdoğan, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Filiz Kitabevi, İstanbul.

APAK, Sudi, Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

APPLEYARD, Dennis R. ve Alfred J., FIELD, International Economics, R.R.Donnelley & Sons Company, 1992.

BALASSA, Bela, The Newly Industrializing Countries in the World Economy, Pergamon Press, New York, 1981.

BAŞOL, Koray Türkiye Ekonomisi, 5. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.

BERKSOY, Taner, Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

BERKSOY, Taner, "1980'lerde Türkiye Ekonomisi", Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi 1980-1985, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

BLOOMFIELD, Arthur I, Essays in History of International Trade Theory, Edward Elgar Publishing Company, 1994.

BRANSON, William (Çev:İbrahim Kanyılmaz), Makro İktisat, Teori ve Politika, 2.Baskı, Melisa Mat., 1998.

BRANSON, William H., Macroeconomic Theory and Policy, Harper & Row Publishers, New York, 1972.

BUTLER, Eamon, Milton Friedman-A Guide to His Thought, Universe Books, New York, 1985.

- CHAREMZA, Wojciech W. ve Derek F. DEADMAN, **New Directions in Econometric Practise**, Edward Elgar, UK.
- CHACHOLIADES, Miltiades, **International Economics**, McGRAW-Hill Publishing Company, New York, 1990.
- CZINKOTA, Michael , R., Pietra, RIVOLI ve Ilkka A. RONKEINEN, **International Busines**, The Dryden Press, a Division of Holt, Richard and Winston, Inc., 1989.
- DEMİR, Ömer, **Kurumcu İktisat**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- DORNBUCH, Rudiğer, F. LESLIE ve C.H. HELMERS, **The Open Economy, Tolls For Policymakers in Developing Countries**, Oxford University Press, 1988.
- EKER, Aytaç, Asuman ALTAY ve Mustafa SAKAL, **Maliye Politikası Teori, İlkeler ve Yöntemler**, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994.
- ELLSWORTH, P.T. ve J. Clark LEITH, **The International Economi**y, Fifth Edition, Macmillan Publishing Co., Inc., New York, 1975.
- ERGUN, Temel, **Türkiye’de İhracata Yönelik Sanayileşme Politikası ve 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretteki Yapısal Değişimin Analizi**, Friedrich Elbert Vakfı, İzmir, 1990.
- FLEISHER, Belton M., Edward J. RAY ve Thomas J. KNIESNER, **Principles of Economics**, Wm. C. Brown Publishers, Dubuque, 1987.
- FROYEN, Richard T., **Macroeconomics Theories and Policies**, University of North Carolina at Chapel Hill, Macmillan Publishing Company, 1993.
- GOLDSTEIN, Morris ve Mohsin KHAN, **Income and Price Effects in Foreign Trade**, Handbook of International Economics, Elsevier Science Publishers B, Vol II, 1985.

- GREENE, William H., **Econometric Analysis**, Third Editon, New York University, Prentice Hall International Inc.
- GUAJARATİ, Domadar N., **Basic Econometrics**,Third Edition, Mc Graw-Hill, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- GÜRAN, Nevzat ve İsmail AKTÜRK, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, İkinci Baskı, Karınca Matbaacılık, İzmir,1995.
- GÜRAN, Nevzat, **Makro Ekonomik Analiz**, Karınca Matbaacılık, İzmir,1994.
- HARGREAVES, Colin P., **Nonstationary Time Series Analysis and Cointegration**, Oxford University Press, 1994.
- HATİPOĞLU, Zeyyat, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul,1993.
- HATİPOĞLU,Zeyyat, **Yeniden Dirilen Türkiye Ekonomisi-24 Ocak 1980 ve Ötesi**, Yön Ajans, İstanbul,1989.
- HİÇ,Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul,1994.
- HOGENDORN, Jan S. ve Wilson S. BROWN, **The New International Economics**, Adison Wesley Publishing Company, 1979.
- INGRAM, James J., **International Economics**, Second Edition, John Wiley & Sons, 1986.
- İŞİĞİÇOK, Erkan, **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, Türkiye’de Para Arzı ve Enflasyon Üzerine Ampirik Bir Araştırma** , Bursa,1994.
- İYİBOZKURT, Erol, **Uluslararası İktisat**, Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Bursa, 1995.
- KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, Dağıtım, İstanbul, 1996.

- KARLUK, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998.
- KARLUK, S.Rıdvan, **Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir İ.T.İ.A Basımevi no:237/158, Eskişehir, 1981.
- KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- KEPENEK, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- KEYDER, Nur, **Para ,Teori, Politika, Uygulama**, 4. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1993.
- KHAMBATA, Dara, Riad AJAMI, **International Business, Theory and Practise**, Macmillian Publishing Company, A Division of Macmillian Inc., New York, 1992.
- KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi, Modeller ,Politikalar, Stratejiler**, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- KİNDLEBERGER, Charles P., **International Economics**, Fourth Edition, Richard D.Irwin, Inc., 1968.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978 Birinci Kitap**, 4. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.
- LİNDERT, Peter H., **International Economics**, Eighth Edition, Irwin Publications, 1986.
- LİNDERT, Peter H., **International Economics**, Ninth Edition, Richard D.Irwin, Inc., 1991.
- LLOYD, Peter J., **International Trade Problems of Small Nations**, Duke University Press, 1968.
- MAYES, David G., **Applications of Econometrics**, Prentice-Hall International, Inc., London, 1981.

- MİLLET, Jean (Çev. Ertuğrul Tokdemir), **18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- OLALI, Hasan, **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- OLGUN, Hasan, Sübidey TOGAN, **Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu**, Enka Vakfı Yayınları, Ankara, 1984.
- ÖKÇİN, A. **Gündüz Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, SPK Yayınları, Yayın No: 59, Ankara, 1997.
- ÖKSÜZ, S., **Türkiye’de Para ve Dış Denge İlişkisi, Bir Parasal Yaklaşım Modeli Denemesi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1980.
- ÖNİŞ, Ziya, **Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu: (1980-1988)**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no: 1989-33, İstanbul, 1989.
- ÖZGÜVEN, Ali, **İktisadi Düşünceler, Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- PARASIZ, İlker, **Makro Ekonomi, Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları 5. Baskı, 1991.
- PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi- 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- PEKİN, Tevfik ve Temel ERGUN, **Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984.
- PEKİN, Tevfik, **Makro Ekonomi, Para, Milli Gelir, İstihdam**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1993.
- PINDICK, Robert S. ve Daniel L. Rubinfeld, **Econometric Models and Econometric Forecasts**, Mc Graw-Hill, Inc., 1991.

- SHONE, Ronald, **Open Economy, Macro Economics-Theory, Policy and Evidence**, Cambridge,1989.
- SAĞLAM, Dündar, **Türkiye Ekonomisi, Yapısı ve Temel Sorunları**, 2. Baskı, Kalite Matbaası, Yıl Belirtilmemiş.
- SAVAŞ, Vural F., **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1982.
- SAVAŞ, Vural Fuat, **İktisadın Tarihi**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Avcıol Basım- Yayın, İstanbul, 1997.
- SAVAŞ, Vural, **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul,1986.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Türkiye’ de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 2, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1982.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat,Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 10. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul,1994.
- TOGAN, Sübidey, **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:I, Ankara.
- ULUDAĞ, İlhan, **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi**, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayın No:21, İstanbul, 1990.
- UTKULU, Utku “The Tukiş Economy:Past and Present”, Debbie Lovatt (ed.), **Turkey Since 1970, Politics, Economics and Society**, Palgrave Publishers, New York, 2001.
- ÜLGENER, Sabri F., **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınevi, İstanbul,1980.
- YELDAN, Erinc, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, Birinci Baskı**, İletişim Yayınları, İstanbul,2001.
- YILMAZ, Şiir Erkök, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Ankara, 1992.

MAKALELER

- AKÇA, Yüksel ,”Serbest Bölgeler ve Serbest Bölge Faaliyetlerinin Esasları”, **Dış Ticaret Dergisi**, sayı:9, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGInisan98nisan98.htm.
- ALGAN, Ümit R. Ve Mahir FİSUNOĞLU, “Elasticities of Import Demand: The Turkish Experience”, **Journal of Economics and Administrative Studies**, Vol.4, No1, 1990.
- ARTAM, Evren, “Dışa Ticaretimizin 1990 Yılı Değerlendirmesi”, **Dış Ticarete Durum**, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayını, sayı 23-24, Maya Matbaacılık Yayıncılık, Ankara, Ocak 1991.
- AYRAM, Erkin I., “Income Elasticities of Exports and Imports: a Re- examination of The Emprical Evidence”, **Applied Economics**, 1993, 25.
- FIĞLALI, Ayşegül ve A. Ünlü ERDOĞAN, “Türkiye’de Dış Ticaret Esneklikleri ve Trend Analiziyle Tahmin Denemesi” , **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, sayı 9, Temmuz 1991/2.
- BALCILAR, Mehmet ve Altan ÇABUK, “What Does a Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation of Unit Root Processes with a Survey of Unit Root Test”, **Çukurova Ün., İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, ,Sayı:1, Yıl:1998
- BAHMANİ-OSKOOEE, Mohsin, “Determinants of International Trade Flows, The Case of Devoloping Countries”, **Journal of Development Economics**, Vol.20, no:1, Jan.-Feb., 1986, pp.107-123.
- BALAYLAR, Nilgün Acar, “Döviz Kuru Sistemleri ve Dış Ticaret”, **D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:12, Sayı:11,1997, 65-84.
- BOND, Marian E., “Export Demand and Supply For Groups of Non-Oil Devoloping Countries”, **IMF Staff Papers**, March 1985, pp.56-77.

- ÇETİNKAYA, Mevlüt, "Türkiye İmalat Sanayinde Koruma Oranları ve Piyasa Yapısının Gelişimi", **ASOMEDYA**, Ankara Sanayi Odası Aylık Yayın Organı, Ağustos, 1999.
- DEMİREL, Ruşen, "Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler (1923-1993)", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1993.
- EDWARDS, Sebastian, Opennes, "Trade Liberalization and Growth in Developing Countries", **Journal of Economic Literature**, Vol. XXXI, September 1993.
- EKİNCİ, Nazım Kadri, "Macroeconomic Developments in Turkey:1980-1988", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 17 (1-2), 1990, 73-114.
- ENGLE, Robert ve C.W.GRANGER, "Co-Integration and Error Correction: Repesantation, Estimation and Testing", **Econometrica**, 55,(2), 1987, 251-76.
- ENGLE.R.F , C.W.GRANGER ve J.J.HALLMAN, "Merging Short-and Long-Run Forecasts", An Application of Seasonal Cointegration to Monthly Electricity Sales Forecasting, **Journal of Econometrics**, 40, (1989), pp 45-62.
- FRIEDMAN,M., "The Role of Monetary Policy", **American Economic Review**, 58(1) March 1-17.
- GHATAK, Subrata, Chric MİLNER ve Utku UTKULU," Exports, Export Composition and Growth: Cointegration and Causality Evidence for Malaysia", **Applied Economics**, 1997, 29, 213-223.
- GHATAK, Subrata, Chris, MİLNER ve Utku, UTKULU, "Tarde Liberalization and Growth: Some Evidence for Turkey", **Economics of Planning** 28, Kluwer Academic Pub., Netherlands.
- GÖĞÜŞ, Murat ve Tankut AYDIN, "Türkiye'nin Dış Ticaret Rejimi İçinde İthalata İlişkin Esaslar ve 1998 Yılı Uygulamaları", **Dış Ticaret Dergisi**, sayı:11, Yıl:3, Ekim 1998.

GÖVDERE, Bekir, "Sektörel Dış Ticaret Şirketlerin Yapısı Üzerine Bir Araştırma", **Dış Ticaret Dergisi**, sayı:12, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ocak99/ocak99.htm.

GRANGER, C.W. ve Tae-Hwy LEE, "Multicointegration", **Advances in Econometrics**, vol.8, 1989, pp.71-84.

GREENWAY, David ve David SAPSFORD, "Liberalization and the Terms of Trade in Turkey: a Causal Analysis", **Applied Economics**, 1995,27, pp.953-959.

GUNDLACH, Erich ve Stefon SINN, "Unit root tests of The Current Account Balance: Implications for International Capital Mobility", **Applied Economics**, vol. 24, No:6,1992.

GÜLALP, Haldun, "Gelişme Stratejileri Tartışması: Bir Eleştiriye Yanıt", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3-4, Ankara, 1981.

GÜLALP, Haldun, "Türkiye' de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1-2, Ankara, 1980.

GÜRSOY, N.Kağan, "Hedef Ülke Dış Ticaret Şirketleri", **Dış Ticaret Dergisi**, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ocak2000/ocak2000.htm.

GÜVEN, Tarık Celal, "Cumhuriyetimizin 75. Yıldönümünde Dış Ticaretimizin Geçmişi ve Bugünü", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, Ekim 1998, DTDERGI/ekim1998/ekim98htm.

HOUTHAKKER, H.S., Stephen P. MAGGE, "Income and Price Elasticities in World Trade", **The Review of Economics and Statistics**, vol. LI, no:2, May 1969.

KENAR, Necdet, "İhracatın Teşvikinde Katma Değer Vergisi İstisnası", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, sayı:4, Mayıs 1986, Ankara .

KHAN, Mohsin S., "Import and Export Demand in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, vol.21, 1974, 678-693.

- MARQUEZ, Jaime ve Caryl McNEILLY, "Income and Price Elasticities for Exports of Developing Countries", **Review of Economics and Statistics**, vol.70, no.22, 1988, pp.306-314.
- MOLLASALIHOĞLU, Yavuz, "İhracat Teşvikleri", **Dış Ticaret Dergisi**, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan99/nisan99.htm.
- MUSCATELLI, V.A., T.G. SRINIVASON ve David VINES, "Demand and Supply Factors in the Determination of NIE Exports: A Simultaneous Error Correction Model For Hong Kong", **The Economic Journal**, 102 (November, 1992), 1467-1477.
- MUSCATELLI, V. A., A.A. STEVENSON ve C. MONTAGNA, "Modelling Aggregate Manufactured Exports For Some Asian NIE's", **Discussion Papers in Economics no:9118**, University of Glasgow.
- MUSCATELLI, V.A., T.G. SRINIVASON ve David VINES, "The Empirical Modelling of NIE Exports: An Evaluation of Different Approaches", **Discussion Papers no:426**, Centre For Economic Policy Research, London.
- NGUYEN, D.T., "The Demand for LDC Exports of Manufactures: Estimates From Hong Kong: A Comment", **The Economic Journal**, 99 (June 1989), 461-466.
- OLGUN, Hasan, "Türkiye' de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma: İkinci Eleştiri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3-4, Ankara, 1981.
- OLGUN, Hasan, "Türkiye' de İthal İkamesi ve Dışa Açılma: Eleştiri", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3/4, 1980.
- RIEDEL, James, "The Demand for LDC Exports of Manufactures: Estimates From Hong Kong", **The Economic Journal**, 98 (March, 1988), 134-148.
- RIEDEL, James, "Strategy Wars : The State of Debate on Trade and Industrialization in Developing Countries", **International Trade and Global Development: Essays in Honour of Jagdish Bhagwati**, A.Koekkoek ve L.B.M. Mennes (eds.), Routledge, London, 1991.

SARAÇOĞLU, Bedriye, "Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği", İGEME' den Bakış, Yıl 3, Sayı 10, Nisan-Haziran 99.

ŞAHİNBEYOĞLU, Gülbin ve Bülent ULAŞAN, "An Empirical Examination of the Structural Stability of Export Function: The Case of Turkey", ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresinde Sunulmuştur, September 1999

ŞENSES, Fikret ve Arman KIRIM , "Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gerekleri", ODTÜ Gelişme Dergisi, 18 (1-2), 111-141.,1991.

UTKULU, Utku, "Are The Turkish External Deficits Sustainable? Evidence From The Cointegrating Relationship Between Exports and Imports ", D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 1998.

UTKULU, Utku, "How to Estimate Long Run Relationships in Economics: An Overview of Recent Developments", D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi, Cilt 12,sayı2,1997.

ÜÇDOĞRUK, "Şenay, Cointegrasyon Analizi:Döviz Kuru-Fiyatlar Örneği", D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:10, sayı:2, 1995.

YEMİŞÇİ, Feyyaz, Alev KÖSETORUNU ve Gülin TAŞKIN ,1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayısı,Ankara, 1993.

Diğer Kaynaklar

Cevat GERNİ, Cevat, Dış Ticaretin Finansmanı, TOBB, Ankara, 1990.

ÇETİNKAYA,Mevlüt, Dışa açılma Sürecinde Türk Sanayinin Koruma Yapısının Analizi, DEÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir,1998.

DİE Dış Ticaret İstatistikleri,1991,1996.

DİE GSMH Üç Aylık Verileri.

DİE, Dış Ticaret İstatistikleri,1996.

DİE,İstatistik Göstergeler,1923-1998,Ocak 2001.

DİE,Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar,Nisan,Mayıs,Haziran 2000.

DİE,Türkiye İstatistik Yıllığı, 1999.

DİE,Türkiye İstatistik Yıllığı,1999.

DPT,2.Türkiye İktisat Kongresi Kalkınma Politikası Komisyonu Tebliğleri,Yayın no:1783,İzmir,1981.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998),Ankara, Aralık 1998.

DTM,İhracata Yönelik Devlet Yardımları Tebliğleri ve Uygulama Usul ve Esasları, T.C. Başbakanlık DTM İhracat Genel Müdürlüğü Devlet Yardımları Dairesi Başkanlığı, Ankara,1997.

EGELİ, Hüseyin A., Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye' nin Sanayileşme Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1991.

GÖKALP, M.Faysal 1980 Sonrası Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmeler, D.E.Ü. SBF, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir,1998.

HDT, Monthly Bulletin of Turkish Foreign Trade ,1990,Annual.

IMF IFS,Yearbook, 2000

Dahilde işleme Rejimi Değişti, İhracatta Görünüm Dergisi , Türkiye İhracatçılar Meclisi Aylık Organı, sayı:68, Haziran 2001.

Özel Rapor, İhracat Teşvikleri, Ekonomik Forum Dergisi,Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını,Yıl8, sayı 4, Ankara, 15 Nisan 2001.

ŞANLISOY, Selim, İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri-Türkiye Örneği, DEÜ SBF Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2000.

ŞİMŞEK, Nevzat, Fiyatların Konjektürel Davranışına İlişkin Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997.

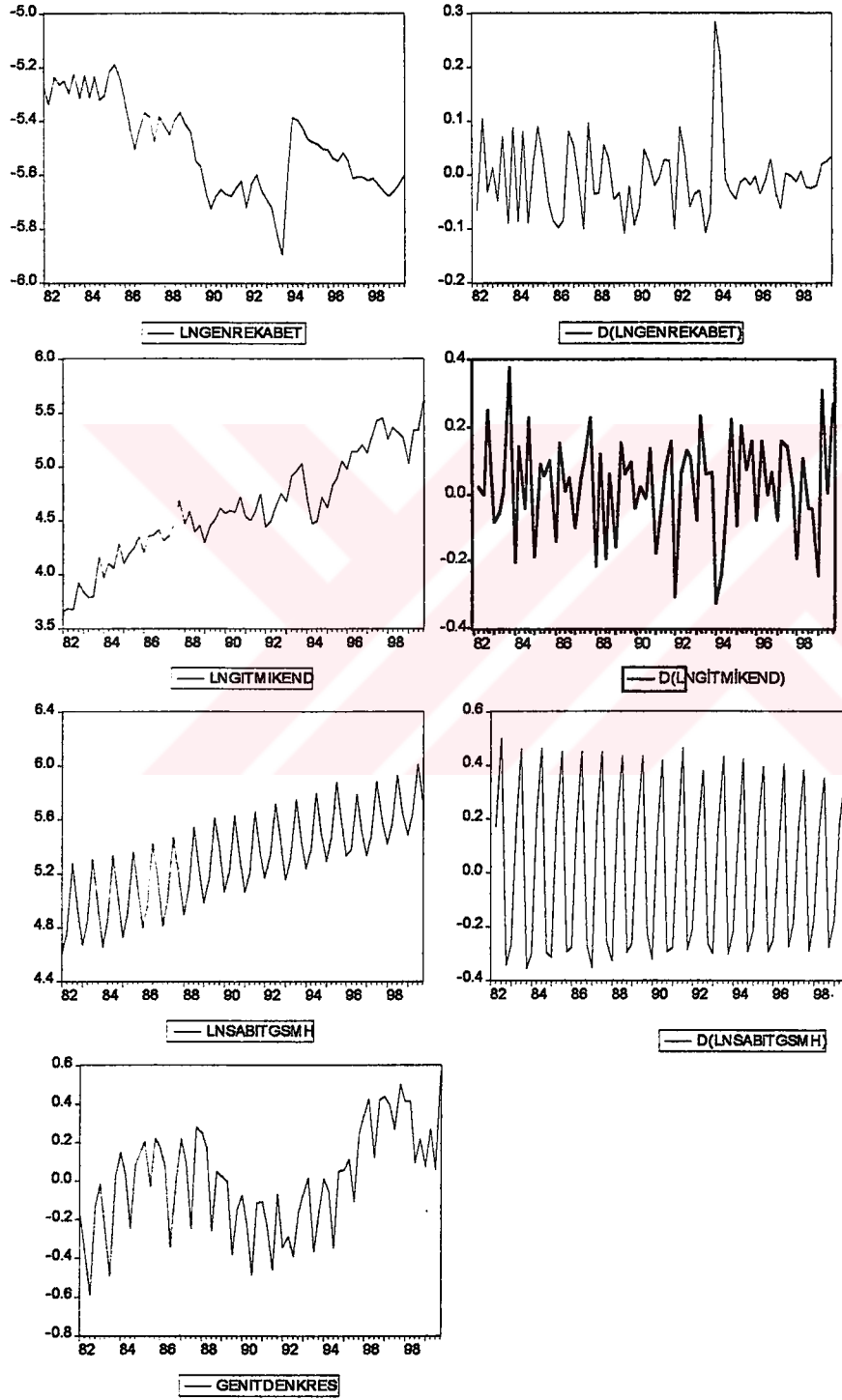
TCMB Üç Aylık Rapor, Ekim Aralık Dönemi, 2000.

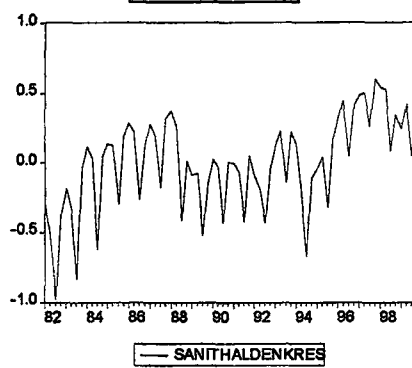
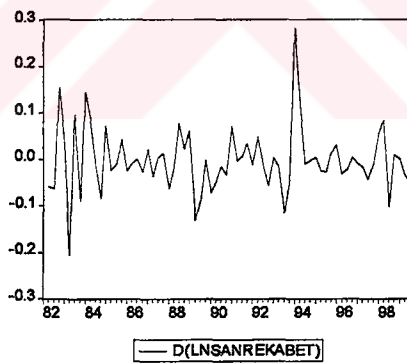
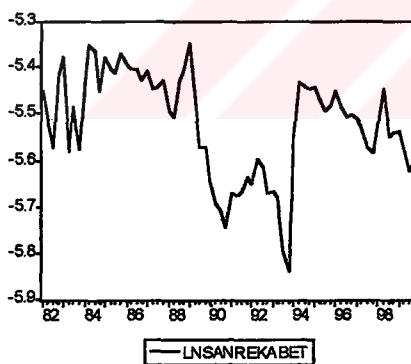
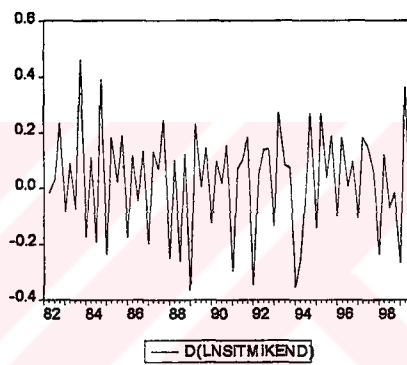
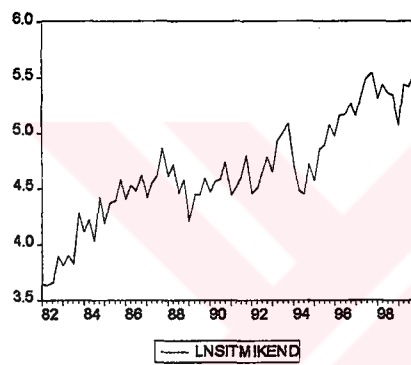
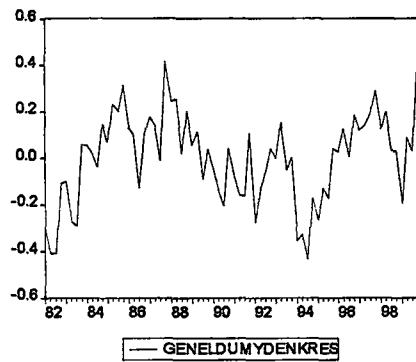
TCMB Yıllık Rapor, Çeşitli Sayılar.

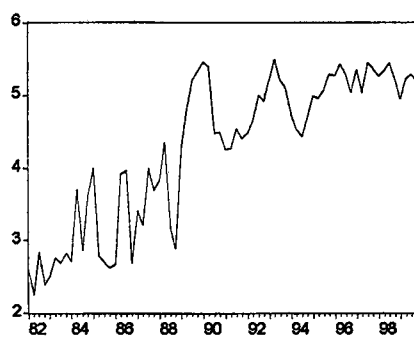
UTKULU, Utku , LDC External Debt, Trade and Solvency of a Nation: Time-Series Evidence For Turkey, Leicester Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leicester, UK., 1994.

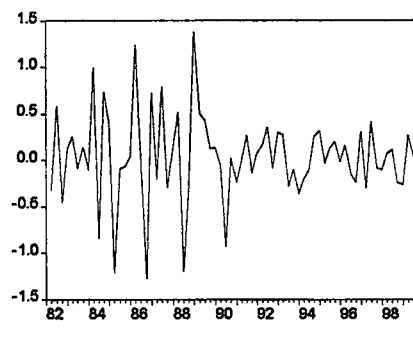
EK 1: İTHALAT DENKLEMİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLERİN GRAFİKLERİ

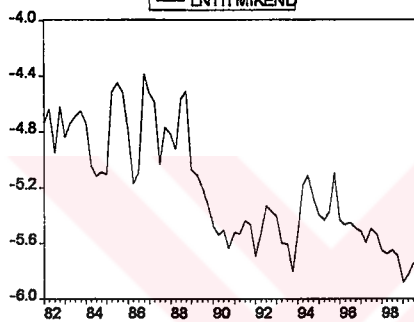

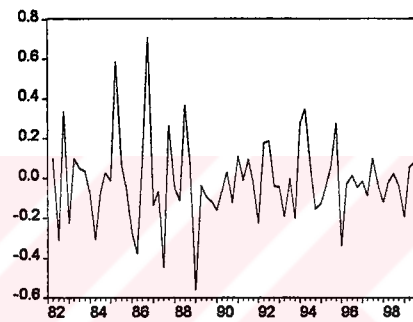
— LNTITMIKEND

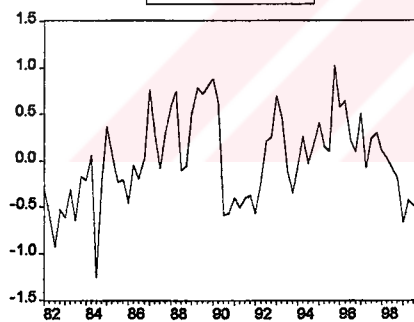
— D(LNTITMIKEND)

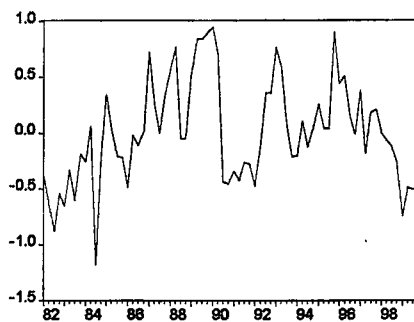
— LNTARREKABET

— D(LNTARREKABET)

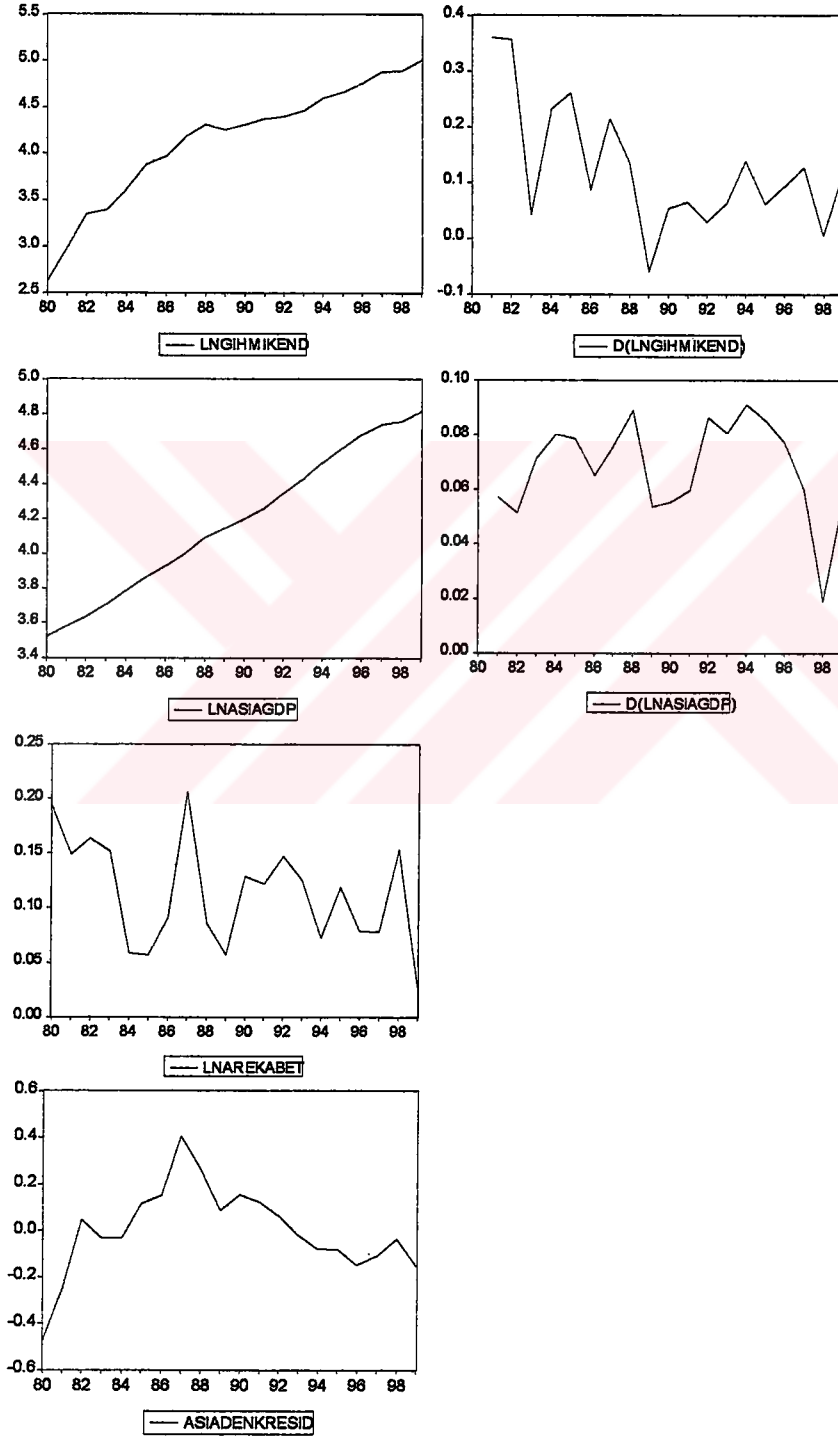

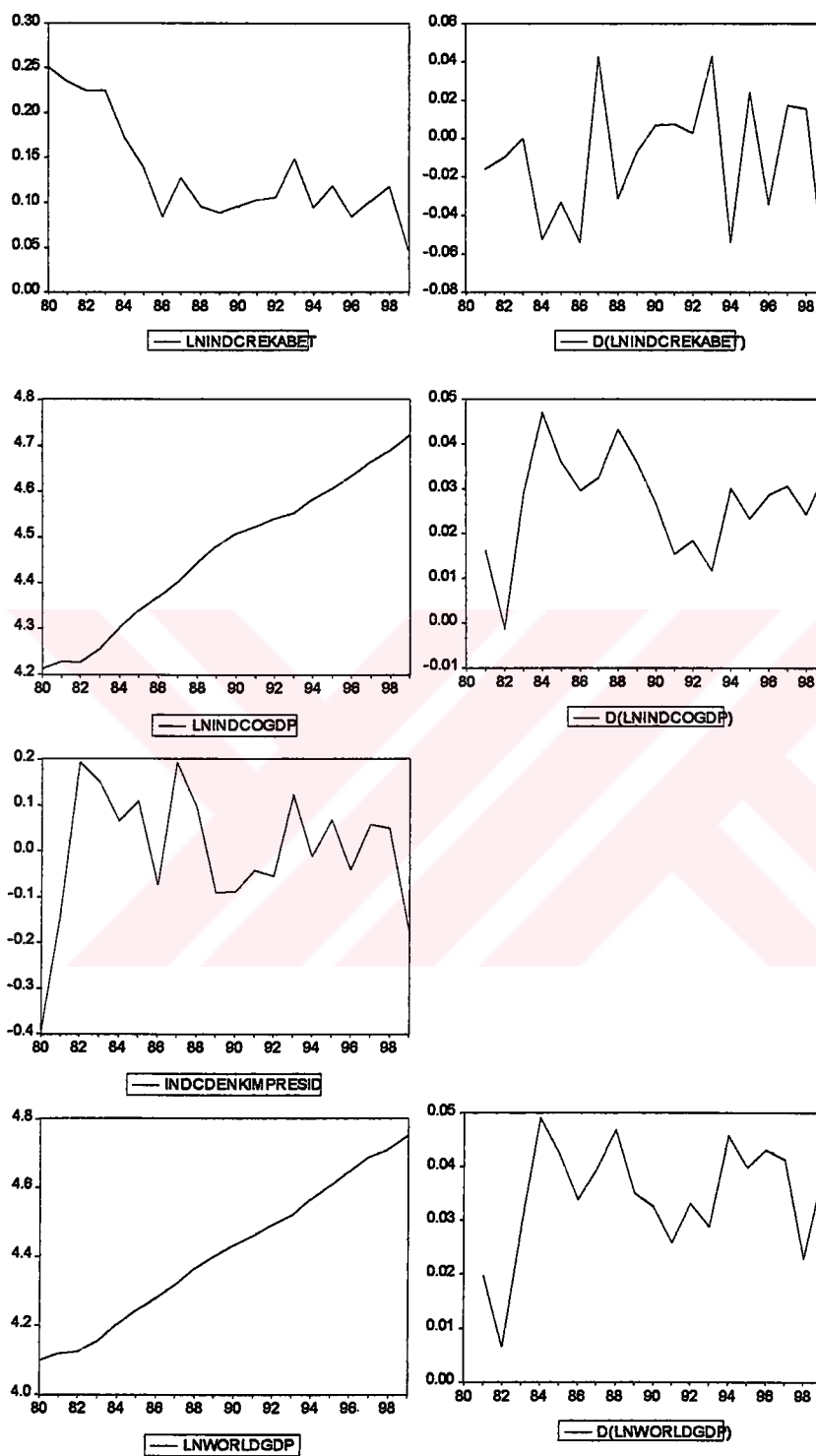
— TARDENKRES

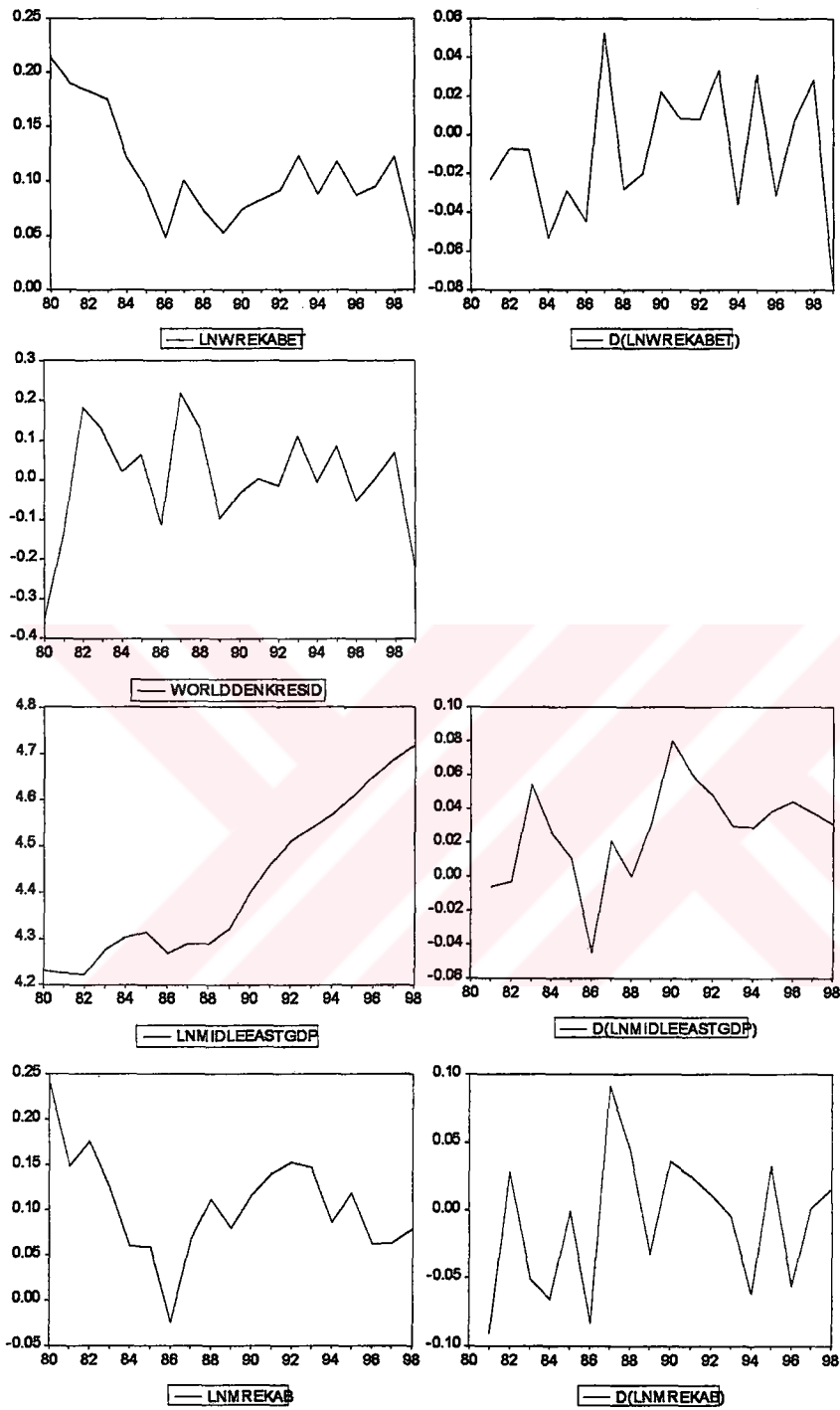

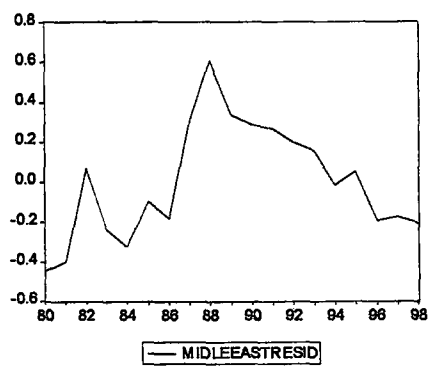
— TARDUMYDENKRES

EK 2: İHRACAT DENKLEMİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLERİN GRAFİKLERİ

EK:3 İTHALAT DENKLEMİNDE KULLANILAN İSTATİSTİKLER

Yıllar	gtefe	stefe	ttefe	gitfiy endtl	sitfiy endtl	titfiy endtl	gitmik end	sitmi kend	titmike nd	sabitgsmh
1982:1	116.9	116.3	114.47	0.6	0.5	1	38.9	38.2	13.1	100
2	124.83	123.33	124.4	0.6	0.5	1.2	39.6	37.6	9.5	118.6551
3	131.17	131.3	127.47	0.7	0.5	0.9	39.4	38.8	17.2	195.8961
4	135.2	135.07	131.67	0.7	0.6	1.3	50.5	49	10.9	139.0504
1983:1	152.4	151.23	152.2	0.8	0.7	1.2	46.4	45.1	12.3	106.6243
2	159.83	159.23	160.27	0.8	0.6	1.4	44	49.3	15.9	128.0828
3	167.43	168.77	162.93	0.9	0.7	1.5	44.3	45.8	14.6	203.3301
4	183.07	184.8	178.2	0.9	0.7	1.7	64.4	72.9	16.8	142.1933
1984:1	204.9	205.7	205.57	1.1	0.9	1.8	52.5	61.1	15.1	105.1976
2	243.47	231.67	264.5	1.2	1.1	1.7	60.3	68.3	40.8	130.7023
3	262.03	256.43	266.97	1.4	1.2	1.6	57.8	56.3	17.5	207.6745
4	286.13	279.13	292.5	1.4	1.2	1.8	72.6	83.4	36.8	154.5637
1985:1	322.4	303.43	345.53	1.6	1.4	2.1	60.4	65.7	55	112.7567
2	350.1	333	358.17	1.9	1.5	3.9	66.1	79	16.3	136.3634
3	358.7	358.17	325.7	2	1.6	3.8	70	80.8	14.8	214.5034
4	395.97	386.37	385.03	2.1	1.8	4.2	77.4	97.8	13.8	159.7264
1986:1	430.8	418.33	422.73	2.1	1.9	3.5	67.1	82.1	14.4	120.7326
2	452.3	444.23	441	2	2	2.5	78	92.5	49.9	145.1947
3	467.07	466.47	441.33	1.9	2.1	2.7	78.6	88.4	52.2	227.7171
4	498.83	501.6	466.6	2.2	2.2	5.8	82.7	101.2	14.6	174.0067
1987:1	536.43	535.5	505.53	2.5	2.4	5.5	74.9	82.9	30.2	122.2725
2	586.2	579.4	569.7	2.7	2.5	5.8	77.6	94.7	24.6	151.5981
3	622.9	623.3	584.53	2.6	2.7	3.8	86.6	101.6	54	238.2494
4	696.1	707.27	637.37	3.2	3.1	5.4	108.4	129.8	40.1	184.2538
1988:1	855.73	898.27	729.97	3.8	3.7	5.9	87.3	100.9	46.1	132.7112
2	977.6	1034.6	831.3	4.2	4.2	6	98.1	111.9	77.7	165.1732
3	1057.2	1118.3	890.83	4.8	4.9	9.3	81.1	86.1	23.5	255.6476
4	1218.7	1295.4	1018.9	5.7	5.8	11.2	86.1	97.4	17.9	189.9172
1989:1	1430.5	1472.8	1275.9	6.4	7	8	73.5	67.5	71.2	145.9054
2	1615.3	1682.7	1405.2	7	7	8.5	85.8	85.1	118.2	177.4837
3	1850.1	1920.2	1633.9	7.2	7.3	9	91.4	85.5	181.1	274.5606
4	2072	2080.4	1976	7.9	7.9	9.7	100.6	98.9	204.9	218.4603
1990:1	2360.5	2293.4	2412.4	8.2	8.1	10.1	96.4	87.3	234.6	158.0396
2	2572.7	2493.4	2675.3	8.4	8.4	10.5	98.6	96.2	222.7	183.1721
3	2744.4	2713.8	2699	9.4	9	10.9	97.3	97.9	87.7	278.7537
4	3105.1	3148.4	2879.2	10.9	10.1	10.3	111.5	114.5	89.4	208.2937
1991:1	3395.9	3424	3154.1	11.7	11.8	12.6	93.8	85	70.3	157.7436
2	3844.3	3868.9	3596.8	13.2	13.3	14.2	90.4	91.2	71.2	180.7159
3	4190.9	4312.8	3566.4	14.8	14.9	15.5	98.4	101.1	93.5	287.8321
4	4716.4	4758.1	4301.7	17.1	17	18.2	115.2	121.9	81.8	216.5417
1992:1	5728.6	5443.5	6027.1	18.8	19.2	20.3	84.8	86.3	87.9	175.3648
2	6152.9	6000.3	6021.5	22.1	22.2	24.2	90.7	90.5	104.2	207.5667
3	6631.2	6854.8	5268.6	24.6	25	25.5	103.3	104.1	149.3	303.9689
4	7660.9	7830	6471.8	26.8	27	30.2	115.4	120.1	136.1	233.6819
1993:1	8759.3	8605.7	8270.7	29.6	29.8	37	107.1	105.1	183.7	173.0327
2	9678.5	9504	9166.8	31.8	32.4	33.8	135.6	138.1	242	203.9297

3	10795	10735	9810.4	31.9	32.6	36.1	143.7	150.2	183.2	314.413
4	12225	12067	11343	33.7	35.1	34.1	153.8	162	165.2	232.425
1994:1	14695	14358	14107	53.9	55.5	55.7	111.3	113.5	115	188.1705
2	22642	23569	17797	103.7	103	99.5	87.8	88.2	93.4	216.755
3	24647	25782	18777	112.1	111.5	112.7	89.2	85.9	83.9	331.3128
4	29501	30147	25669	130.3	129.9	132	111.6	112.4	107.7	246.714
1995:1	36730	36729	35299	155.2	158.8	160	101.6	97.7	148.5	198.8007
2	41206	40973	40434	172	172.8	176	124.9	128.1	143.2	240.8112
3	44321	44998	40449	184	184.8	188.2	134.3	133	162.3	357.1712
4	50235	49485	34762	204.8	205.9	213	157.4	160.3	198.6	266.1994
1996:1	59557	57721	59191	242.4	247.5	257.7	145.6	145	194.5	206.9573
2	71083	67960	72698	279.5	282.3	306.8	170.9	174.7	228.4	217.458
3	78281	76242	75337	305.4	309.6	322.7	170.8	175.8	196.2	326.0499
4	90494	87458	88687	363.7	356.7	363.2	182.1	193.8	154.3	247.836
1997:1	105917	101059	107444	412.7	407.9	433	168.8	174.3	210.2	206.4491
2	123970	115631	134892	454	459.7	499.4	197.6	209.6	153.6	244.8889
3	143433	140401	139104	527.2	534.4	570.4	228	243.2	232.7	358.7785
4	171023	165578	171508	628.3	622.8	676.6	233.1	256.2	214.5	267.5739
1998:1	200443	186985	221486	727.6	740.6	777	192	202.2	193.4	226.1196
2	222994	205826	252300	815.2	886.8	864.8	213.9	228.5	208.1	264.9153
3	241459	227984	257110	863.8	886.8	902.9	205.1	212.7	233.1	377.2008
4	270460	250384	268480	944.6	982.7	910.7	196.1	209.3	183.3	286.1986
1999:1	298279	273403	340071	1022.2	1074.7	948.5	153.3	160.1	141.7	240.71
2	334743	310546	369192	1170.3	1179	1089.1	208.3	229.9	186.2	288.9486
3	370788	362753	356391	1328.3	1308.9	1140.2	208.9	225.3	195.5	409.4037
4	427867	422563	398988	1584.3	1556.6	1224.3	272.3	250.1	179.9	311.0797

Kaynak: DİE

İthalat Miktar ve Fiyat Endeksleri 1994=100

TEFE Endeksleri 1981=100

sabitgsmh 1982:1=100

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ**

EK :4 TÜRKİYE İHRACAT DENKLEMİNDE KULLANILAN İSTATİSTİKLER

Yıllar	gihfiy end	gihmi kend	asya gdp	asyaith fiyat	indco gdp	indcoit hfiyat	world gdp	world ithfiy	midle gdp	midi mppr
1980	112	13.8	33.9	92.3	67.5	87.2	60.2	90.5	68.8	88.2
1981	109.6	19.8	35.9	94.4	68.6	86.7	61.4	90.6	68.4	94.5
1982	104.5	28.3	37.8	88.7	68.5	83.5	61.8	87	68.2	87.6
1983	100	29.5	40.6	85.9	70.5	79.9	63.6	83.9	72	88.2
1984	93.2	37.2	44	87.9	73.9	78.5	66.8	82.5	73.9	87.8
1985	88.8	48.3	47.6	83.9	76.6	77.3	69.7	80.9	74.7	83.7
1986	86.3	52.7	50.8	78.8	78.9	79.3	72.1	82.2	71.4	88.4
1987	98.8	65.3	54.8	80.4	81.5	87	75	89.3	72.9	92.4
1988	95.4	74.8	59.9	87.5	85.1	86.7	78.6	88.7	72.9	85.3
1989	95.7	70.5	63.2	90.4	88.2	87.6	81.4	90.8	75.2	88.4
1990	105.6	74.4	66.8	92.8	90.6	96	84.1	98	81.5	94.1
1991	104.6	79.4	70.9	92.6	92	94.4	86.3	96.3	86.5	90.9
1992	106	81.8	77.3	91.5	93.7	95.4	89.2	96.8	90.8	91
1993	103	87	83.8	90.9	94.8	88.8	91.8	91	93.5	88.9
1994	100	100	91.8	93	97.7	91	96.1	91.6	96.2	91.8
1995	112.6	106.4	100	100	100	100	100	100	100	100
1996	107.6	116.7	108	99.5	102.9	98.9	104.4	98.6	104.5	101.1
1997	102.5	132.4	114.7	94.8	106.1	92.6	108.8	93.2	108.5	96.2
1998	98.4	133.1	116.9	84.4	108.7	87.5	111.3	87	111.9	91
1999	91.7	149.8	123.6	89.2	112.4	87.5	115.7	87.6		

Kaynak: DİE (1994=100)
IMF IFS (1995=100)